IZDANJA
HRVATSKOGA KATOL. KATEHETSKOGA DRUŠTVA U ZAGREBU.
KNJ. II.

OD ATEIZMA K ANARHIZMU.

NJEMAČKI NAPISAO

V. KATHREIN D. I.

PRESTAMPANO IZ „KRŠĆANSKE ŠKOLE“.

(AUTORIZOVANI PRIJEVOD.)

CIJENA 50 FILIRA.

ZAGREB 1908.
TISKARA HRV. KATOL. TISKOVNOG DRUŠTVA.

26749

OD ATEIZMA K ANARHIZMU.

NJEMAČKI NAPISAO

V. KATHREIN D. I.

PREŠTAMPANO IZ „KRŠĆANSKE ŠKOLE".

ZAGREB 1907.

TISKARA HRV. KATOLIČKOG TISKOVNOG DRUŠTVA.

Prva glava.

Od vjere k bezvjerju ili kako je postao bezbožnik.

Živim među poganima. (Knez Bismarck.)

I.

Srcem punim mladenačkoga oduševljenja i ružičaste nade dođe studiosus Alfred B. u Berlin. Sada mu bilo devetnaest godina i imao početi akademički život. Berlin, glavni grad Pruske i njemačkoga carstva, tvrđa njemačke znanosti, središte njemačkoga mišljenja i običaja, činjaše se, da je najzgodnije mjesto za to.

U gimnaziji svoga rođenoga grada natkrilio je Alfred daleko sve svoje saučenike i bijaše radi svoje vesele ćudi i susretljivosti ljubimac i učitelja i saučenika.

Njegovi čestiti kršćanski roditelji pogledahu s ponosom na svoga prvijenca. Teška srca rastadoše se s njime.

Sinko, reče mu otac na rastanku ozbiljnim glasom, ti znaš, da nas tvoje izobražavanje mnogo stoji; no mi smo gotovi sve prinijeti, da bude od tebe čestit čovjek. Budi za to marljiv, ostani pobožan i dobar, da nam budeš danas sjutra veselje i utjeha.

Majka mu sa suzama u očima pade oko vrata i poljubivši ga u čelo, reče jecajući: „Alfrede, rano moja, nemoj u daljini zaboraviti opomene majke svoje; čuvaj se zla društva; ostani pobožan i dobar i ne zaboravi marljivo moliti se Ti znaš, kako nam je teško, dijeliti se s tobom i gledati, kako si izvržen mnogim pogiblima.

Alfred sam bijaše ganut do suza i rastajući se s roditeljskim domom, obeća sve najbolje.

Roditelji gledahu još dugo za svojim sinom, dok se u nekoj daljini ne izgubi za jednom kućom. Susjedi, što bijahu svjedoci rastanku, čestitahu roditeljima sreću sa tako izvrsna i nadarena sina. Pa odista davaše vitki i stasiti mladić s lijepim i pravilnim potezima na licu, u kojima odsijevaše nedužnost i vedra duša, pravo, da se nadaju najljepšemu od njega.

II.

I tako postade Alfred akademički građanin kraljevskoga sveučilišta Fridrika Vilima u Berlinu, te krune svih sveučilišta. Već u gimnaziji stvorio si je

vanredno veliku ideju o visokoj školi. On je čuo, gdje njegovi učitelji sa hvaljenjem govore o tim sjemeništima znanosti, na kojima, kako govorahu, zasjedaju stolice samo ženiji, te se sve grane čovječjega znanja uzvisuju do takove visine, koje pređašna vremena nijesu ni slutila. Gotovo svaki dan, tako ga uvjeravahu, iznalazi se tamo nešto ili se pokazuju nove grane znanja. Jedan od učitelja tvrdio je jednom, da se na sveučilištima može duh čovječji, slobodan od svih veriga, ne sprečavan ni čime, dati na istraživanje i doseći najveći vrhunac ljudskoga znanja.

Kako je i pravo, berlinsko sveučilište uzvisivalo se daleko nad sve ine — visoke škole. Tamo se — takovi bijahu hvalospjevi — sjedinjuje njemačka snaga mišljenja, njemačka oštroumnost, njemačka marljivost kao u jednome žarištu, da bi se postigli divni ciljevi.

Alfred je to sve slušao diveći se i napokon držaše profesora jednog sveučilišta bićem više sfere, kome iz ustiju teče znanje i mudrost kao rijeka. Jedan berlinski profesor bijaše mu dakako za nekoliko stupnjeva više biće nego li profesor drugoga kojeg sveučilišta.

Alfred se htjede u Berlinu dati na izučavanje prirodnih nauka, a osim toga htjede zajedno, osobito u prvim semestrima, slušati filozofiju. Za to polažaše kolegije profesora Fr. Paulsena, G. pl. Gižyckoga, Dörringa, E. Zellera; kraj toga slušaše predavanja iz prirodoslovnih nauka od profesora Helmholza, Bastiana, W. Förstera i nekih drugih, kako je bilo prema prilikama.

Naravno, da se u tome darmaru i takovoj rascjepkanosti nije dalo ništa jezgrovito postići, ali Alfred je činio ono, što je vidio da čine drugi. Nije bilo nikoga, koji bi se pobrinuo za njega i koji bi ga uputio u način i metodu studija i koji bi mu pokazao kako treba da razdijeli kolegije i kojim redom da ih polazi. To je moralo za Alfreda biti još kobnije, jer je njega obuzela bila velika težnja za znanjem, on je htio čitati sve, što je spadalo u polje njegovih nauka i svaku riječ iz ustiju profesora držao je za izjavu proročišta, o kojoj se nije usudio ni izdaleka sumnjati. K tome dođe još i to, što je mislio, da svi profesori moraju biti kršćani, što vjeruju. Činilo mu se nemoguće, da bi kršćanska vlast i u kršćanskoj državi namještala profesore nekršćanske, a još mu se činilo više ne moguće, da bi mogli visoke te stolice zapremiti gotovo sami bezbošci.

Žalibože imao se naskoro gorko razočarati. Već u prvim nedjeljama čuo je od ovoga i onoga profesora izjave, koje se s kršćanskom vjerom ne mogu a ma baš nikako složiti.

Kad je to opazio, obuze ga najprije neke vrsti strava, a onda bude nekako smeten, čemu se ne smijemo čuditi, kad znamo, da je susretao profesore s neograničenim povjerenjem.

Ali mu se ipak činilo, da nijesu svi profesori, koje slušaše, bezbošci. Mislio je, da se je valjada prevario, ili da ih valjada nije pravo razumio. Za to odluči, da će si to dati posve objasniti. Za to potraži u knjižnici sveučilišnoj po redu predavanja svojih profesora, kako su bila tiskana, pa ih uspoređivaše s onim, što je u predavanju čuo. Tada mu bude jasno, da su svi do jednoga ne samo

otpali od kršćanstva, već da su upravo bezbošci i da poriču Boga, to jest, da ne vjeruju, da postoji osobno božanstvo izvan ovoga svijeta i da imade osobna besmrtnost. Da se ne pomete, ispisa od svakoga profesora nekoliko mjesta, na kojima je po njegovu mišljenju izrečeno bez sumnje bezboštvo.

III.

Profesora dra. A. Dörringa je više puta čuo, kako riječi: iluzija, opsjena dovodi u najužu svezu s vjerom u Boga i osobnu besmrtnost. Mišljaše, da je što prečuo, pa za to uzme djelo njegovo „Philosophische Güterlehre" (Berlin, 1889.). Tu nađe crno na bijelome tvrdnju, da religija imade „neprijatelja, što zasjeda u samome njezinome bitku" i mnogo škodi njezinu djelovanju za interese društva.

Tada nađe od riječi do riječi ovo: „Taj neprijatelj je iluzorni karakter religijoznih pojmova, koji se već jednostavnome iskustvu, otvorenu oku prirodnoga razuma neumoljivo nameće a poznavanje stvari kako jesu, što svaki dan raste, sve ga više otkriva.. Već badri prirodni razum, kojemu stečeno iskustvo vrijedi nešto i pred najsvetijom predajom, je više ili manje svijesno, pola bezvjerca ili čitavi bezvjerac i prirodni nazori o stvarima podavaju utjecajima religijoznih predočaba na volju bljedoću sumnje. Ako je već s prirodnim razumom tako, to je znanost, što napreduje, prava dojilja nevjerja. A to vrijedi osobito za prirodne nauke. Da upozorim samo na neke stvari. Kako su Kopernik, Keppler i Newton novu astronomiju utvrdili, od tada je na pozornici svjetske povjesti djelovanje božje za spasenje, što se pretpostavlja, izgubilo u ovome svijetu svako znamenovanje i Laplace mogaše izjaviti, da gradnji ove znanosti ne treba hipoteze o Bogu, a Darvin je pokazao, kako je moguće protumačiti svrhovitost organizma jednostavnim mehaničkim kauzalitetom. Tako grize crv u samome srcu vjere i ta potpora društvenih probitaka, što se tako lijepo i pouzdano diže, nagrizena je od nutarnje truhlosti."[1]

„Iz općenite neradosti radi nesigurnosti našega udesa, sišu hranu osobito one iluzije, koje su glavno u najviše pučkih religija: iluzija vjere u promisao, u plaću i u izabranje."[2] — „Vjera u bolji život poslije smrti ne osniva se, kako je dokazano, na potrebi, već na želji, što se rodi iz toga, što mnoge potrebe nijesu ispunjene, a nije drugo već prvotna iluzija.[3]

Nije dakle bilo više sumnje. Profesor Dörring smatrao je vjeru u Boga, u neumrlost duše, u plaću na drugome svijetu za iluziju; on je dakle bio bezbožnik.

Jedan od profesora, što imponirahu našemu studiosusu najviše sa svoje učenosti bijaše Fr. Paulsen. I kod njega je zapamtio neke nastrane i čudne izražaje o Bogu i o religiji. Zato potraži njegova djela i nađe u njegovu „Sistemu Etike" (III. izd.) ove izjave:

[1] Dörring: „Philosoph. Güterlehre" 140, 141.
[2] N. n. mj. 202.
[3] N. n. mj, 211.

„Istina je, da je vjera u bogove, koji, kao bića nalik na čovjeka, negdje i nekako postoje i na zemaljski svijet prema priličnim namjerama djeluju, na umoru i ne će se više dići. A i nije razlike, uzima li se takih bića više ili samo jedno. Monoteizam, koji prima boga kao pojedinačko biće među drugima, koje djeluje na spoljašnji svijet kao na nešto što je izvan njega, ne razlikuje se od politeisma. Ako tko tvrdi, da je samo takav nazor teizam, tada će biti teško protiviti se onima, koji vele, da znanost vodi k bezboštvu."[1]

U kršćanskome ispovijedanju, kaže Paulsen, je mnogo toga, čemu se naša stvarna vjera već davno čudi, n. pr. vjera u čudesa i demone.[2] „Vjera u besmrtnost u formi osobnoga življenja je sanja".[3] — Evanđelja su „historijske bajke". „O tome nema sumnje u onih, koji žele kritički istraživati, kako je to učinio Strauss".[4]

Kako profesor Dörring, tako je dakle bio i Paulsen — bezbožnik.

Profesor dr. Förster bijaše jedan od onih, koji nijesu običavali sakrivati svoju odvratnost od vjere. Alfred se uvjeri naskoro, da je to radikalni bezbožnik. U jednome predavanju njegovu, što ga je govorio u Eisenachu „o prirodnoj znanosti i etici", nađe ove izjave: „Dok je raznim formama religije, kako se je poraba govorenja te riječi fiksirala, jedna priroda i ta je u tome, da savjest i sav život čovječji i tijek ovoga svijeta pokazuju kao zavisan od nadnaravnih moći — prirodoslovnome je nazoru o svijetu nasuprot, makar su formuliranja različna, jedna jezgra ta, da iz stalnih i zakonitih odnosa, koje je znanost u prirodi, što nas okružuje, sve jasnije upoznala, ziđe svemir jedan, jedan kosmos, u kojem samo te vrste vječni zakoni vladaju i u kojemu nema mjesta svrhunaravskim moćima, koje bi morale stajati nad tim zakonima. Prirodna znanost po svome radu, što upoznaje, unaprijed određuje i stvara, ne samo ima pravo već upravo dužnost tako raditi".

O duhovnome životu čovječjemu veli Förster: „Nutarnji svijet pokazuje najvišu i poznatu formu pretvaranja i uzdržavanja energije. On je pošljedak pretvaranja i sabiranja nižih pojava energije, što djeluje u spoljašnjemu svijetu i u našem organizmu u energiju finije organizacije višega trajanja i veće pružívosti". „Skup energije viših i trajnije organizovanih je ujedno najveća zakonotvorna ćudoredna snaga čovječanstva. On stvara savjest. Religijozna bajka prošlosti nazvala ga pravom: „glasom božjim".

Bez sumnje spadao je i profesor Förster među bezbožnike, točnije među materijaliste.

Kod profesora G. pl. Gižyckoga čuo je Alfred mnogo, što mu se činilo, da dokazuje, da je on čovjek, koji ne će da zna što ni o Bogu i o osobnoj besmrtnosti. Površni studij njegovih djela pokazao mu, da se nije prevario. U njegovoj Moralnoj filozofiji naiđe na ova mjesta: „Smrt u sebi nije nikako

[1] Paulsen: „System der Ethik" I, 387.
[2] N. i mj. 396.
[3] N. i mj. 401.
[4] N. i mj. 87. Primj.

zlo, jer zlo kao i dobro pretpostavlja svijesna bića — ona je kraj svim zlima, granica, poslije koje nema ni zla ni dobra.[1] Mi dolazimo u dobro društvo kad umremo. Mjesto, gdje naši dragi mrtvaci počivaju — majka zemlja ne može biti zlo". [2] „Mi nijesmo sablasti, već smo živa tjelesa. Koliko smo tvar i sila, toliko smo vječni". „Koliko smo tvar, ne propada ni jedan atom. No što je za nas važnije, koliko smo duh, trajemo dalje. Kad umremo, ne propadaju djelovanja našega života. Jedno dobro djelo jedna dobra riječ su često sjeme tisućustrukoga blagoslova." [3] Gižycki kori Sv. Pavla radi riječi: „Bez vjere nije moguće svidjeti se Bogu". Prava moralnost nema posla ni s vjerom ni s religijom.[4]

Po mišljenju Gižyckovu dolazi vjernik u tjeskobe i sumnje, jer na pola vjeruje one pretpostave, koje se ne dadu dokazati, a ipak bi se morale dokazati i jer opaža, da po svoj prilici ne će biti moderna znanost u skladu sa istinama vjerskim; dok je onaj, koji se posvema podaje rijeci duševnoga napretka (bezvjernik) uzvišen nad tjeskobu plašljivih duša. Njegovi nazori o svijetu i o životu nijesu u protuslovlju s istinom, njegova čuvstva ne odnose se na nešto, što se pomišljati ne da. On, istina, ne uživa one duševne ćutilne pobude, koje se u „vjernika" nahode, jer ima posla sa čarobnim svijetom, ali u njega nema niti onoga smetanja ćudi, koje se rodi iz fantastičnoga poimanja stvari i imade ponosnu i čistu svijest potpune istinitosti.[5] — Za to hoće Gižycki, da bezvjernik i svoje dijete čuvá od vjere. I ne će dozvoliti, da se najplemenitija čuvstva bave tlapnjom, već upravlja njegove poglede na istinito i dobro. Borbe između stare Palestine, srednjega vijeka i 19. stoljeća neka mu se prištede, jer njegove ćudoredne predodžbe nijesu u svezi sa vjerskim istinama, koje se ne dadu dokazati.[6]

„Premda (jedan duševni naprednjak) priznaje Isusa kao velikoga učitelja morala, to ga ipak ne drži, da je posve dostatan i nepogrješiv". Isusov moral treba popuniti etikom grčkih i rimskih mudraca i popraviti i usavršiti činjenicama novih opažanja od dva tisućljeća.[7]

„Svaki nepristran posmatrač zna sasvijem točno, da je kršćanstvo u rasulu. Supranaturalisam ostavlja zadnje tvrđave".... „Naš bog je dobro, što je u nama". „Karakter se čovječji uzvisuje time, što se odstranjuje vjera u drugi svijet.[8]

Upravo iste nazore našao je Alfred u ostalim knjigama Gyžickovim n. pr. u onoj s natpisom: Filozofički pošljedci iz Lamark-Darvinove teorije evolucije.

---

[1] Gižycki: „Moralphilosophie" 361.
[2] N. n. mj. 364.
[3] N. n. mj. 365—366.
[4] I. mj. 465.
[5] N. mj. 476.
[6] N. mj. 477.
[7] N. n. mj. 477—78.
[8] I. mj. 492.

Dakle i profesor Gižycki ne samo nije bio kršćanin već dapače ne vjerovaše ni u osobnoga boga ni u osobnu besmrtnost.

Profesor C. Zeller običavaše najslobodoumnije govoriti o kršćanstvu i religiji uopće.

Tuj nađe, da taj filozof proglašuje stvorenje prvoga čovjeka na sliku Božju duhovitim mitusom.[1]

„Pomisao naše dužnosti djeluje na nas jednako, bili naši praroditelji sinovi bogova ili gorilini.[2] — Vjera u čudesa ne slaže se s „našim današnjim načinom mišljenja".

„Svrhunaravno utjecanje božanstva u tečaj ovoga svijeta, čudo, protivi se tako našim pojmovima o božanstvu, kao našemu poimanju svijeta. Mi ne možemo pomisliti, da bi moglo apsolutno savršeno biće ikada drukčije djelovati nego li onako, kako izlazi s nutrašnjom nuždom iz nepromjenljivih zakona prirode njegove".[3]

Ako nam se što pripovijeda, ili ako mislimo, da smo što opazili, što se nikako ne može prirodnim načinom protumačiti, već se protivi stalnim zakonima prirode, tada ćemo prije posumnjati o istinitosti i točnosti pripovijedanja i ispravnosti i potpunosti toga, tobože opažanja, nego li da dopustimo djelovanje događaja, koji se protivi stalnim zakonima onoga, što biva i analogiji svega inoga iskustva.[4] — Hrist Zelleru nije božanske naravi. On je samo čovjek. Imena Jehova i druga te vrste, što mu se nadijevaju, naznačuju najprije njegovu snagu i dostojanstvo a ne njegov bitak. Tek malo po malo razvila se iz tih predikata „vjera u nadčovječnu narav onoga, kojemu se pridavaju".[5] Krist je postao Bog u potpunome smislu riječi tek po crkvi. „U ono isto vrijeme, kada je kršćanska religija zagospodovala rimskim carstvom, te se tako i realizovala kao apsolutna religija, podigla je svoga utemeljitelja na apsolutnost; prvi općeniti sabor bio je onaj, koji je proglasio kao crkvenu dogmu isti bitak Krista s Bogom Ocem, tu nauku veoma kasna podrijetla". Straussa hvali, što je dogmu o nebezgrješnosti Kristovoj odobrio.[6]

Zeller zabacuje čudesa uopće, pa je zato posve dosljedno, kad poriče njegovo uskrsnuće, uzašašće i drugi dolazak. „Čudnovato oživljenje raspetoga bio bi događaj, koji bi se upravice protivio bezizuzetačnim zakonima prirode, on bi učinio neupotrebivim svako prirodno tumačenje biblijske povjesti i svaku analogiju iskustva. Realnost takova događaja ne bismo mogli vjerovati, pa da nam je još tako zajamčen.[7] — Ideju o istočnome grijehu iznio je Pavao. Vjera u zle duhove je izrečena u Svetome pismu, no ta vjera plaši danas samo najdonje slojeve puka".[8]

---

[1] Zeller: „Vorträge", II, 57.
[2] I. 58.
[3] II. 60.
[4] II. 61.
[5] I. 274.
[6] I. 480.
[7] I. 542.
[8] I. 278.

Na pitanje: što je kršćanstvo, odgovara Zeller, da je to „povjesničko načelo". „Nije ni najmanje moguće, da dogmatičko poimanje jednoga vremena bude mjerilo za sva potonja vremena. Religija uopće u svome bitku nije dogma, već praksa; središte religije nije u teoretičkome uvjerenju, već u ćudorednome i čuvstvenome životu čovječjem: u umirenju čuvstva, dignuću srca, čišćenju i jačanju volje. Zato dakako mora pobožni čovjek imati neke predodžbe i uvjerenja. Ali kako i jesu potrebite te predodžbe, one su ipak tek nešto izvedeno: predodžbe, koje stvara najprije mašta time, što građu, što je primila, preuređuje prema potrebi; za to ne samo da se dogme mogu mijenjati, a da se religija ne mijenja, već dapače one se moraju mijenjati, ako se hoće religiju kao takovu uzdržati".[1]

Po Zellerovu naučanju „nije uopće svijet postao", prema tome nije ni stvoren od Boga.[2] Teleološka i mehanička tumačenja, ako se primijene na postanje svijeta, isključuju jedno drugo. Drukčije nam se pokazuje stvar, ako uopće ostavimo pretpostavu o postanju svijeta". „Budući da svijet nema početka u vremenu, to ne možemo prihvatiti niti da su iz njega (kao zadnjega izvora svih stvari) samo osnovne rastavine svijeta proizašle, a niti to, da je pod tim sastavinama bila kakova ideja stvoriteljeva, već mora da je jedno isto djelovanje, koje proizvodi i ono, što je pojedino, i ono, što je cijelo, jedna ista snaga, koja se po nuždi svoje naravi i u svemu jednako i zajedno realizuje; tuj se ne može pitati, šta je prije, šta poslije, šta je uzrok, šta posljedak, jer u svome bitku ne ide jedno pred drugim i to sve kao da je adekvatna pojava uzroka, koji ju stvara".[3]

Na drugome jednome mjestu veli, da je jedini razlog ćudorednome djelovanju „čuvstvo onoga, što je čovjek sam sebi dužan". Iz toga izvodi ovaj zaključak: gdje samo obzir na buduću nagradu ili kaznu ili poslušnost tuđoj volji, određuje htijenje, tamo nema ćudorednoga djelovanja.[4] Ako je dakle Hrist bio poslušan do smrti, kad sv. Pavao nagovara kršćane na dobro obećanjem vječne krune tamo; to sve po mišljenju Zellerovu nije ćudoredno, to je znak „ćudoredne nedoraslosti".

Prof. Zeller je prekinuo s kršćanstvom u onome smislu, kako se je uzimalo do sada. Jer, ako je stvorenje čovjeka mitus, ako svijet uopće nije postao prema tome, nije stvoren, ako je vjeru u istočni grijeh tek sv. Pavao iznio, ako je Krist tek čovjek, ako je uskrsnuće i uzašašće mitus ili bajka, ako li su dogme pomoćne predodžbe mašte, ako čudesa nijesu moguća, šta još preostaje od kršćanstva? I bog, u kojega vjeruje Zeller nije Bog kršćana već panteiste Spinoze.

IV.

Tuj se nije više moglo sumnjati. Njegovi profesori u Berlinu zabacivali su kao ludo praznovjerje ono što je bilo do sada njegovo sveto uvjerenje. I istu

[1] Z. II, 292.
[2] III. 23
[3] III. 39, 34.
[4] II. 313.

vjeru u osobnoga Boga i osobnu besmrtnost označivahu kao prijevaru ili ludu tlapnju.

Ne da se reći, kako je to potreslo vjerom Alfredovom. Sumnje navališe sa svih strana. Osobito ga je smela tvrdnja, koja mu se često i često ponavljala: Čudesa, na kojima se osnivaju svrhunaravne religije pa i kršćanstvo kose se upravo sa znanošću. „Čudesa" tako je jednom čuo „obaraju princip kausaliteta i onemogućuju znanost. U ostalom, moja gospodo, primetnu profesor, danas već ni jedan pametan čovjek nevjeruje u čudesa. Poimanje osobnoga Boga osniva se na antropomorfismu, ono je ne samo zastarjelo, već se dapače pred resultatima moderne znanosti jednostavno ne može držati. Tako govoraše jedan drugi profesor.

Drugom opet zgodom govoraše jedan sa katedre ovako: Nije nikada nitko izašao iz groba i ne će nitko. Sve predodžbe o nekakome budućem životu su fantasmagorije.

„Iz ništa nije ništa" — reklo se jednom zgodom „držite to na pameti pa će vam biti jasno, da je stvaranje iz ništa protuslovlje".

Jednoć govoraše profesor lijepo i uzvišeno o religiji. Nikada, tako govoraše, ne će čovječanstvo moći biti bez religije. Alfred se već poveselio, da je ipak našao jednoga branitelja religije. No veselje ne bješe za dugo, jer odmah za tim nastavi profesor: „samo treba da smo na čistu šta je religija. Religija nije u tome, da pomišljamo biće nad svijetom i nad zemljom i da sebe postavljamo kao nešto drugo nego li je to biće. S tim naivnim pomišljajem, kakav se nahodi u puka, ne slaže se nikako znanost. Za pravu religiju ne treba dogma. Ne, moja gospodo, dignimo se do pomišljaja religije, što više odgovara modernim, naprednim nazorima. Svagdje nam se otvara svemir kao nešto neizmjerno, neistraženo. Svagdje nas dovodi istraživanje nad ponor neizmjernoga i neistraženoga svemira. Čuvstvo počitanja pred neizmjernim, iz kojega izvire naš život i u koji utječe, to je tlo prave religije, to je religija sama".

Jasno je bilo dakle, profesor taj nije bio kršćanin već panteist. Te tvrdnje i druge te vrsti, predavahu se takovom sigurnošću i promišljenošću, da su morale već unaprijed oboriti svaku sumnju. A ako je Alfred imao neograničeno povjerenje u istinoljubivost i solidno znanje profesora, ne smijemo se čuditi, da se je njegova dosadašnja religijozna vjera počela podrmavati i da je već nakon jednoga semestra na mjesto njegova dosadašnjega uvjerenja stupila općenita sumnja.

Da se je držao savjeta svoje majke i da nije izostavio pobožne molitve, da je imao valjane i iskusne savjetnike i prijatelje, bio bi se skoro snašao u svojim sumnjama. Ali u svojoj lakoumnosti zaboravio brzo molitvu. On je našao naskoro prijatelje, ali ne takove, koji bi ga svjetovali i bodrili na put dobra, već lakoumne raskošnike, koji su ga gledali uvesti u svoje studentske pustolovine.

Amo spadahu dva studenta, koji su kao i on studirali prirodne znanosti ili bi barem studirati morali. Ovi su ga ovdje ondje posjetili i uzimali sa sobom na izlete ili na pijače. Oba bijahu nešto stariji od Alfreda te su već na više sveučilišta činili ono, što studentski izraz kaže „herumgebummelt". Jedan, zvao

se Karlo, bio je nestašni Hamburžanin iz imućne obitelji; njemu bješe zadnja briga učiti, ali se za to više brinuo za pijače i galantne pustolovine. Drugi bijaše tako kao i Hamburžanin, dobroćudni Sas, koji se je najviše brinuo za pivo. Ovaj se zvao Franjo, a boravio je već u Lipskom pa u Pragu i mimogred u u Münsteru u Vestfalskoj radi nauka.

Ipak se mora pohvaliti naš Alfred, da se nije upuštao o nećudoredne pustolovine, kojima njegovi drugovi onesvećivahu svoju mladost. Branio ga od toga njegov moćni žar za učenje, koji ga oduševljavao pa je za to unatoč zamamljivanju prijatelja redovno polazio predavanja.

Sada, kada su ga sumnje odasvuda napale, učaše još revnosnije nego li do sada. Katkada rađaše sve kasno u noć. No to mu je bilo na propast. Onako kako je došlo, proučavaše razna djela onih učenjaka, koje je čuo najviše hvaliti u predavanjima; a to su bili istoga religijoznoga mišljenja kao i profesori, to jest ateiste. Djela, gdje bi se zastupalo mišljenje positivno kršćansko, a kamo li kršćansko katoličko, nije dobio nikada. Ta se djela ili uopće nijesu spominjala, ili bi se s prijezirom spomenula s primjedbama: „skolastički smet, zastarjeli nazor o svijetu".

Nije dakle čudo, da su Alfreda, koji je žalibože bio slabo upućen u nauku vjere u gimnaziji a filosofske naobrazbe nije imao, sada počele sumnje ljuljati kao trsku i da je napokon sumnjao o svemu.

Naskoro nestalo je i njegove vesele ćudi. Vidio je da mu vjera gine, a činilo mu se da nestaje i sreće iz srca. Snađe ga turobnost pa je u njoj često ure i ure ostajao u svojoj sobi. I što se je više podavao tim mislima i sumnjama, to je bio nesretniji.

V.

Tako sjeđaše Alfred jednoga dana glupo zureći u svojoj sobi, kad najednom dođu njegova dva prijatelja Karlo i Franjo da ga pozovu na izlet u berlinsku okolicu.

— Danas mi nije nikako moguće odgovori Alfred.

— Zašto? pitaše Karlo.

— Alfred: Ne ide.

— Karlo: Šta je s tobom? Ti si se u potonje vrijeme promijenio posvema; ti si vazda zamišljen i nujan. Ne budi luda. Pođi s nama i ostavi se tih svojih tužnih misli. Danas ćemo prirediti ugodno popodne. Ajde!

— Alfred: Ne mogu. Ja nijesam u takome raspoloženju, koje se traži da bude čovjek veseo. Moje je srce prepuno.

— Pa šta je? pitaše Karlo.

Alfredu je bilo po volji, da jednom može otvoreno reći što ga tako tišti. Za to reče: Eto ja ću ti posve otvoreno reći: Ja sam došao ovamo kao kršćanin što vjeruje i mislio sam da ću za profesore naći ljude što vjeruju. Ali od svih, koje sam slušao, nije nijedan kršćanin što vjeruje. Njihov ugled i sve ono što su kazali protiv vjere u Boga i u čudesa, potreslo je duboko moju vjeru. Ja bijem već nekoliko nedjelja ljuti duševni boj, koji mi otima svaki mir i radost. Ja

baš razmišljam nijesam li obvezan potražiti drugo sveučilište, gdje poučavaju kršćanski profesori.

Karlo se smijaše glasno tim riječima. Šta? Kršćanske profesore tražiš na drugim njemačkim sveučilištima? Zbilja nije loše! Što se filosofskih fakulteta tiče, to si možeš kroz cijelo carstvo raskrvariti noge, pa ćeš jedva naći jednoga ili drugoga kršćanskoga profesora. Kršćanski profesori na tim fakultetima rjeđi su nego li što su bijeli gavranovi.

Toga ne mogu vjerovati, odvrati Alfred.

Pa tako jest kako ti velim. Berlin je treća universa na kojoj slušam, pa ti mogu reći: Berlin nije ni za vlas bolji ni gori od drugih sveučilišta.

— To je objeda, koje ne možeš dokazati, prekine ga Alfred.

— Objeda? Kako? Zar ne znaš da se njemačka znanost upravo tim ponosi, da je već davno prelomila štap nad vjerom u Boga? Objeda? Ti si, čini se još vrlo naivan. Ti si još, razumijem dobro, na starom vjerskom stajalištu. Svuci jednom dječije cipele. Ja sam se, da ti otvoreno kažem, već davno izmirio sa znanošću i odrekao se starih predsuda. Baci srčano te verige vjerske, koje zasužnjuju duh, sa sebe, pa si slobodan, svoj si gospodar i možeš činiti što hoćeš.

Alfred se jedva na to pozivanje obazreo; njemu bješe više stalo da dozna, kako je to na drugim sveučilištima. Za to mu odvrati kratko: ja ipak tražim od tebe dokaze za tvrdnju, da su i profesori drugih njemačkih filosofskih fakulteta bezbožnici.

— A možeš ih imati, poviče Karlo. Evo ti nekih; ja sam neka znatnija mjesta zabilježio u svoju bilježnicu (notes).

U Jeni n. pr. uči profesor E. Haeckel: „Nikake vrijednosti nema predodžba o osobnoj besmrtnosti". „Besmrtnost u znanstvenom značenju je uzdržanje supstancije; dakle ono što označuje fizika kao uzdržavanje snage, a kemija kao uzdržavanje tvari. Cijeli je kosmos besmrtan". S porugom govori o „kršćanskoj mitologiji" i o osobnoj formi vjere u Boga, koja se na njoj osniva". „Koliko ta vjera uključuje predodžbu tako zvanoga osobnoga boga, to ju je najviši napredak monističkoga poznanja prirode posvema odbacio. U ostalome već pred dva tisućljeća dokazaše glasoviti zastupnici monističke filosofije, da se predodžbom osobnoga boga stvoritelja i upravljatelja svijeta nije ni najmanje dobilo za razboriti nazor o svijetu; jer, ako odgovorimo na pitanje o „stvorenju svijeta" u trivijalnom dosadašnjem znamenovanju, na ime zovući u pomoć čudesno djelovanje izvansvjetskoga boga, što radi prema svrsi, to nam se odmah nameće pitanje: otkle taj izvansvjetski bog? šta je radio prije stvaranja? otkle je uzeo građu? itd. Za to će u znanstvenoj filosofiji zastarjela predodžba čovjekolikoga osobnoga boga izgubiti svoju vrijednost prije, nego li isteče ovo stoljeće". Ona lijepa bajka o „božjoj dobroti i mudrosti u prirodi, koju smo kao djeca pred 50 godina pobožno slušali, danas ne nalazi vjernika barem među naobraženima, koji misle".

Želim ti još navesti, što je taj isti profesor E. Haeckel god. 1880. rekao u svome sudu o njemačkoj akademičkoj mladeži, što ga je upravio na bruseljski kongres nastave:

„Akademička mladež je obično u dobi od 18.—20. godine. U toj je dobi razmišljanjem došla do uvjerenja, da crkvene dogme nemaju znanstvene vrijednosti, ili bolje: to razmišljanje je tako razvijeno, da već u prvome semestru akademičkih nauka, u saobraćaju sa prosvijetljenim drugovima pa u povodu svijetla, što se prostire uopće proučavanjem prirode, religijozna vjera dobija prije ili kasnije smrtni udarac.

„Prema tome čini se da je nemoguće odrediti pravilo, koje da sebi uzme sveučilišni profesor u poučavanju, kad se radi o doktrinama, što se protive religijoznim idejama puka. Ja se na ove nijesam nikada obazirao i veoma rijetko su pokazivali moji veoma brojni slušači kakav prijezir ili sablazan. Naprotiv, često su mi i riječju i pismom iskazivali najživahniju hvalu, što sam ih, kako govorahu, izbavio od tlaka bezumlja i besmislenih religijoznih nazora i da sam ih posve novom naukom zasade o monismu doveo do najvećeg razvoja znanosti i morala".

U Strassburgu slušao sam među ostalima prof. Th. Zieglera. Taj učenjak drži da je vjera u uskrsnuće priča. Tek apostol Pavao donio je „mitus o uskrsnuću" u kršćanstvo. Isus bijaše „virtuos čudoređa". „Kako Sokrat na polju dobra, Goethe na polju lijepa, tako bijaše Isus na polju etično-religijoznom lijepa duša u etičnome smislu, kako ju je sačinio Schiller, čovjek, koji je bez velikih borba i bez duga promišljanja vazda ono pogodio što je pravo". Kršćanski moral je jednostran i traži nemoguće.

Ziegler postavlja sebi pitanje: otkle dobro na svijetu? i kamo vodi put to čovječanstvo, što se nahodi u dobru i zlu? kamo vodi pojedinca, kamo vodi čitavu skupinu kao cijelost? „Napredak ili nazadak? optimizam ili pesimizam? nebo ili pakao? To su pitanja, na koja nam ne može odgovoriti nikako iskustvo; na pitanje odakle odgovaraju samo hipoteze, a na pitanje kamo, na koje ne dostaje naše historijsko znanje, odgovara tvorevina religijozne mašte i metafizičke spekulacije. Tako se etika sagrađuje na psihološkoj podlozi i svršava — ili u religijoznoj vjeri ili u metafizici, što prelazi granice svakoga iskustva. I budući da je ovo potonje filosofsko, to je etika na svome svršetku metafizično spekulativna, makar nije njezin posao drugi nego da rastepe dijalektičnu pojavu pokušanih hipoteza"[1] itd.

„Mi slobodoumnici", kaže na drugome mjestu, „moramo svoje dobro pravo izvojštiti i čuvati bez zajma kod drugoga svijeta".

Ja držim Alfrede, da je to dosta, da se uvjeriš, kako profesori u Jeni i Strassburgu tako misle kako i na ovdješnjemu filosofskome fakultetu. Hoćeš li više dokaza, to ti ih mogu drugi put pružiti. Ja bih ti mogao navesti profesora E. Laasa u Strassburgu i A. Riehla u Freiburgu brisgovskome. Ja njega dodušenijesam slušao ali njegovi slušači govorahu mi, da se je on posvema bezobzirno svemu rugao, što nadilazi neposrednu kušnju. U ostalome naš drug Franjo može ti također nešto o tome kazati. No kaži, Franjo, ti si bio na sveučilištima u Leip-

[1] Ziegler Sittliches sein und sittliches werden str. 8.

zigu u Pragu i koliko znam u Münsteru — kaži šta drže tamo profesori filosofskoga fakulteta o Bogu i o religiji.

— Franjo: U Pragu i Leipzigu drže profesori baš isto što i u Berlinu.

U Pragu n. pr. veli profesor Jodl svakome, koji hoće slušati: jedina prava religija je ona, „koja na mjesto vjere u Boga postavlja vjeru u čovjeka i njegovu snagu; vjeru da udes čovječanstva ne stoji do nekakova bića izvan njega ili nad njim, već do njega samoga: da je jedini đavo čovjeku čovjek i to surovi, praznovjerni, sebeljubni, zločesti čovjek; ali također, da je jedini bog čovjeku čovjek sam". Mi moramo „na mjesto božanstva, u kojem se samo luksuriozne neispunjive želje čovječje utjelovljuju, postaviti čovječju vrst ili prirodu, mjesto religije naobrazbu, mjesto drugoga svijeta povjest, budućnost čovječanstva". Dapače on je tvrdio, da će tek ateizam dati čovječanstvu onu prirodu, znamenovanje i čast, koju mu je oteo teizam.

Pojam o Bogu, reče na drugome mjestu, gubi se sve više od znanstvenoga načina mišljenja; on je „bez sumnje na to osuđen, da sa starim besmislom o uzroku svijeta polagano ali sigurno propadne". Držim, da ti više ne treba, pa ćeš vidjeti, da Jodl ne samo nije kršćanin, već da poriče Boga.

U Leipzigu posjećivao sam predavanja profesora W. Wundta, kojega mnogi slave kao najvećega njemačkoga filosofa i svakako uživa najveći ugled. Što Wundt drži o kršćanstvu, možeš vidjeti iz ove rečenice. „Stalna ćudoredna vrijednost kršćanstva nije u umjetnim tvorevina misli stoljetnoga teološkog nadmudrivanja (dogmatici) već u jednostavnoj i svakome pristupnoj nauci Isusovoj i u čovječjemu od mitoloških pomutnja vremena, što voli čudesa, prostome dijelu novozavjetne povjesti. Jer o jednome se ne bi smio nitko dati varati: Ona vjera, koja utemeljitelja čovječanske religije čini Bogom, te ga prema tome u istinu lišava čovječanskoga ćudorednog znamenovanja; vjera u trojstvo i u čudesa je danas i u onih, koji se još s potpunim uvjerenjem zovu kršćani, izgubila svoju moć i broj onih, koji su se posve otuđili sustavu dogmatičkih predaja tako se je povećao među svim staležima i obrazovanim krugovima, te je postalo općenito uvjerenje, da se onaj sustav sa svim svojim sastavinama protivi našoj duševnoj naobrazbi".

Evo, to ti je! Ti ćeš mi valjada dopustiti: ako se vjera u trojstvo u božanstvo Isusovo, u čudesa Isusova pa onda u njegovo uskrsnuće i uzašašće odbaci i s time i dogmatika vijekova, da onda ne prestaje ništa spomena vrijedno od kršćanstva.

Isti Wundt uči jošte, da čovječja duša nije jednostavna, samostojna supstancija, već „suma nutarnjih doživljaja samih". Time je dakako odmaknuto tlo besmrtnosti. Pa kako je nastala vjera u osobnu besmrtnost? Iz pomisli, da preko svake granice moraju postojati duševni razvoji, a ne iz kakove „spekulacije o prirodi duše", i ta je pomisao ono što je dalo ideji besmrtnosti sadržinu, što odolijeva svim sumnjama i prigovorima. Ali budući da je čovjek sklon promatrati stvari ne sub specie aeternitatis, već sub specie individualitatis, promeće on to uvjerenje o neprolaznosti duševnoga razvoja u vjeru u neprolaznost svoje

individualne svijesti sa svom njezinom ćutilnom sadržinom, kako se je ona mogla razviti samo u osobitim uvjetima sadašnjega ćutilnoga života. Dok psihologija dokazuje, da nije samo postajanje našega ćutilnoga poimanja, već dapače i pametovnih slika što ga obnavljaju vezano na funkcije ćutilnih i kretnih organa našega živčanoga sustava, a po tome napokon na djelovanje čitavoga našega živućega tijela: mora joj se pričiniti, da se trajanje u znamenovanju ove ćutilne svijesti ne slaže i s činjenicama psihološkoga iskustva. A mora se odista s pravom posumnjati, da li se ovakovo trajanje uopće traži; i još više: ne bi li takovo ispunjenje bila nesnosna sudbina, kad bi se uopće postići moglo. No ako se kanimo te ideje besmrtnosti, što potječe iz mitološkog doba, pa ako idemo u njezinu psihološku osnovnu podlogu, to joj se empirička psihologija može tim manje protiviti, što je individualni duševni razvoj dio općenitoga razvoja, pa se za to ne diže onaj nad ovim.[1]

O Bogu po Wundtovu razlaganju ne možemo ništa stalno znati. Razum nas doduše sili da pretpostavimo „jedinstveni uzrok" no taj je u sebi posve nepoznat.[2] Ideja zadnjega uzroka svijetu je „u svojoj sadržini posve neodređena".[3] No unatoč svemu tome zna Wundt nešto o tome reći. Uzrok svijetu ne može se pomišljati kao odijeljen od sadržine svijetove. On se može svijetu suočiti kao početak svega razvoja. Kako je svagda uzrok samo tako djelotvoran u pošljetku, da se sam s posljetkom ujedini, tako se ideja o Bogu samo onda može provesti ako se Bog pomisli kao volja ovoga svijeta, a svijet kao razvoj božje volje i njegova djelovanja. To je rečeno u Lessingovoj riječi: „Boga možemo pomišljati izvan svijeta ali svijeta nikako izvan Boga".[4]

Bog dakle, u kojega vjeruje Wundt, nije Bog kršćana već panteista.

Za dokaz, da je na drugim njemačkim filosofskim fakultetima tako kao u Berlinu, mogu se još pozvati na Münster. Ultramontanci se hvale, da stoje na starome vjerskom stanovištu; ima odista nekoliko klerikalnih profesora, koji se još čvrsto drže srednjega vijeka. No i tuj se počinje okrnjivati.

Akademija münsterska još je danas ognjište staroga opskurantizma. Ali kako i tamo prodire malo po malo svijetlo modernoga osvjetljenja, dokazuje profesor Gedeon Spicker, kojega sam za svoga dvomjesečnoga boravka u Münsteru često slušao. Taj čini čast svome imenu, jer je to pravi Gedeon u borbi protiv svih vjernika. Evo nekoliko mjesta za dokaz:

„Nije duh sveti već duh slobodni onaj, koji nas uvodi u svu istinu; onaj slobodni, kritični slobodni od predsude i strasti, koji veliko djelo preradivanja i obnavljanja pobjedonosno i blagoslovno podiže i sada nastavlja. Što uči evanđelje, tvrdi on ondje, to je „nebesko sebeljublje".

U drugome jednome djelu veli Spicker o Lessingu: „S pravom nazvaše njega Luterom prosvjete, jer je on učinio drugi veliki korak reformacije: on nas

[1] Wundt Vorlesungen über die Tier und Menschenseele (2 Aufl.) 479.
[2] Wundt System der Philosophie 403.
[3] N. mj. 348.
[4] I. mj. 442.

je, pošto je Luter prekinuo svezu s crkvom, oslobodio od nesnosnoga jarma biblije i vjere od slova . . ., oba velika auktoriteta — biblija i crkva, morala su se nadomjestiti nečim positivnim. To se je moglo samo tako dogoditi, da se na mjesto biblije i inspiracije postavi razum, a na mjesto predaje i bogoslovlja povijest i filosofija". On se nada, da će njemački narod naći srčanosti „da s dvotisućgodišnjom predajom prekine svezu i da razvije novi nazor o svijetu na osnovi razuma i iskustva". Ipak se imade po nazoru Spickerovu religija zadržati, dakako u drugome obliku. Religija budućnosti bit će „individualistični panteizam" ili monizam. „Zar je" — tako se pita na drugom jednom mjestu „Homerov podzemni svijet i kršćansko nebo manje produkt fantazije nego li putovanje kroz carstvo monada?" Lessing poriče vječnost paklenih muka. K tome primjećuje Spicker: „Ovo je obrazloženje bez sumnje veoma jasno i posvema razborito, premda nije niti bibličko niti katoličko".

„Je li duša jednostavna ili sastavljena, jeli svijet stvoren ili je od vijeka, je li Bog čisti duh ili je istovjetnost od duha materije ili je uzvišen nad obje predodžbe: to nije po historijskom svjedočanstvu filosofije tako sigurno. To su problemi, što „još sada čekaju na riješenje".

Više ne treba da te uvjerim, da je također prof. Spicker već davno bacio u ropotarnicu ne samo vjeru u kršćanstvo već također u Boga.

— Karlo: U ostalom, čemu dokazivati na dugo tako što, što se danas kod naobraženih samo od sebe razumijeva? Ja sam eno govorio o prof. Haeckelu. On je javno u jednoj velikoj skupštini prirodoslovaca izjavio, da njegovu monističnu t. j. ateističnu vjeroispovijest priznaje najmanje „najmanje devet desetina svih sada živućih prirodoslovaca", dapače da su svi prirodoslovci istoga nazora, samo nemaju srčanosti da svoje uvjerenje javno priznadu. Toj se tvrdnji nije nikada protuslovilo.

I tako, kako je kod prirodoslovaca, tako je, kako rekosmo, kod svih naobraženih. Prof. Ziegler u Strassburgu tvrđaše pred neko vrijeme javno: „Vjeru u onkraj izgubio je najveći dio nas, naobraženih. Mi dakle nemamo pravo, ne ćemo li se učiniti krivcima najgorega licemjerstva, da ga nenaobraženima preporučujemo. Ali pripominje „ostaje nam vjera — vjera u ideal; ljubav — ljubav bližnjemu; nada — nada u pobjedu dobra u svijetu to troje ostaje; ali ljubav je najveća među njima". Jedan profesor filosofije u Monakovu reče još nedavno svojim slušateljima: „O dokazima za egzistenciju Božju ne trebamo raspravljati, jer Boga nema. Kad je zastupnik Frank interpelirao u bavarskoj komori ministra nastave, reče ovaj, da doduše tih riječi ne odobrava, ali ne može pomoći. Kratko i jezgrovito: što još hoće da bude naobraženo i u svezi sa znanošću sve je to prekinulo sa starom vjerom. Samo ograničene glave drže jošte staru vjeru. Dapače i među svećenicima — barem onima u evangeličkoj crkvi — veoma ih mnogo više ne vjeruje u kršćanstvo i u čudesa itd. Ja se još živahno opominjem jednoga predavanja, koje je nedavno besjedio neki dr. A. Rebattu protestantski pastor kod Sv. Gertrude u Hamburgu, mome rođenome gradu. Tuj je on izjavio: više niko ne vjeruje u čudesa staroga zavjeta, pa ni isti pastori. Iz škole ne-

smiju se izagnati čudesne zgode, jer djeca rado slušaju priče. Jasnu spoznaju Božju ne možemo dobiti iz biblije, mnogi nazori nijesu Boga dostojni; n. pr. onaj o žrtvovanju sina njegova za spasenje čovječanstva.

„Kršćanstvo Kristovo bijaše nedogmatično. Religiju može imati i onaj, koji je daleko od crkava, koji se odrekao biblijskih pripovijesti, predočaba i ispovijedanja vjerskih i koji je iščupao iz srca rečenice i pjesmice djetinjstva svoga".

Superitendent Hollenberg razvija u spisu od Ludovikove zaklade nagrađenu s natpisom; „Religija Isusa Hrista", da je religija Isusova ona, koju je on kao čovjek izvršivao. Ni jedno evanđelje ne odgovara zahtjevima, koji se stavljaju istinitomu prikazivanju; čudesna pripovijedanja su proizvod potonjega vremena. Zato se nije badava tužio „Das Volk" ,organ um. dvorskoga propovjednika Stöckera: „Najveći neprijatelji kršćanskoga puka su nevjerni pastori; laž na propovjedaonici daleko nam je pogibeljnija nego li socijalna demokracija ili anarhizam". Ta poznato je, da veoma veliki broj protestantskih propovjednika cijelu apostolsku vjeroispovijest drži u njezinu tradicionalnom shvatanju kao zastarjelu i klimavu.

Ti dakle vidiš, Alfrede, da je prirodna znanost zajedno s filozofijom već davno protiv kršćanstva, dà protiv svake vjere u Boga. I isto bogoslovlje sjedinjuje se u svojim najpozvanijim zastupnicima u izricanju te smrtne osude. Za što dakle da se držimo još starih djetinjskih dadiljnih bajka? Baci jednom srčano od sebe jaram vjere, onda si slobodan, onda možeš veselim srcem, nesmetan od metafizičkih i moždanskih utvara, piti čašu veselja ovoga svijeta.

Kad je Alfred još uvijek šutio, skoči Karlo ljut i povika: Franjo, ajde, idemo. Ostavimo toga plačnoga sanjara, koji nema srčanosti, da satre nedostojne verige vjerske, njegovoj sjeti i njegi. Čovječja volja, to je naše kraljevstvo nebesko. Mi ne ćemo da veselje svoje mladosti pokvarimo metafizičkom mješavinom.

Kad su ga prijatelji ostavili, ostade Alfred još dugo sjedeći na istom mjestu zaduben u duboke misli. Teška borba zavlada njegovom nutrinjom. Tada ustane i počne hodati po svojoj sobi gore i dolje. Činilo mu se jasno, da se sva moderna njemačka znanost jednoglasno protiv vjere izjavila. A njemačka znanost — to se razumijevalo samo od sebe, označuje vrhunac čovječje znanosti. Ta tako je nebrojeno puta čuo u predavanjima. Jedan je profesor rekao: vjerovati je isto, što odreći se znanosti. On je to ćutio jasno; on je izgubio vjeru svoga djetinjstva. Ali sada mu je govorio njeki nutarnji glas: tada moraš da budeš bogohulnik, ateist. On se zgražao kod te pomisli. U grozničavoj trzavici pograbi šešir i pobjegne žurno napolje, da uteče unutrašnjoj tjeskobi i boli. Amo tamo trčao je ulicama berlinskim, što nijesu bile pune ljudi, a onda pobrza daleko pred grad; no mira ne mogaše nigdje naći. Njegove sumnje i tjeskobe proganjale ga svakom zgodom. Činilo mu se, da svatko vidi, što se u njemu događa.

Umoran i žalostan vrati se naveče kući i baci se obučen na krevet. Iduća duga nesretna noć činila mu se kao vječnost. Naskoro zatutnji riječ: bogonijekalac na njegove uši, tada mu se opet učini, kao da vidi sliku svoje matere pred sobom; tada zviždahu neuređeno riječi: znanost, vjera, čudo, antropomorfizam.

Ovdje ondje činilo mu se, kao da mu prekid s prošlošću srce cijepa na dvoje, tako, te se bojao, da će poludjeti.

I idući dani bijahu mu dani tjeskobe i nemira, pa mu otimali svaki užitak i veselje i postavljali ga u melanholiju.

VI.

Nedjelju dana izatoga, kad je Alfred opet došao u biblioteku, da se rastrese i da se otrese nutarnje tjeskobe ili da religijozna pitanja dalje proučava, dopanu mu ruku predavanja dra. Du Bois Reymonda: „O granicama prirodne spoznaje" i „Sedam svjetskih pitanja". Sjeme tuj posijano padne na zgodno zemljište.

Ignoramus et ignorabimus: o nadosjetnome svijetu ne znamo ništa i ne ćemo nikada ništa saznati, to je sve preko granica naše prirodne spoznaje, koje ne ćemo nikada prekoračiti.

Kako je nastao život? kako oćut? samosvijest? gibanje? otkle dolazi prividna svrhovitost u prirodi? Otkle sloboda volje? To su zagonetke, kojih ne može čovjek gledati da riješi, a da se ne zaplete u protivuriječja. Ne će li se čovjek uteći djetinjskome supranaturalizmu (ovdje razumijeva Du Bois Reymond vjeru u osobnoga Boga), mora da kaže: Dubitemus. Samo nenadvladljivi problemi, kao što su ovi, običavaju biti neumrli. Zadovoljimo se dakle s mjerom znanja, koja nam je moguća, i priznajmo svoje neznanje. Ignoramus et ignorabimus. Metnimo iza svih ovih svjetskih problema, koji se tiču transcendentnoga svijeta veliki znak pitanja. Dubitemus.

To se pokazalo našemu Alfredu, kao riječ, što spasava. Dà, reče sebi s nekom stalnom potajnom radosti, mi ne možemo ništa znati od onoga, što je iza osjetnih pojava. Ignoramus, ignorabimus, dubitemus. Kao za sidro prihvati se grčevito za ovu riječ. On je mislio, da je time sretno umakao nuždi, da bude pravi bogonijekalac. Riječ: ateist imala je neki strašni zvuk u njegovim ušima i sama pomisao: ti si ateist, učini, te se zgrozio u dnu srca svoga. S pomoću riječi: ignoramus, dubitemus, mislio je da obiđe tu žalosnu nuždu. Ne, povika on, ne kažem da nema Boga, mi ne možemo o Bogu i o besmrtnosti ništa znati. Ignoramus, dubitemus.

No u tome novome stajalištu nije mu ipak bilo posve udobno. Naskoro navališe na nj nove sumnje i tjeskobe. Njemu se činilo, da je to stajalište doduše udobno, ali to je polutanstvo i nedosljednost; to je samo uzaludan napor, da na velike probleme odgovori sa da ili sa ne. Ja velim: ne znam ništa o Bogu. A šta onda kad bi i vječni život postojao? Ne bi li onda Bog morao učiniti, da ga se može upoznati?

Što je više o tome razmišljao, to mu bivalo jasnije, da se novo stajalište, na koje je došao, nikako ne može držati. On je stajao na truloj daski, koja je bila u pogibli svaki čas da se satre. Tako je i nestalo naskoro mira, za koji je sanjao, da je do njega došao. Od sigurne obale, na koju je mislio da je došao,

bude naskoro bačen u otvoreno more sumnja i tjeskoba i burni ga valovi bacali tamo i amo kao čamac.

On je doduše nastojao, da se rastrese sa svojim drugovima izvodeći šetnje i pijanke, ali nije išlo od ruke. U lastima zapade katkada u teško razmišljanje i razglabanje.

Tada odluči, da će se, da dođe do potpune jasnoće, obratiti na jednoga profesora, u kojega se osobito pouzdavao radi njegova ljubežljiva držanja i opsežne učenosti. To je bio profesor dr. N. On mu je imao te sumnje riješiti. Među slušačima bilo je općenito mišljenje, da se profesor N. nahodi na stajalištu Ignoramus i Ignorabimus.

VII.

Gospodine profesore, tako poče Alfred poslije običajnih pozdravnih formula, najviše profesora stoji, kako vidim iz njihovih spisova u pogledu Boga, besmrtnosti i sličnih istina...

— Hipoteza! prekine ga profesor.

— Dobro, hipoteza; dakle najviše profesora stoji u pogledu tih hipoteza na stanovištu Ignoramus. A i ja sam držao, pošto sam vjeru svoga djetinjstva žrtvovao znanosti, da se mogu postaviti na isto stanovište; ali što više o tome mislim, to mi se više čini, da se to stanovište nikako ne može držati, da je to očevidna nedosljednost.

— Profesor: Kako to?

— Alfred: Evo ovako: Ako ima Boga i ako je on stvorio čovjeka, tad ga je mogao stvoriti i za to, da stvoritelja svoga slavi, da ga dakle upozna, da ga ljubi, da mu služi, upravo tako, kako to uči kršćanstvo. Tada je morao učiniti, da bude čovjeku moguće, dapače da bude lako upoznati ga. Jer tko hoće svrhu, mora nužno htjeti i sredstva. Dakle ja zaključujem naprotiv: ako tko tvrdi, da čovjeku nije moguće Boga upoznati, taj mora poricati, da ga je Bog stvorio.

— Profesor: Vaš je zaključak posve opravdan. I, budući da ste vi, kako vidim na osnovi vašeg religijoznog istraživanja, zreli za pravu spoznaju, to ću vam kazati otvoreno: predodžba osobnoga Boga, što je izvan ovoga svijeta, ne može se u znanosti održati. Ona je kao i vjera u neumrlost ostatak staroga animizma iliti vjere u duhove. Osobnoga Boga nema. Neizmjerna vasiona sa svojim imanentnim zakonima pravo je božanstvo, u koje mi vjerujemo.

Kao grom djelovao je ovaj odgovor profesorov na Alfreda. Njemu je bilo jasno: od stanovišta lozinke Ignoramus ne će biti ništa. Poslije riječi profesorovih zamisli se i reče:

Gospodine profesore, kako to, da je među akademičarima rašireno mišljenje, da vi sa du Bois Reymondom stojite na stanovištu: Ignoramus?

Ah, vidite, mladi prijatelju, pred javnošću mora čovjek imati neke obzire. Ne podnose svi, kao vi što podnosite svu golu istinu. Mnoge bi smutio, kad bi htio otvoreno reći: Nema Boga. Zato je mudrije, da se čovjek izjavljuje oprezno,

pa da se zadovoljava s tvrdnjom: o transcendentnome svijetu, o Bogu i o besmrtnosti ne možemo ništa sigurno znati.

No ne bi li tko mogao tome vladanju prigovoriti, da je nečasno, da je neka vrst licemjerja izjavljivati mnijenje, koje čovjek ne priznaje?

Ne, to nije licemjerje, to je mudar oprez. Tako se mora govoriti, kako mogu slušatelji podnositi. To se zovu pedagoški obziri. Preporučujem vam studij „Sistema etike" mojega kolege Paulsena. Iz te knjige (II. 216.) možete naučiti, da se u umjetnosti prilagođivanja slušateljstvu može daleko ići, a da se istina ne povrijedi.

Čini mi se, odvrati Alfred, da je to načelo jedno malo „jezuitsko" pa oštro udara po onoj: „Svrha posvećuje sredstva".

Šta imate protiv toga načela? To je načelo u sebi posve opravdano. Mnogi najznatniji moderni etici uče ga izrijekom. Tako n. pr. Ed. Hartman, Rud. Hering, Gallwitz i Th. Ziegler. I moj kolega Paulsen priznaje u glavnome to načelo. To se samo mora osuditi, što jezuiti, tako se bar tvrdi, to načelo zlo upotrebljavaju, da udovolje svoje hierarhijske pohote. Ali u sebi ne može se tome načelu prigovoriti, samo ako imadeš pravu svrhu pred očima.

Ja dakle kažem: Pedagoški obziri traže, da se mi profesori, kad govorimo o religijoznim pitanjima, mudro i oprezno sustežemo. I od naših akademičara nijesu mnogi još zreli za otvoreno priznanje bezboštva (ateisma). Oni bi se sablaznili. A to vrijedi u mnogo većoj mjeri o ogromnoj pratnji nenaobraženih. Masi je još danas potrebit ular religije. Bez vjere u boga, u nebo i zemlju, ne bi se kod današnje slabe naobrazbe puka mogao uzdržati red; državni bi se zakoni prezirali i nitko ne bi mogao biti siguran za svoj imutak. Zato se mora, kako je to Nj. Veličanstvo car opetovano naglasio, u narodu uzdržati religija. Nama profesorima je osobita dužnost samoodržanja, da se pred publikom o religijoznim stvarima rezervirano izjavljujemo, da kršćanski porezovnici ne bi bili smeteni i plahi. Razumijete li?

Da, da, primjeti Alfred, koji je bio u dnu srca ogorčen nad cinizmom, kojim je profesor govorio o odnosu prema religiji. Ipak je nastojao svoje ogorčenje da zataji i nastavi mirno ovako:

Mnogome bi se moglo činiti, da je to postupanje neka vrsta sustava za zaglupljivanje, kojim se hoće puk da zaglupi. Mi držimo religiju za besmisao, ako ne za prijevaru, a ipak hoćemo da je u puku zadržimo. A što ne mogu nikako da pojmim jest, da tako mnogi profesori, unatoč njihovu nevjerju, sudjeluju kod religijoznih čina, na primjer kod zakletva, kod službenoga bogoslužja u svečanim zgodama, ako to traži običaj.

To je, prekine profesor, jednostavno prilagođivanje prilikama. Mi znamo da su to puste ceremonije, kojima ne pridajemo nikakva religijoznog značenja.

Ali upravo u tome je, po mome mišljenju, pretvaranje. Igra se komedija. Pred ljudima se pokazuješ kao da vjeruješ, a u istinu si bogonijekalac. Schoppenhauer veli negdje: Bog je u novoj filozofiji, što je bio franački kralj kod ma-

jordoma: puko ime, koje se pridržava, da uzmogneš nesmetan svoje tjerati". Nije li spomenuti neiskreni postupak potvrda za ove riječi?

Vi ste prestrogi u svome sudu, mladi gospodine, reče u nešto ražešćenu tonu profesor. Vidi se, da imate malo svjetskoga iskustva. Vaše iskustvo poučit će vas s vremenom jamačno o boljemu i pokazat će vam, da se često mora sudjelovati kod stvari, koje baš ne odgovaraju našemu znanstvenome uvjerenju.

Pretjerano držanje principa nije nikada ništa koristovalo.

Time se razgovor svršio. Alfred se preporuči i ostavi stan profesorov.

Druga glava.

Od ateizma k socijalnoj demokraciji.

Non est potestas nisi a Deo.
Nema vlasti osim od Boga.
(Rimlj. 13, 1.).

I.

Nezadovoljniji nego ikada vrati se Alfred sa posjeta kod profesora u svoju zabitnu sobicu. Sad se više nije moglo sumnjati: od stanovišta agnosticizma i njegova Ignoramus nije bilo ništa. To stanovište, ako i jest udobno, govorio je u sebi, nije nego polovičnost, koja se ne može držati, ono je počivalište za površne glave, koje ne mogu izvoditi posljetke iz njihovih principa (načela). Nije dakle preostalo drugo, nego da otvoreno i smjelo sam pred sobom prizna: Nema Boga, ti si ateist, bogonijekalac.

Neopisiva tjeskoba i pečal i neke vrsti groznica spopade ga te ga opeta baci u sumornu žalost i melanholiju.

Opet počne polaziti đačke nepodopštine svojih drugova, da se otme nutarnjoj muci i nemiru, koji ga uznemirivao; onda se opet baci, da istu svrhu postigne, na marljivo izučavanje te je gutao, što no se kaže, nasumce sve knjige, koje je mogao dobiti. Ali sve to nije htjelo da pomogne. Svakamo, (kamo je išao) pratile ga kao furije njegove užasne sumnje i nijesu mu davale ni mira ni pokoja.

Kad je jednoga dana išao sav zaduben u svoje sumnje ulicom, da posjeti jedno predavanje, tisne mu nekaki dječak, što je davao prolaznicima cedulje, taku cedulju u ruku. Bio je to poziv na demokratsku skupštinu, koja se uveče imala obdržavati i u kojoj je Bebel imao govoriti o temi: „Ropstvo i sloboda".

Jedno znatiželja drugo opet težnja na rastresenost ponukaše Alfreda, da prisustvuje jednom takovoj skupštini. Rano uveče požuri se u označeni lokal i izbere zgodno mjesto, otkle je mogao sve zgodno vidjeti i čuti besjedu. Lokal bila je prostrana posvođena dvorana, što je okitiše poprsjima Marxa i Lasalla. Najednom poče se dvorana puniti šarovitim društvom. Gotovo svi staleži bijahu zastupani, no ipak je prevlađivala radnička klasa.

Gore kraj govornice smjestilo se više socijaldemokratskih poslanika državnoga sabora i berlinskih gradskih vijećnika. Predsjedao je blagougojeni gospodin Singer, socijaldemokratski milijunar, koji je posve zadovoljno gledao sa svoje predsjedničke stolice na pokorni Samos.

Kad se pokazao Bebel na govornici, bude burno pozdravljen. On je zahvaljivao uljudnim smiješkom i činilo se, da je posve zadovoljan s dočekom.

Čestiti drugovi! tako po prilici poče svoju besjedu, ropstvo i sloboda dva su pola, oko kojih se kreću borbe svjetske povijesti. Što se dalje i više udaljujemo od sumračja prapovijesti, to nam se više pokazuje poput sunca sloboda. Bojevi se staroga i srednjega vijeka bili svi zato, da se ukine ropstvo i uvede socijalna sloboda. Potom dođe Luter i razvi zastavu religijozne slobode; odstranjen bi svaki auktoritet u stvarima religijoznim, a na njegovo mjesto postaviše religijoznu nezavisnost svakoga pojedinca. Napokon dođe Rousseau i velika francuska revolucija i razvije stijeg socijalne i političke slobode i jednakosti.

Žalibože — tako nastavi govornik, kod svih tih je borba sloboda ostala apstraktan princip i prazno slovo. U teoriji govorilo se mnogo o slobodi i nezavisnosti, ali se u istini podržavalo staro ropstvo. Tek socijalna će demokracija — poviče sada jačim glasom — oživotvoriti pravu slobodu i jedinstvo svju. Mi smo socijalni demokrati protiv svih auktoriteta protiv nebeskih kao i protiv zemaljskih, koji nam se postavljaju. Tako sam govorio u državnome saboru, tako govorim sada. Kod nas socijaldemokrata nema ni gospodara ni sluge ni poglavara ni podložnika, mi sačinjavamo bratinstvo, veliku svezu, koja obuhvata svu braću i sestre. (Živahno odobravanje).

Auktoritet je imao smisla, dok se vjerovalo u Boga i u besmrtnost. Danas je naučila moderna znanost, da je vjera u Boga i u besmrtnost prazna pusta tlapnja. Zato: Dolje s auktoritetom i nebeskim i zemaljskim (Bravo!). Dolje s nedostojnim polutanstvom znanstvenih zastupnika kapitalizma na našim sveučilištima, koji nemaju srčanosti za svoje uvjerenje. Naši su nas profesori učili, da nema ni Boga ni besmrtnosti. Njihov je nauk, da se vjera u Boga ne može pred znanošću održati. No oni nemaju snage, da izvedu nužne zaključke iz svoje nauke, pa da svaki auktoritet, bio on koji mu drago, zabace. Osobni probici nukaju ih, da se pritaje, da prikriju svoje uvjerenje i da govore protivno od onoga, što znadu i vjeruju. (Povici: Jest, istina je!)

Socijalna demokracija, tako zaključi Bebel svečanim i patetičkim tonom, mora napokon čovječanstvo spasti; ona mora potpunu i cijelu slobodu i jednakost oživotvoriti i sve ljude sjediniti u jedan narod od braće i sestara.

Grobna je tišina vladala za govora. Oči svih bile su nepomično upravljene na rječitoga pučkoga tribuna. Kad je svršio, nastade bura od odobravanja, koja je trajala nekoliko minuta. Među tim se i čulo: Živio Bebel! Živjela socijalna demokracija!

Alfred je teško izašao napolje, tako je bilo mnogo svijeta. Kad se vraćao kući, razmišljao je o onome, što se govorilo. Besjeda je učinila na nj dojam, koji se nije očekivao. Što je čuo o tome, kako oficijelni zastupnici znanosti nijesu dosta otvoreni, kad izriču svoje mišljenje, to se posve slagalo s njegovim opažanjima u potonje vrijeme.

Još ga se jače dojmilo ono, što je Bebel rekao o auktoritetu. U tome se pogledu nije mogla odreći dosljednost Bebelovu izvođenju. Riječ: ako nema Boga,

tad nema nikakva auktoriteta, činila mu se neprijeporna. Sada se opomene, kako je u njegovoj domovini župnik te riječi ponovno s propovjedaonice govorio, dakako u drugoj svezi i s drugim zaključcima; sad mu se činila ta riječ tim istinitija. I kad su mu sveučilišni profesori uzeli vjeru, nije mu preostalo drugo, nego da zabaci svaki auktoritet i da postane socijalni demokrat. Jer da socijalna demokracija odista zabacuje svaki auktoritet, o tome poslije riječi Bebelovih nije ni najmanje sumnjao.

II.

Od toga je vremena Alfred češće posjećivao socijalne demokratske skupštine. Slušao je po redu Liebknechta, Auera, Singera, Fischera i druge vođe socijalne demokratske stranke. Uvijek se više uvjeravao o istinitosti rečenice: Bez Boga nema auktoriteta. Dakle, tko veli: Nema Boga, mora reći: nema auktoriteta. Ni Dieu ni maître.

Sada počne revnosnije izučavati, da mu bude jasno, što uči moderna znanost o auktoritetu i kako može bez Boga održati auktoritet. Nije samo pohađao predavanja A. Lassona, G. Gižyckoga, Fr. Paulsena i dr., već je proučavao Kanta, Fichtea, Hegela, da dođe stvari na dno. No što je više učio, to je bilo u njega jače uvjerenje: Bez Boga ne može biti govora o auktoritetu.

Da pokuša zadnje sredstvo, odluči opet poći do jednoga profesora, od koga se nadao, da će doći do jasnoće. Profesor dr. G., koji je kod svih akademičara bio na glasu sa svoje velike učenosti, činio mu se najzgodniji za to.

On se dakle prijavi kod njega i bude veoma prijazno primljen.

Gospodine profesore, tako počne Alfred bez okolišanja, iz predavanja u ovome sveučilištu došao sam do uvjerenja, da se vjera u osobnoga Boga i osobnu besmrtnost pred znanošću ne može održati.

Imate pravo, odgovori s nekim proračunanim dostojanstvom profesor; znanost i vjera ne podnose se upravo tako, kao što se ne podnose svjetlost i tama.

— Alfred: Tad se mora dosljedno i svaki aktoritet zabaciti. Jer, da vam svoje mišljenje otvoreno rečem, bez Boga nema uopće auktoriteta; čovječji auktoritet može se samo na božanskome osnivati.

— Profesor: Bez Boga nema auktoriteta! Dragi moj mladi prijatelju, to je zastarjeli nazor o svijetu, to je sredovječno.

— Alfred: To je baš ono, što ne mogu da shvatim. Već više nedjelja razmišljam o tome i proučavam; no što više razmišljam o tome, to mi se sve teže čini s ateističnoga stanovišta, da priznadem auktoritet.

— Profesor: Pa koje su to vaše sumnje. Izjavite se jasno.

— Alfred: Ja sam veoma zahvalan za tu dobrohotnu dozvolu, gospodine profesore, i poslužit ću se njome potpuno. A da vam svoju teškoću jasno predočim, moram početi s pojmom auktoriteta. Pod auktoritetom pomišljam p r a v o drugima zapovijedati tako, da su oni d u ž n i slušati. Jeli to poimanje opravdano?

— Profesor: Može se čovjek s time složiti.

— Alfred: Na osnovu toga zaključujem ovako: auktoritet je pravo drugima

zapovijedati, tako da su oni obvezani slušati. No bez Boga nema prava. Dakle bez Boga nema auktoriteta.

— Profesor: Ej, zašto ne? Vidi se, da ste zavedeni u stare za'rđale nazore, pa vam još nijesu jasni osnovni pojmovi modernoga prava. Država je zadnji i najviši izvor svakoga prava. To je jednodušni nazor svih naših velikih učitelja prava, Kanta, Stahla, Trendelenburga, Iheringa, E. v. Hartmanna itd. Preporučujem vam, da polazite marljivo predavanja mojega kolege i prijatelja Ad. Lassona. Taj će vam podati prave pojmove o pravu. Budući da imam baš njegovo glavno djelo pri ruci, to ću vam pročitati jedno mjesto iz njega. „Pravo je" tako veli n. pr. „po svome pojmu volja države, koliko se ona izražuje u formi općenitih pravila za djelovanje. Zato postoji samo jedno vrelo prava, to jest volja države". Pitajući pogledaše profesor na Alfreda, kad je to mjesto pročitao.

Dozvolite mi jedno pitanje na uzvrat, gospodine profesore, odgovori ovaj. Ako je država jedini i prvi izvor prava, može li tada zakon, koji je država izdala, biti nepravedan?

— Profesor: Nijedan zakon, što ga država izdaje, ne može biti nepravedan. Što država hoće i što ona svojom vlašću provodi, to mora biti pravo. Tvrditi protivno, to je zločinstvo prevrata, kako je Stahl rekao.

— Alfred: Tako se dosljedno mora reći, ako je država jedino i zadnje vrelo prava. No time se, po mome nazoru, dolazi u nemale teškoće. Uzmimo slučaj, socijalni demokrati dobiju većinu u državnome ili u saveznome vijeću pa izdadu ovaj zakon:

§ 1. Privatno vlasništvo produktivnih sredstava dokida se; sva sredstva produkcije postaju danas isključivo vlasništvo sviju. Tko se usudi u buduće javno ustati na obranu sredstava produkcije, bilo pismeno ili usmeno, kaznit će se smrću ili tamnicom ne ispod deset godina.

§ 2. Brak kao javna uredba sa svim zakonima i naredbama, što se na nj odnose, ukida se. U buduće ima se smatrati kao privatna stvar, u koju se nema ni jedan javni službenik pačati. Mnogoženstvo je dozvoljeno.

§ 3. Sveučilišne profesore, kao priznate pristaše kapitalizma i neprijatelje socijalizma treba strijeljati ili povješati, ako za 14 dana ne polože socijaldemokratsku vjeroispovijest.

§ 4. Tko javno ili privatno prigovori ovim zakonima ili protiv njih usprosvjeduje, ima se kao sumnjivac baciti u tamnicu i prema uviđavnosti sučevoj, kazniti ili smrću ili tamnicom.

Pitam: Bi li taj zakon bio pravedan?

— Profesor: Tako nezgrapan zakon ne će se nikada izdati. To su tlapnje, za koje se ne treba brinuti.

— Alfred: Priznajem, da takav nije vjerovan u najbližoj budućnosti; no nemoguć nije, a nije ni nevjerovno, da bi se jednom kasnije mogao izdati. Oni strašni zakoni, što su se izdali za francuske revolucije često u nekoliko sati, pokazuju, što je sve moguće. Ja dakle velim, da se ovakav drakonski zakon izda — bi li on bio pravedan?

— Profesor: To bi bila grozna nepravda.

— Alfred: Ali vi ste prije rekli, da državni zakon ne može biti nepravedan.

— Profesor: Sve se mora pravo razumjeti. Ako sam tvrdio, da državni zakon ne može biti nepravedan, tad to naravno vrijedi samo o zakonima, koji se ne kose s općenitom pravnom sviješću.

— Alfred: Prema tome je općenita pravna svijest više pravilo prava, nego državni zakon; to je pravilo, kojemu se ne smiju protiviti državni zakoni, a da ne prestanu biti pravedni.

— Profesor: Jest!

— Alfred: Ali tim se priznaje, da država nije jedini i najviši izvor prava, i da se ona mora ravnati po pravnim načelima, koja nije sama postavila.

— Profesor: No da; ja ću dopustiti, da je točnije govoreći općenita pravna svijest zadnji i najveći izvor prava.

— Alfred: Pa šta imam pomišljati kod riječi: općenita pravna svijest?

— Profesor: Ništa drugo, nego općenito uvjerenje naroda: što je pravo, što li krivo.

— Alfred: Općenito uvjerenje? Šta je to, općenito uvjerenje naroda? Je li to uvjerenje, koje imadu svi članovi naroda?

— Profesor (ustežući se): Da.

— Alfred: Tada mi neka bude dozvoljeno, da ponovno iznesem kao primjer zakon socijalnih demokrata protiv sveučilišnih profesora. Vi ste dopustili, da bi takav zakon bila grozna nepravda. Bi li se taj zakon protivio uvjerenju svih u državi?

— Profesor: Socijalni demokrati bili bi drugoga mišljenja, ali na njih se ne treba obazirati, jer stoje izvan pravnoga reda.

— Alfred: Izvan kojega pravnoga reda?

— Profesor: Ta izvan postojećega i pravovaljanoga pravnoga reda.

— Alfred: Ali, oprostite, gospodine profesore, s tim se odgovorom krećemo u pogrješnome krugu. Postojeći pravni red može označivati samo zakone, koje je izdala vrhovna državna vlast. No vi ste prije rekli, da se zakoni, da budu pravedni, moraju podudarati s općenitim pravnim uvjerenjem, a sada tvrdite, da se to pravno uvjerenje mora podudarati s postojećim zakonima. Po tome bi opet državni zakon bio vrhovno načelo prava, a ipak ste vi to označili kao neistinito.

— Profesor (nešto uzbuđen): To su dijalektičke doskočice. Vi tražite zadjevicu gospodine. U ostalome, mene zovu nužni poslovi drugamo, pa moram za danas prekinuti razgovor

III.

Taj dosta nenježan i gotovo grubi rastanak pokazao je našemu Alfredu dovoljno, kako se gospodin profesor osjećao na nesigurnu putu, pa da izbjegne neugodnostima, da bi najvolio svaku daljnu raspravu prekinuti. Ali Alfred se ne dade smesti, pa odluči, da će za nekoliko dana opet pokušati sreću kod gospodina profesora. Stvar mu je bila odviše važna, a da bi je mogao ostaviti nesvršenu. On htjede pod svaku cijenu da dođe na čistac.

Oprostite, gospodine profesore, tako počne Alfred, kod svoga drugoga pohoda, što vas još jednom uznemirujem radi one stvari, radi koje sam nedavno bio kod vas. Molim, da oprostite moje dosađivanje, jer se radi o pitanju, koje mi je vrlo na srcu i u kojem sam rad pod svaku cijenu da budem na čistu i na sigurnu.

Ja ću vam, ako dozvolite, danas predložiti svoju teškoću s drugoga stajališta. Meni se čini, da bez Boga nema auktoriteta, jer bez Boga nema obveze u savjesti. U posljednjem našem razgovoru rekoste, gospodine profesore, da je država ili općenito uvjerenje naroda zadnji izvor i zadnja norma prava.

To pretpostavlja, da sam ja obvezan pokoriti se državi ili općenitome uvjerenju naroda. Jer pravu na jednoj strani odgovara dužnost na drugoj strani. Ja pitam sada: tko me obvezuje, da se moram pokoriti državi iliti uvjerenju naroda?

— Profesor: Volja države iliti državni zakon.

— Alfred: Ali otkle državi pravo, da me obvezuje? Ako li tko dođe k meni, pa mi nešto zapovijeda, tad ja imam pravo da pitam: otkle tebi pravo, da mi zapovijedaš? Ili: tko me obvezuje, da se moram pokoriti tebi? To isto vrijedi i o državi. Još prije negoli je mogla država izdati prvi zakon, morali su podložnici biti obvezani njezinim se zakonima pokoriti. Ako oni nijesu prije, negoli je izdan prvi zakon, uvjereni o obvezi, da se moraju državnim zakonima pokoravati, tad ih ni jedan državni zakon ne će moći vezati. Država mi se može groziti, može me siliti, ali učiniti, da se ja smatram obvezanim, toga ona ne može nikako i nikada. Pitam dakle: otkle potječe ta općenita dužnost podanika, da se moraju pokoravati državnim zakonima.

— Profesor: Ta valjada ne ćete poreći, da je to zahtjev razuma, da se moramo pokoriti državnim zakonima.

— Alfred: Dakako da ne ću. Ali ja ne vidim, kako se s ateističnoga stajališta može s pomoću toga načela raditi o pravoj obvezi u savjesti.

— Profesor: To je za čudo! Vi dozvoljavate, da je zahtjev razuma pokoravati se zakonima, a onda hoćete da porečete mogućnost, da se s pomoću toga načela utvrdi dužnost poslušnosti prema zakonima državnim.

— Alfred: Ja poričem samo, da se s ateističnoga stajališta može s tim načelom utvrditi prava obveza. Prema nauci kršćanstva su zahtjevi praktičnoga razuma n. pr. zahtjev poslušnosti prema zakonitome starješini, zakon Božji; to su propisi, koje je stvoritelj u općenitim potezima upisao u srce svakomu čovjeku. Oni, koji se drže kršćanstva, tumače to ovako: s istom jasnoćom, kojom upoznavamo, da se neke radnje slažu pravim redom razumna čovjeka a neke ne, s istom jasnoćom upoznavamo volju stvoritelja i redatelja svih stvari, da čovjek obdržava onaj red, koji mu je doličan. Ti zahtjevi razuma obvezuju nas, jer nam objavljuju volju našega stvoritelja i gospodara. Tako govore kršćani. Budući da smo se mi, oslonjeni na modernu znanost, odlučili protiv vjere u Boga, to se mi ne možemo pozivati na volju Božju. I s toga stajališta odista ne vidim, kako se možemo pozivati na volju Božju.

— Profesor: Za obvezu dosta je spoznaja, da je jedna radnja prema razumu, a druga da nije. Čim ja to upoznavam, odmah mi razum govori: ovo čini, ono ne.

— Alfred: Upoznavanje, da je ili da nije radnja prema razumu ne dostaje, da me odista obveže. Zašto da sam obvezan raditi vazda prema razumu?

— Profesor: Ta to je barem jasno. Svaki se čovjek mora dati voditi od razuma.

— Alfred: Zašto?

— Profesor: Jer je protivno nerazumno.

— Alfred: Ali zašto ne bih ja smio ovdje ondje raditi bezrazložno? Može mi se reći, da je moje vladanje neplemenito, nelijepo, neuređeno, sve što se hoće. Ali zašto sam obvezan vazda raditi prema razumu? Ako se meni svidi, da se n. pr. pred drugima na glavu postavim, to mi se može reći, da radim ludo, nelijepo, neestetički itd., ali pitam ja: zašto ne smijem to činiti, ako mi se za promjenu jedamput prohtjedne? Upravo to isto vrijedi o propisima razuma, ako nema Boga i ako je čovjek svoj neograničeni gospodar. Uzmimo, da se ateist, koji ne vjeruje u Boga ni u besmrtnost, odluči izbjeći jadu i nevolji tako, da se poda piću ili da se otruje ili ubije. Kako ćemo ovakova čovjeka uvjeriti, da je obvezan drukčije raditi ili da je počinio nešto kažnjivo?

— Profesor: On je prekršio zakon razuma i po tome i svoju čovječju čast. Svjetujem vam, proučavajte Kanta. Od toga ženijalnoga mislioca saznat ćete, da je razum nomotetičan i autonoman. On je sam sebi zakon i obvezuje sam sebe i to bezuvjetno po kategoričnom imperativu.

— Alfred: Da! Ja se bavim već dulje vremena Kantom i slušao sam predavanja o njegovu moralu, ali što više razmišljam o tome, to mi je sve jasnije: kategorični imperativ je pomoć u velikoj neprilici, ako nije upravo asylum ignorantiae.

— Profesor: To je pogrda našega najvećega mislioca.

— Alfred: Nipošto. Kant je sam uvidio, da je sa kategoričnim imperativom došao do kraja svoje dosjetke. On doduše tvrdi: Razum mi govori: „Moraš" on me obvezuje. Ali kako može moj razum mene vezati? Obveza ima svoj korijen u volji zakonodavca. Svaki je zakon izražaj volje, što zapovijeda: Sic volo, sic jubeo! Je li ta volja, koja mi preko razuma zapovijeda, moja vlastita volja? Ne može biti. Mi ćutimo, da nas često zakon veže protiv naše volje. Obveza nam se prikazuje kao nametnuta našoj volji, te joj se ne možemo oteti. Ona dakle ne može da potječe od nas.

Kant je sam ćutio tu teškoću i nije si mogao drukčije pomoći, nego tako, da se utekao neprotumačivome cilju. „Kako može čisti razum biti praktičan, toga ne može da protumači sav čovječji razum. Tako doduše ne pojmimo praktičnu bezuvjetnu nuždu moralnoga imperativa, ali pojmimo njegovu neponjatnost". (Grundlage der Metaphysik der Sitten IV. 93.). To su Kantove riječi. Ali s tim udobnim izgovorom neponjatnosti ne će se zadovoljiti nitko, tko hoće, da stvari dođe na dno. Pa da i dademo valjanost tome izgovoru, što me

u praktičnome životu briga za taj neprotumačivi imperativ? Ja se vraćam svojoj tvrdnji. Bez Boga nema prave dužnosti, prema tome ni pravog prava, i budući da je svaka vlast pravo — prema tome ni prave vlasti. Ako nema Boga, tad me mogu možda prisiliti silom ili prevariti ili privoliti me k nečemu radi moga vlastitog interesa, ali mene protiv moje volje obvezati ne može nitko i nikada.

— Profesor: Jednu smo još točku pregledali, koja će valjada biti podobna, da prikaže, kako je vaša tvrdnja neosnovana. Kad sam prije rekao, da je narodno uvjerenje zadnji izvor prava, tad sam morao točnije reći: narodna volja je zadnji izvor prava i to ne volja naroda, što danas živi, nego volja onih, koji su državu ugovorom sazdali.

— Alfred: Prema tome bi ugovor, po kome je nastala država, bio zadnji izvor prava.

— Profesor: Jest, tako je.

— Alfred: Ako pravo razumijem, to ste vi pristaša Rousseauove teorije?

— Profesor: Temelj mojoj tvrdnji nahodi se doduše i u Rousseau-u, ali ja nemam posla s umjetničkim načinom, kojim sebi pomišlja Francuz svoj contrat social. Ja jednostavno uzimam, da društvenim ugovorom prenosi svatko na državu dio auktoriteta nad sobom. A kad država ima auktoritet, tada ga ne možemo oteti dolaskom rođenih ili useljenih.

— Alfred: Dobro, ako država ima auktoritet! Ali meni se čini: s ateističnog stajališta nijesu prvi osnivači države mogli dati joj vlasti ni sami nad sobom a kamo li nad drugima.

— Profesor: Svatko je valjada mogao dati pravo raspolaganja sobom za uvijek državi i tako se sam vezati.

— Alfred: Ako pretpostavite prirodu, od Boga u srce upisani zakon, onda da, ali inače ne.

— Profesor: Vi valjada morate priznati da sam ja svoj gospodar, da se mogu, ako hoću, drugome podložiti. Za to ne treba Božjega zakona.

— Alfred: Vi se možete drugome podložiti, kako god dugo hoćete; ali obvezati se, da ćete mu podložni biti, to ne možete, ako ne pretpostavite prirodno-božanski zakon.

— Profesor: Ako ja nekome obećam, da ću mu se pokoravati, tad sam mu obvezan pokoravati se nezavisno od Boga i prirodnoga zakona.

— Alfred: Ja držim, da to nije istina. S istim pravom, kojim obećate, možete se kasnije riješiti obećanja, kad god ushtjednete. Otkle bi moglo imati vaše obećanje snagu, da vas protiv vaše volje za vazda veže? Ako se ne pretpostavi čudoredni zakon, koji zapovijeda obdržavati ugovore, ne može se čovjek ni kojim ma još tako svećanim obećanjem u savjesti vezati. S istim pravom, kojim sam obećao, mogu, kad mi se prohtjedne, odustati od obećanja.

— Profesor: Ali to traži razum, da držimo ono, što smo jednom obećali!

— Alfred: Traži razum? Ja sam već pokazao da s ateističnoga stajališta sam zahtjev razuma ne može tvoriti pravu obvezu u savjesti. Sa stajališta bogo-

nijekaoca može zahtjev razuma najviše značiti ovo: nerazumno, neplemenito, protiv časti čovječje je ne držati svoje obećanje. Ali što se postizava time, osobito kod velike mase ljudi? U ostalom — i time dolazimo na ono, čime smo počeli — da i dozvolimo, da su prvi osnivači države dali joj vlast sami nad sobom, nad drugima nijesu je mogli pod nikaki način dati. Otkle njima pravo, da nas svoje potomke za uvijeke vežu? Otkle nama dužnost, da poštujemo njihovu volju? U kratko: Ili vjerujemo u Boga i njegov ćudoredni zakon — ili ne ćemo do vijeka utvrditi obvezu u savjesti.

— Profesor: Ta to je valjada neprijeporno, da općenito dobro traži, da se pojedini građani pokore državnim zakonima.

— Alfred: Dakako. Bez poslušnosti prema državnim zakonima ne može postojati država. Ali šta me obvezuje, da se moram brinuti za državno dobro ili da općenito dobro pretpostavim svome privatnome dobru. Ako ja svoje dobro bolje postignem, kad kršim državne zakone, zašto ih ne bih smio kršiti?

— Profesor: Množina ili još više čitavo društvo, zaslužuje bez sumnje prednost i njegovo dobro treba više cijeniti, nego li dobro pojedinca.

— Alfred: Nema sumnje, ali odatle što je nešto bolje, plemenitije i razboritije, ne slijedi, da sam ja obvezan to činiti a ne ono drugo. Ja sam sebi najbliži i svoj gospodar, pa mogu činiti šta hoću. Ako mi se svidi, da općenito dobro postavim pred svoje probitke, dobro; ali ako mi se bolje svidi bez obzira na cijelost, da tražim svoje probitke, tad nema nitko pravo, da me zove na odgovornost ili da se miješa u moje poslove. Boga, koji sve sudi, nema; to velite i vi gosp. profesore; plaće na drugome svijetu prema tome također nema. Zato mogu činiti, što mi se svidi. Drugi me neka sile, ali učiniti, da se držim obvezanim njihovu volju staviti pred svoju volju, toga ne mogu nikada i nikako. Šta mogu zapovijedati meni ti kipovi praha, što dišu? Ako nema Boga, tad je čovjek potpuno svoj gospodar. Njegova volja je njegov najviši zakon. Time se razgovor svršio. Na uzbuđenom i nešto zlovoljnome glasu, kojim je profesor odgovarao prema svršetku na pitanja, koja mu je Alfred postavljao, upoznao je ovaj jasno, da se on nahodi na kraju svoje mudrosti i da nema od njega očekivati ni kakih razjašnjenja. On se dakle preporuči te se trudio na povratku, da sabere sve, što je čuo.

Kao posljedak svega što je čuo, bila mu je jasna spoznaja: Bez Boga nema pravog auktoriteta; bez Boga je čovjek svoj gospodar, koji može činiti što hoće. On se može prisiliti, da čini nešto protiv svoje volje, ali obvezati se ne može nikada, nikako. Bebel ima pravo: ako nema nebeskoga auktoriteta, onda nema ni zemaljskoga. U jezgri je to slobodan prijevod Pavlove riječi: Nema vlasti nego od Boga. To je samo površna polovičnost, kad naši učenjaci poriču bivovanje Božje, a kraj toga još govore o auktoritetu i o obvezi u savjesti.

IV.

Odmah poslije spomenutoga raspravljanja prijeđe Alfred potpuno u socijalnu demokratsku stranku. Što ga je osobito potaklo na to, bilo je uvjerenje, da

je ta stranka jedina s ateističnoga stajališta dosljedna i da ima srčanosti da brani svoje nazore. Što je Liebknecht kazao u skupštini u Halli: Naša stranka poriče svaki auktoritet na nebu i na zemlji, to je on do sada čuo od Bebela i od ostalih vođa socijalnih demokrata, i to mu se jedino činilo s bezvjerskoga stajališta dosljedno i time mu je njegovo vladanje bilo dovoljno označeno.

Dobri roditelji, osobito, kršćanska pobožna majka, bili bi se do smrti ražalostili, da su znali, kako je s njihovim sinom. On, koji je bio njihov ponos i njihova utjeha, koji je imao biti potpora njihova u starosti, eto je socijalni demokrat! No oni nijesu imali ni pojma o tome, što se s njihovim ljubimcem događalo u sveučilištu.

Poslije prvoga semestra, pisao je kući, da mora ostati u Berlinu, da neke predmete privatno uči i da ispuni neke manjke u svojem znanju; sve je dobro, samo neka pošalju potrebiti novac.

Nerado pristaše roditelji na to; voljeli bi ga vidjeti na praznike kod kuće. No i tu žrtvu htjedoše da dragovoljno prinesu za svoga sina.

Na svršetku drugoga i trećega semestra ispričao se opet Alfred kao i prije. Sad su bili roditelji uznemireni i opominjali ga, da dođe na neko vrijeme kući; ali da je on vjeru izgubio i da je postao socijalni demokrat, na to nijesu ni izdaleka pomišljali.

Međutim je Alfred na pokročenom putu koračao brzo dalje. Posjećivao je često socijalne demokratske sastanke.

Bebel i Liebknecht budu odmah upozoreni na mladoga darovitoga čovjeka i gledahu, da ga za svoju stranku posve predobiju. Radini akademik dao se veoma lijepo upotrijebiti kao agitator. Na njihovu želju ustade više puta kao govornik u socijalnim demokratskim skupštinama.

Drugovi, tako reče jednom, među ostalim, u jednoj takovoj skupštini, moderna nas je znanost naučila, da ne trebamo Boga, nego da se svijet po svojim vlastitim imanentnim zakonima kreće i razvija. To je nauka, koju sam ja naučio od pozvanih zastupnika moderne znanosti, i koja se predaje u svim njemačkim sveučilištima, tim tvrđama čovječje mudrosti i znanosti. To je dakle stalni posljedak moderne znanosti: Nema Boga. (Bravo!)

Zatim nastavi uzdignutim glasom: Ako nema Boga, tad nema više auktoriteta. Ako je ime Bog pusta tlapnja, tad nema više nitko prava uzdići se nada me i prisvojiti sebi gospodstvo nada mnom, tad smo svi jednaki, svi slobodni. (Bravo!)

Cehovski zastupnici moderne znanosti ne usuđuju se izvesti nužni posljedak iz svoje nauke. Oni gledaju osobne koristi radi, da zataje svoje uvjerenje i da ga prikriju kojekakim frazama. (Istina je!)

Mi socijalni demokrati jedini usuđujemo se kukavnome licemjerju skinuti masku i otvoreno i slobodno svaki auktoritet zabaciti. Kod nas nema ni vlasti ni podložnika, ni gospodara ni sluge. (Živahno odobravanje.) Mi socijalni demokrati smo zato stranka prave slobode i jednakosti. Zato: dolje s auktoritetom,

dolje s robovanjem koje mu drago forme, živjela revolucijonarna socijalna demokracija. (Burno odobravanje.)

Od svih strana tiskali se socijalni demokratski vođe, da mladome govorniku stisnu ruku i da mu izreku čestitku za uspjelo oratoričko djelo. Bebel je osobito čestitao našemu Alfredu najsrdačnije njegovu sjajnu besjedu. On odaje, tako primijeti s prijatnim smiješkom, više nego li obični talenat za pučko besjedništvo i daje nade na najljepše uspjehe na tome polju.

Alfred dakako primi s velikim zadovoljstvom hvalu, koja mu se od svih strana davala i smatrao se osobito počašćenim radi priznanja iz usta Bebelovih. Bebel mu bio kao ideal dosljednoga, neustrašivoga i rječitoga pučkoga tribuna. On odluči zato, da će se sa svom revnosti dati na pučko besjedništvo. Od sada je pripadao svom dušom socijalnoj demokratskoj stranci i postade uvaženi član njezin.

Jednom bude dapače pozvan k velikom dineru, koji su najuvaženiji članovi socijalne demokratske stranke priredili kod H. Dressela. Tuj se osobito veselilo i šampanjac je tekao obilato.

Kad je sobet bio svršen, govorilo se kod dragocjene bowlee (zaslade) i kod mirisave havane o interpelaciji, koju je socijalna demokratska stranka htjela staviti vladi radi tjeskobna stanja radnika. Časna uloga govornika i zagovornika stradajućih radnika zapade u toj zgodi g. Singera.

Nu on to odkloni čedno. Bojao se, da se ne bi spoljašnjih možda neugodno dojmilo, da se on, koga drže za milijunara i koji na svome tijelu ništa ne strada, tuži na stradanje radnika.

Nazočni ne htjedoše primiti izgovora. Tako bi se, mišljahu, mogao svaki član stranke izgovoriti. Tuj se radi o čitavoj stranci, u kojoj se ne gleda na pojedinca čovjeka. U ostalom g. je Singer visoko nad svakom sumnjom sebeznalih namjera. Ipak se složiše u tome, da vazda spremni drug Liebknecht obrazloži interpelaciju. Tad se isprazni još čaša za revolucijonarnu socijalnu demokraciju i rastadoše se u veselu stanju, da se priprave za raspravu o stradanju, koja će se naskoro započeti.

Treće poglavlje.

Kod anarhista.

Non est pax impiis, dicit Dominus Deus.

Nema mira u bezbožnika, govori Gospod Bog.

(Is. 57, 21).

I.

Utisak, koji je Alfred odnio iz socijalne demokratske gozbe kod H. Dressela nije bio ništa manje nego povoljan. To ga je vrijeđalo, što se oni isti ljudi, koji vazda imadu u ustima riječi: jednakost, bratstvo i dobro naroda i što se tako postojano tuže na stradanje radnika, čuvaju, da ne bi dali štogod od svoga suviška drugovima; dapače, da u isto vrijeme, kad se tuže na stradanje, priređuju lukulske gozbe i naslađuju se kod sekta i ranjske žutice.

Nehotice je pomišljao na rugalice, kojima je neki socijalistički pjesnik izvrgavao ruglu dobrotvornost znanih kapitalista:

Da stradaocu blâžê b'jedu
Kod obilata stola jedu
I ubogu u zdravlje piju.

Ali imalo je još i bolje doći. Ne dugo iza ove gozbe bila je nekakva skupština socijalno demokratska, gdje se raspravljalo o temi: Religija je privatna stvar. Skupština je bila dobro posjećena, i žene različnih staleža bijahu nazočne. Jedna od njih, pravi uzorak kućnoga zmaja (Draco domesticus. Liné), predloži, da se to mjesto briše iz socijalnog demokratskog programa. Socijalna demokracija, tako je razlagala krештećim glasom u monotonoj deklamaciji, nema nikakva posla s religijom, ona je neprijateljica svake religije. Religija je zavod za zaglupljivanje, koja čini ljude robovima. Religija je stvorila inkviziciju, ona je priredila bečki krvavi pir i crveno more obojadisala krvlju. (Živahnost, bravo!) Zato je treba iskorijeniti. (Povlađivanje).

Blagougojeni seljak s crvenim nosom, debelim obrazima i stentorskim glasom podupre predlog. On stane na daleko i široko ružiti religiju i popove. Uvijek su popovi narod isisavali, da sebe tove, tako je vikao u skupštini, danas su, da nađu svoju korist, stupili u službu kapitalizma, novčane vreće, oni su postali poklonici zlatnoga teleta. Zato dolje s religijom i s popovima. Onda ćemo slobodni biti, kad će se posljednji kapitalist i posljednji pop na vješalima koprcati.

Iza toga bila je pusta, bučna debata, u kojoj su gledali jedni druge da natkrile u gadnim izjavama protiv religije i popova. Što je bio napadaj na religiju prostiji i gadniji, to je bilo veće povlađivanje.

Alfreda se to veoma neugodno dojmilo. Njegovo od prirode plemenito srce uvrijedilo je to vladanje veoma ćutljivo. Istina, on je prekinuo osobno svaku svezu s religijom, ali nije mogao trpjeti, da se ono ruži i psuje, što je drugima sveto i drago i što je njemu do pred neko vrijeme vrijedilo kao časno i sveto.

Osim toga to se vladanje protivilo njegovim novim nazorima. Silovito ugnjetavanje religije bijaše povreda najvišega principa socijalne demokracije. Ona zabacuje svaki auktoritet i proglašuje individuum neograničenim gospodarom svojim u svakom pogledu pa i u religioznom! On se smatrao obvezanim, da javno digne glas svoj protiv postupka skupštine i prijavi se za riječ. Kad mu je napokon poslije dugoga vremena uspjelo doći do riječi, počne ovako:

Cijenjeni drugovi i družice! Vrhovno načelo socijalne demokracije je načelo slobode. Mi socijalni demokrati zabacujemo svaki auktoritet i proglašujemo potpunu, neograničenu slobodu individuuma. Kod nas je svaki svoj gospodar. (Bravo!) Ako je pak tome tako, cijenjeni drugovi i družice, tad moramo svakomu dati potpuno svaku slobodu u svakom pogledu, pa i na religiju. (Prigovaranje). Jest i u pogledu na religiju, ponovi Alfred oštro. Mi nemamo prava, da ikoga zovemo na odgovornost radi njegove religije. Religija jest i ostaje privatna stvar. (Živahno prigovaranje. Povici: Zelembač! Popovski sluga!) Ja nijesam popovski sluga, ja ne vjerujem u Boga (kod tih riječi protrne u svojoj nutrinji), ali upravo zato zabacujem svaki auktoritet u pogledu na religiju. Religija jest i ostaje privatna stvar. (Povici: Dosta! Dolje s njime!)

Alfred htjede dalje da govori, ali nastade takva paklenska vika, te mu nije bilo moguće, da ga tko čuje. Posve ozlojeđen ostavi uz viku i psikanje govornicu.

To je dakle bila ta toliko slavljena sloboda, o kojoj se u socijalnim demokratskim krugovima tako mnogo brblalo. Svatko mora biti slobodan i nezavisan, hvalilo se vazda, po tome bi valjada i u religiji smio misliti što tko hoće. Svatko mora biti prinuždeu, da bude ateist i da svoju religiju psuje i progoni. Ne, to je sramotna haranga, nedosljednost, da joj nema para. Nema li Boga, tad nema auktoriteta, svatko neka vjeruje, što hoće.

Taj javni poraz s nečasnim uzmakom bilo je jadno razočaranje za Alfreda i ohladi njegovu revnost za socijalnu demokratsku stvar posvema. On je upravo najrevnosnije proučavao Fr. Engela, K. Marksa, A. Bebela, W. Liebknechta i K. Kautskoga.

Osobito mu se sviđala Bebelova knjiga „Žena“, koja ga je još više utvrdila u bezvjerju i ujedno ga silno privlačila svojim šarovitim slikanjem društva budućnosti. Njegova živahna mašta slikala je Bebelove planove budućnosti u najsjajnijim bojama i njegovo mladenačko srce naslađivalo se u lijepim snovima, koji su imali ovu tužnu zemlju pretvoriti u raj.

Samo jedna točka u toj lijepoj slici ostade mu tamna i diraše veoma neugodno utisak njezin. To je bilo pitanje o auktoritetu u toj državi budućnosti. Čitava produkcija ima se po namjeri socijalnih demokrata urediti po planu. Sve radne sile, svi pojedini produkcioni poslovi, koji su danas rascjepkani i koji se međusobom pobijaju imadu se spojiti „u jedan jedini državni promet", u kojem se sve izvodi u najboljem redu. Na mjesto produkcione anarhije s njezinim rasipanjem radnih sila, njihove hiperprodukcije i kriza, koje su s time spojene, ima doći po osnovi uređeno uređenje čitave produkcije i ta se ima podići na visinu, koja se do sada ni slutila nije. Tako je tvrdio Engels, tako Bebel, tako Liebknecht, tako Kautsky. Bebel je dapače tvrdio, da će produkcija s pomoću socijalne demokratske organizacije u kratko radno vrijeme od 2—3 ure proizvesti ogromno obilje dobara. „Poljane će se obrađivati i žetva obavljati skupnim upotrebljavanjem radnih sila, upotrijebit će se valjano prilike vremena, kako to danas nije nigdje moguće . . . Kultura voća i vrtova doći će do razvoja, kaki se do danas nije ni pomisliti mogao i njihov će se prirod znatno pomnožati". „Tad će tek čovječanstvo doći do najvišega razvoja. Zlatno doba, o kojem su ljudi od tisućljeća sanjali, i za kojim su čeznuli, tad će svanuti.

Ali kako će se to dati izvesti bez auktoriteta, pitao se Alfred. Ta Bebel sam veli: „Mi smo protiv svih auktoriteta, protiv nebeskih i protiv zemaljskih". Ali kako je moguće sve bez auktoriteta po osnovi urediti, produkciju velike općine jedinstveno i prema svrsi organizovati i proizvode pravedno razdijeliti.

On dakle odluči, da će druga Bebela osobno posjetiti i da će mu svoje socijalne demokratske sumnje izložiti.

II.

Bivši tokarski majstor primi ga veoma ljubazno u svome stanu i odmah bijahu u živahnu razgovoru o organizaciji socijalne demokratske države budućnosti. Mi socijalni demokrati vojujemo protiv svakoga auktoriteta, je li? počne Alfred.

— Bebel: Protiv svakoga nebeskoga i zemaljskoga.

— Alfred: Ja sam vazda govorio: Poricanje auktoriteta bilo kojega mu drago osnovno je načelo socijalne demokracije. No otale postoji za me ne mala poteškoća, što se socijalnog demokratskog sustava tiče.

— Bebel: Kako to?

— Alfred: Ja ću vam razjasniti pobliže. Ja sam se u posljednje vrijeme potanko bavio proučavanjem vaših spisova. Osobito me vaše izvrsno djelo „Žena" izvanredno zanimalo i zadovoljilo. No ostala mi je jedna teškoća, koju vam želim kazati. Mi hoćemo da socijalnom demokratskom organizacijom društva odstranimo današnju anarhiju produkcije i po tome ćemo podići produkciju i odstraniti današnju nepravdu u razdjeljivanju dobara. Sve se ima urediti po osnovi i prema svrsi. No ja ne vidim, kako će se izvesti ta organizacija, kad mi nikakovoga auktoriteta ne ćemo da trpimo.

*

— Bebel: Mi trpimo samo onaj auktoritet, koji sebi svatko pribavi svojom spretnošću, marljivošću i revnošću i koji mu drugovi od svoje volje priznavaju, dok ih je volja.

— Alfred: No ako se svi drugovi ne slože u tome, kome se ima izradba, uprava i provođenje jednovitoga plana povjeriti, što onda?

Ako dalje nastanu razlike mišljenja o tome, kako se imade produkcija urediti — šta onda?

— Bebel: Tada jednostavno odlučuje većina.

— Alfred: A ako se manjina ustručava pokoriti većini?

— Bebel: Tako se opiranje ne će nikada dogoditi. Svatko uviđa, da je svojevoljno pokoravanje zaključcima većine potrebito za opće dobro i smisao za zajednicu, koji sve nadahnjuje, svakoga će nagoniti, da se pokorava ovoj spoznaji. Egoizam i općenito dobro, kako sam u svojoj knjizi „Žena" pokazao, bit će u potpunome skladu, dapače oni će se gotovo „pokrivati".[1]

— Alfred: Ali ako se tko ipak ne bi pokoravao, ili ako bi tko počinio zločinstvo, n. pr. klevetao, ubio, činio preljubočinstvo itd. tko će mu suditi i kazniti ga?

— Bebel: U socijalističkoj državi ne poznaju se zločinstva „niti politička niti prosta".[2]

— Alfred: A tko će dijeliti rad; n. pr. odrediti tko će raditi u rudnicima, kod strojeva, klesanja kamenja, tko će čistiti kloake, tko će čistiti ulice itd.?

— Bebel: Razlika će među višim i nižim poslovima prestati posvema. Neugodni poslovi obavljat će se strojevima; n. pr. čišćenje cipela, ulica, zahoda itd.

— Alfred: Ali netko mora sa strojevima raditi.

— Bebel: No, koliko uopće preostaje neugodnih radova, ti će se svojevoljno preuzimati. Revnost za općenito dobro nagonit će svakoga, da preteče u tome drugoga. No ako se ne bi našlo radnika, koji će take poslove od svoje volje preuzimati, tad će ih raditi svi po redu. U socijalizmu nema lažnoga stida, nema glupoga preziranja korisnoga rada.

— Alfred: Pa zar odista ne će biti moguće, da se tko opire neke neugodne radove primiti? ili da mu bude nesnosno, što mu općina ili starješine njegov rad propisuju? Kad bi ljudi rado preuzimali sve neugodne radove, kad ljudi ne bi počinjali zločinstva, kad ljudi ne bi bili radi svoje dobro pretpostavljati općemu, tad bi morali posve drukčiji biti nego li što jesu. Jer danas još ima zlih u svome mišljenju; dapače prostota, sebeznalost i pohlepnost za uživanjem čini se, da više raste nego li da se umanjuje; zločinstva su brojnija i rafiniranija. I naši su drugovi u velikom broju krivi svakoj vrsti prostih zločinstva, tako je n. pr. sramota za nas, da se u javnim novinama često piše: ovaj drug je pobjegao s društvenom blagajnom ili počinio je grube nepravilnosti. A i to me se često neugodno doima, što moram čuti, kako se drugovi na grubi, jedljivi na-

[1] Bebel „Die Frau" 274.

[2] N. mj. 317.

čin javno psuju i najprostija si zločinstva predbacuju. Dapače stari, zaslužni drugovi nijesu pošteđeni i budu javno blatom nabacani.

— Bebel (uzdišući). To je na žalost istina, no to je žalosni posljedak kapitalizma. Dajte da se izvede ekonomični red socijalizma, pa će se lice zemlje obnoviti.

— Alfred: No povijest, čini se, da ne odobrava vaših nazora. Kako su se gospodarstvene i političke prilike tečajem tisućljeća mijenjale, ljudi su ipak ostali isti. Sebeljublje i koristoljublje igrali su vazda prvu ulogu. Zar ima u buduće da bude bolje? Svakako se mogu ljudi samo u postepenim neopaženim prijelazima unutar velikih razmaka vremenskih promijeniti. No vi očekujete veliki preokret već na svršetku ovoga vijeka.

— Bebel: No da vam otvoreno kažem svoje mišljenje: u početku morat će pomoći oštra revolucijonarna diktatura, da otporne podvrgne zakonu slobode. To je unaprijed kazao Marks, pa tako će i biti.

— Alfred: Dakle tuj bismo ipak imali auktoritet i to u najoštrijoj i najtežoj formi. Kako se može taki auktoritet sa stajališta ateističkoga i uopće sa svojega toliko puta spomenutoga napose opravdati?

— Bebel: Opravdati? Višivaši! Tuj ne treba opravdanja. Mislite, da ćemo se mi brinuti za te moralne sitnice. Mi činimo, što je u ovim prilikama neophodno potrebito; opravdanje mogu onda naši teoretičari objasniti. To će biti liepa zadaća za našega druga Kautskoga.

— Alfred: Ali to ne odgovara znanosti. Vi se hvalite u svojoj knjizi „Žena“: Socijalizam je znanost upriličena s jasnom sviješću i potpunim poznavanjem na sva područja čovječjega djelovanja.

— Bebel: Znanost simo, znanost tamo! Mi smo prije svega muževi djela, praktični političari. Najviše od svih praktičnih načela jest: čini, što ne možeš propustiti. Načela moraju se podređivati prilikama. Dolje s jahanjem na principima, koje je vazda bilo neprijatelj dobru.

U taj čas bude javljeno, da dolazi prijatelj Liebknecht. Alfred htjede da ode, no rekoše mu, da ostane, jer se po svoj prilici radi o stvari, koja će mladoga agitatora zanimati.

III.

Odista dođe Liebknecht, da se sa svojim prijateljem porazgovori o razvratnosti, koja se širi u stranci. Raspuštenost, tako se tužio Liebknecht, dapače potpuna neposlušnost se u našim redovima u ovo potonje vrijeme tako raširila, te se moramo za stranku veoma bojati. Auktoritet starijih u borbi za općenu stvar osijedjelih drugova prezire se sve više. Svako golobrado momče usuđuje se zaslužne i prokušane borce u stranci koriti i njihove odredbe drsko kritizovati. Dapače protiv Bebela i protiv mene, koji smo se ipak za stranku žrtvovali, ističu se najgora spočitavanja. Dapače i žene sudjeluju u tom pustom radu.

Mi moramo, tako nastavi iza stanke, tome doskočiti, inače nam je stranci odzvonilo. U najnovije se doba dapače sastavila grupa mladih ljudi, koji se zovu nezavisni, i koji vazda viču o tiraniji i kultu osobe samo, da našemu autoritetu škode. Ta klika opire se vodstvu stranke sad javno sad potajno i osujećuje, gdje samo može, djelovanje socijalne demokratske stranke u državnome saboru. Ti se rugaju javno našemu „saborisanju" i govore, da mi težimo na diktaturu i da se obogaćujemo lijepim dohotkom iz groševa radničkih. Meni osobno spočituju onih kukavnih 7200 maraka, koje dobivam kao urednik „Vorwärtsa"; prostota prvoga reda, kad se pomisli, kako sam ja od iskona nesebično stranci služio.

Jest odista, odzvonilo je našoj stranci, ako se tome radu doskora uspješno ne doskoči. Ali što nam je učiniti?

— Bebel: Anarhistički elementi ušuljali se u naše redove. Mira ne će biti, dok nam ne uspije izbaciti ih iz naše stranke. Anarhiste su vrućoglavci. Svatko želi, da čini što hoće, a ne brine se za zaključke zajednice ili za nazore vođa. S ovakim načelima ne može postojati ni jedna stranka. Red mora biti. Dakle: napolje s nečistim elementima.

— Liebknecht: Pita se samo, kako ćemo to izvesti?

— Bebel: Stvar je posve jednostavna. Mi ćemo sazvati u najbliže vrijeme skupštinu stranke, u kojoj će se sabrati pouzdani drugovi u što većem broju. Neki anarhistički kolovođe bit će također pozvani, a tada ću ja predložiti, da se isključe svi, koji se ne će pokoriti službenim zastupnicima stranke. Moja će lozinka biti: Tko ne će da sluša, mora napolje! Ili sagnuti ili prelomiti!

— Liebknecht: To je oružje s obje strane oštro. Nije nemoguće, da anarhisti to oružje protiv nas upotrebe priredivši protiv nas skupštine, pa će izazvati velike razdore u našim redovima.

— Bebel: Ne pomogne li ništa više, tad se možemo groziti, da ćemo se ostaviti vodstva stranke, da protivnike zastrašimo. Jer to znadu svi, da bez nas osobito u Berlinu ne mogu ništa. Mi smo im sada neophodno potrebiti. Mi se zato možemo groziti bez pogibli za svoje mjesto. To je sredstvo kod modernih državnika veoma uspješno djelovalo, pa se možemo i mi njime služiti.

Bebelov je prijedlog odobrio prijatelj Liebknecht, koji se pouzdavao u snagu, kojom je znao on i Bebel gospodovati nad socijalnim demokratskim skupštinama.

I Alfreda pozvaše, da u svojim krugovima živahno agitira i da pripravlja za osnovani plan. Osobito neka pazi na svako gibanje anarhističkih izbornika, pa sve što se dogodi, neka odma dojavi „Vorwärtsu", koji bogato honorira. Tako je govorio Liebknecht.

Alfred se povrati kući posve razočaran. Poziv, da agitira za isključenje svih iz stranke, koji se ne će vođama pokoriti, ozlojedio ga silno. To je dakle bio smisao, kako je shvatio Bebel riječi: „Mi smo protiv svih auktoriteta". Svi dakle imadu izaći iz stranke, koji se ne će vođama da svojevoljno pokore. Što se tiče socijalnih demokratskih planova budućnosti, to mu je iz razgovora s Be-

belom bilo jasno, da se oni bez oštroga auktoriteta ne dadu izvesti. Što je Bebel govorio o općenitom dobru, požrtvovnosti, radinosti, bijahu samo lijepe riječi i ništa drugo. Dosadašnja iskustva unutar socijalne demokratske stranke pokazala su Alfredu dovoljno, da danas živući demokrati nemaju ni zere ovakih dobrih svojstava. Zavist, ljubomornost, samoljublje igrale su glavnu ulogu među „drugovima", koji bijahu samo tako dugo jedno, dok se išlo protiv kapitalista i popova.

O tome se po njegovim iskustvima nije dalo sumnjati: prvi dan, kad socijalni demokrati dođu na kormilo i budu među sobom sami, bit će jedan drugome u vlasima. Tuj će biti stranaka, koje će se jače napadati nego li danas što napadaju kapitaliste. Bebel je i to uvidio. To se jasno vidjelo iz onoga, što je on rekao o revolucijonarnoj diktaturi pozivajući se na Marksa. I odista samo željezna ruka mogla je socijalne demokratske mase krotiti i u redu držati. Alfred nije htio pokazati svoje negodovanje. S kolegijalnim rukovanjem rastade se s patrijarima njemačke socijalne demokracije. Ali od toga dana posjećivao je rjeđe socijalne demokratske sastanke, i ako je ovdje ondje došao na sastanak, to su bili taki sastanci, u kojima su prevlađivali mladi socijalistički ili anarhistički elementi.

Nada sve bila mu omražena u duši nekonsekvencija: Ako se jednom zabaci božanski auktoritet, tad se mora zabaciti i čovječji i to potpuno i posvema. To mu je bilo sigurno. I budući da je vidio, kako su u tome anarhisti konsekventniji, to je prianjao više za anarhistično gibanje.

Istina nije mu se sviđalo mnogo u vladanju „mladih" ili anarhista. Njihovi vođe činili mu se smušene glave, koje ne znadu ni u čemu držati svrhe ni mjere i u njihovim sastancima ne bijaše na dnevnom redu ništa do psovanja i sumnjičenja. Nije mu se sviđalo ni vječno pozivanje na brutalnu silu, na brutalnu revoluciju, da pomognu svojoj stvari do pobjede. Unatoč svemu tome imao je ateistički princip „Ni Dieu ni maître, dolje sa svakim auktoritetom", dosljednost za sebe.

Što ga je bitno utvrdilo u tome pravcu, to je bilo čitanje raznih anarhističnih spisova, koji su mu u to vrijeme dolazili pred oči. Moćno su utjecale na nj osobito knjiga Stirneova: „Jedinac i njegovo vlasništvo". Ovdje nađe potpunu autonomiju individuuma sa stajališta ateizma provedenu dosljedno do posljednje granice. Ja sam jedinac, tako je čitao tamo, ja sam najviši, ja sam apsolutan. Vlasnik sam i stvoritelj svoga prava, pa ne priznajem drugoga izvora prava nego sebe samoga, niti Boga, niti države, a ni čovjeka s njegovim „vječitim čovječjim pravima". Što ja zovem svojim pravom, to je moja snaga. Ja sam svoj gospodar. Meni nema pravo nitko da zapovijeda. Ja mogu činiti, što hoću, ako samo imam snage zato. Prvo je, što je meni pravo. Dolje s onom stvari, što nije posve moje. Vi mislite, da ono, što je moje, mora barem „dobro" biti. Šta dobro, šta zlo? Ja sam sam svoja stvar, pa nijesam niti dobar niti zao. Jedno i drugo nema za me smisla. Božansko je stvar Božja, čovječje je stvar čovječja. Moja stvar niti je božanska niti čovječja, to nije nešto, što je dobro

istinito, pravo slobodno, nego jedino, što je m o j e, to nije ništa općenito, nego je jedinačko kao što sam jedinački ja!

To je konsekventno povika Alfred, nema Boga, dakle nema ni auktoriteta, nitko mi nema zapovijedati, ja mogu činiti, što hoću. To se posve slagalo s onim, što je čitao kod Paula Heysea u njegovim romanima i osobito u njegovim listovima gospođi Tout le Monde, da moral nije drugo nego kvintesencija onoga, što se u kojem vijeku drži kao čedno i pristojno i zato zapravo vrijedi za „poprječnoga čovjeka". Ne sadržina, nego dugo trajanje čine propise morala kao nešto sveto.

Te iste nazore nađe i kod Nietzschea i kod njegove svojte. Čitavi moral je dugo iskrivljivanje. Duševni odličnik nahodi se onkraj dobra i zla u predanom znamenovanju. On može zato sa svojim egoističnim nazorima ići kako ga volja; svaka je njegova radnja dobra. Nitko nema prava pozivati ga na odgovornost.

Sve te nauke, tako je govorio Alfred, nijesu postavljene od anarhista, već od sljedbenika liberalizma i ateizma. Ali iz njih izlazi dosljedno anarhizam. Bez Boga nema auktoriteta, dakle anarhizam sa svojim poricanjem neumitni posljedak iz ateizma.

IV.

Gotovo u isto vrijeme, kad je nastao taj duševni preokret Alfredov, donesoše dnevnici potanke izvještaje o sudbenim raspravama protiv anarhista Ravachola i Emila Henrya. Makar se Alfred zgražao od vladanja tih ubojica, govorio je ipak: s anarhističnoga stajališta može im se to jedva upisati u zločin; s toga stajališta je svaki svoj vrhovni gospodar, on može činiti, šta hoće.

Šta su listovi javljali o Ravacholu, to se posve slagalo s njegovim nazorima. U tamnici reče taj anarhist tamničkome duhovniku H. Claretu: „Ja ne vjerujem u Boga. Kad bih u Boga vjerovao ne bih bio učinio, što sam učinio".

I dodade tome: Mi smo na zemlji, da uživamo, jer nema svijeta do ovoga ovdje. Čovjek si mora pribaviti sva sredstva, da sebi pribavi te naslade, to jest novac. Ako nemaš novaca, uzmi ga, gdje ga ima.

No jače ga se dojmio anarhistični program, koji je Emil Henry pred sudištem pročitao i koji je od njemačkih anarhista proširen kao letak. Tuj se čita od riječi do riječi ovo:

Ja priznajem samo jedan sud, a to je moj. Ja sam anarhist od . . . Do tada sam običavao domovinu, obitelj, državnu vlast i vlasništvo počitavati, dapače poštivati. No sadašnji uzgojitelji zaboravljaju prečesto, da život sa svojim borbama, razočaranjima, nepravdama i zločinstvima uzima neznalicama i razočaranje i otvara oči stvarnosti. Tako je bilo meni kao što i svima drugima. Govorilo mi se, da je taj život lagodan i otvoren svjema spretnima i snažnima. Iskustvo me poučilo, da besramnici i puzavci grabe dobra mjesta kod gozbe. Govorilo mi se, da se uredbe društvene osnivaju na pravednosti i jednakosti, a ja sam vidio samo laž i lopovštinu . . . Ja sam razumio odmah, da su zvučne

riječi, koje su me učili počitovati: čast, požrtvovnost, dužnost samo pokrivalo za najgadnija sramotna djela. Socijalizam nije mogao ništa promijeniti u tome redu. On priznaje načelo auktoriteta, koje je unatoč svjema uvjeravanjima stari ostatak vjere u višu moć. A ja sam bio materijalist, ateist, znanstvena istraživanja poučila su me o igri prirodnih sila. Ja sam shvatio, da je hipoteza „Bog" odstranjena današnjom znanošću, koja je više ne treba, i da po tome mora nestati religijozna auktoritativna ćudoredna nauka, koja se na toj krivoj podlozi gradi. To je bilo našemu Alfredu govoreno iz srca, to je bio posljedak, do kojega je on u svojim studijama došao: Bez Boga nema auktoriteta.

A da se formalno ne pridruži anarhistima, posjećivaše marljivo sastanke. Sviđalo mu se, da se nijesu tuj zadovoljavali (kao u drugim strankama) time, da poriču auktoritet Božji, već su poricali svaki auktoritet bez izuzetka i onaj svojih drugova i vođa i time priznavali neograničenu autonomiju individuuma. To je barem bilo dosljedno.

Nasuprot nije mu se sviđalo, kako je spomenuto, vječno psovanje i rogoborenje anarhista na sve, što nije bilo prema njihovu nazoru; isto ga tako odbijale neprestane prepirke i sumnjičenja među njima samima.

Anarhiste budu odmah upozoreni na mladoga akademika, koji se često nahodio u njihovim sastancima i očito ih u velike pazio. Oni su nastojali, da se približe njemu i da ga predobiju za svoju stvar.

Među njima bila su dva ruska studenta, koji su već u Rusiji sudjelovali kod nihilističkih nepodopština i bili u živoj svezi s anarhistima u Parizu, Londonu i Švicarskoj. Ovi htjedoše, da našega Alfreda k sebi privuku i htjedoše ga uputiti da stupi u užu tajnu svezu, koja je već dulje vremena postojala među naprednim anarhistima i preduzela sebi, da silovito odstrani sve monarhe i državne glave Evrope. To je, govorahu, jedini put k oslobođenju naroda od jarma tiranije i despotizma.

Alfred si je dao pobliže organizaciju toga tajnoga društva razjasniti, a da se nije ni na što vezao. On je htio svojim duljim opažanjima dobiti pogled u život i rad anarhista. Marljivo donosili mu novi prijatelji anarhistične spise i letake. On je dobivao redovno anarhistične novine, koje su u Londonu tiskane i u Njemačku u limenim posudama prokriomčarene: „Sloboda" i „Autonomija", koje su gotovo u svakome broju poticale na umorstvo i ubijstvo tirana, kapitalista i popova. Moto najviše članaka bijaše Heiligratski letak:

Naša boja je dobra i svima vam dobro je znana
A ta dobra je boja djelo od krvi tirana.

U anarhističnim je sastancima, kojima je pribivao Alfred, ponovno neki kemičar predavao o načinu, kako se pripravljaju bombe i dinamiti. Neki talijanski anarhist poučavao je više puta, kako se ima upotrebljavati bodež, da žrtvu sigurno i smrtonosno pogodi.

Naš se Alfred često zgrozio, kad je čuo to rafinirano poučavanje, kako se nedužne žrtve imadu ubijati, a ta su se poučavanja svršivala s pozivom na bru-

talnu silu. Bodež i dinamit, takav bijaše najvećma svršetak, jedino su uspješno sredstvo potlačenoga čovječanstva protiv tirana. Zora, koja ide pred suncem crvena je. Crvena treba da je ura, koja navještuje izlazak sunca slobode.

Ako je i Alfred bio duboko pao, to se ipak otvorio pred njegovim očima bezdan zlobe i pokvarenosti, od koje se njegovo nepokvareno srce zgrozilo. Posvenehotice dade on jednom, kad je čuo krvavi govor nekoga surovoga druga, izražaj svoga negodovanja poluglasnim mrmranjem. To je pobudilo pozornost onih, koji su do njega sjedjeli i dostajalo je, da ga prikažu kao sumnjivca.

Jedan, koji je čuo mrmranje, izreče javno sumnju, da se izdajnik ušuljao; mladi akademik da je uhoda poslana od vlade.

Ne, ustade Alfred i reče s negodovanjem, ja nijesam uhoda, ja nemam posla s vladom. Ja sam odlučni protivnik auktoriteta, ja vojujem za neograničenu slobodu za svakoga. Ja sam došao ovamo, jer sam se nadao, da ću naći ljude, koji se bore za slobodu sviju; no poslije ovoga, što sam čuo, čini mi se, da sam došao u razbojničku špilju.

Užasna galama nastade na te riječi. Napolje s gadom, to je izdajnik, ubijtega, vikalo se odasvuda. Jedan je od ruskih studenata skočio bijesan preda nj i vikao, držeći mu stisnutu pest pred nosom: Ti drzovito derište, ti si nas obružio i tu porugu imaš platiti svojom krvi. Ja te pozivam na pištolje, gadni doušniče.

Alfred se od dueliranja daleko držao i bio je u tome nevježa. Ali napola od straha i smetenosti napola od srdžbe radi nanesene sramote primi izazov.

Četvrto poglavlje.

Milosrđe Božje.

Luda reče u srcu svome:
Nema Boga. (Ps. 13. 1.).

I.

Kad je Alfred poslije duge besvjestice prvi put došao k sebi, vidje gdje milosrdna sestra kleči čelo nogu njegova kreveta. Ona je sigurno čekala na čas, kada će se opet osvijestiti. Taj ga pogled dirnuo u dno duše. Kad je otvorio oči, digne se sućutno, da ga zapita, kako mu je. Gdje sam? zapita. U bolnici sv. Jadvige, odgovori sestra. On podiže glavu, da se obazre po dvorani, u kojoj su ležali još neki bolesnici i spusti opet glavu, na jastuk. Sve mu se pričinilo kao san. Malo po malo dođu tužni događaji zadnjih dana u njegovu svijest.

Kraj vjerne i brižne njege sestre Agate krene bolest na bolje. Brižna nesebeznala ljubav dobre sestre, koja je gotovo dan i noć ustrajala do njegova kreveta, da mu služi u najnižoj službi i nije ništa propuštala, da mu je mogla olakšati bol i utješiti ga u njoj, i koja je, kako se činilo, njegovim željama išla u susret prije no ih je izrekao, učini duboki dojam u njemu.

Bez Boga nema auktoriteta, govoraše, ali i ni ljubavi. Upravo doživljaji posljednjih mjeseci pokazaše mu jasno, da u tim boguodvratnim krugovima, o kojima je boravio, vlada duh bezobzirnoga sebeljublja. Svaki htjede da bude slobodan i nezavisan i da druge učini sluge svojim interesima. Svakome bijaše njegov „ja“ na mjestu Boga, kojega je zbacio s prijestolja.

Tim dublji utisak učinio je na dušu Alfredovu u dnu nepokvarenu pogled heroičke ljubavi i požrtvovnosti, koji je ovdje u bolnici neprestano vidio. Dobre sestre ostaviše sve na ovome svijetu, možda sjajnu budućnost po nazoru ovoga svijeta, da žive život žrtve i odricanja dvoreći bolesnike.

S nekim poštovanjem pogledaše sada sestre, kad ih je vidio, da se neprestano brinu, da mu s materinskom upravo brigom služe u najmanjim i najtegotnijim poslovima.

— Sestro, reče jednoga dana sestri Agati, ima li nade, da ja opet ozdravim?

— Liječnik je izrekao najbolju nadu, odgovori sestra. Ako Bog hoće, vi ćete opet ozdraviti.

— Ako Bog hoće! ponovi Alfred napola pitajući i napola čudeći se.

— Jest mi ćemo se moliti, da vam dragi Bog vrati zdravlje, ako je to njegova sveta volja.

— Moliti, sestro! Ja ne mogu više moliti.

— Tako? Ne možete više moliti? Pa nijeste ni prije molili?

— Jesam, sestro.

— Vi ste bez sumnje imali dobru majku, koja vas je učila moliti.

— Da, da, dobru, ljubaznu majku.

— Živi li još?

— Da, odgovori Alfred i suze mu dođu na oči od ganuća. I zavapi: Moja dobra i ljubezna majko! O da ona zna, što je s njezinim Alfredom! I nije mogao dalje govoriti. Jecanje prekine mu glas.

Sestra zašuti i ostavi bolesnika neko vrijeme njegovoj boli. Onda mu reče: Tješite se; dobri će Bog sve upraviti na dobro, ako budete opet molili. Ja ću sjediniti svoju slabu molitvu s molitvama vaše dobre majke.

Iza tih riječi ode, da ostavi bolesnika nesmetana u njegovu ganuću, koje ga je obuzelo i koje bi moglo biti početak povratku izgubljenoga sina.

II.

Nekoliko dana iza toga dođe rektor bolnice velečasni gospodin dr. B., da posjeti bolesnika. Pozdravi ga srdačno i popita, kako mu je.

To je bilo prvi put iza dvije godine, što je Alfred opet razgovarao sa svećenikom. Još prije malo vremena bio bi svećenika hladno otpravio; no posljednji dani promijenili su bitno njegovo mišljenje. Prijatnost i ljubezni susretaj godio njegovu srcu.

Naskoro predobio je rektor posvema pouzdanje Alfredovo, i već iza prvih posjeta, kad je pitao za pobliže prilike, koje ga dovedoše u bolnicu, otvori mu Alfred pun pouzdanja svoje srce. Kazivao mu otvoreno, kako je došao u Berlin, kako je tamo na sveučilištu izgubio vjeru u Boga i tamo ujedno upoznao, da je nužni posljedak ateizma poricanje svakoga autoriteta. Tako je najprije postao socijalni demokrat i napokon — barem načelno — anarhist, dok ga dvoboj nije doveo na krevet i na rub groba.

Kad ga je rektor zapitao, što ga je dovelo do toga, da je odbacio vjeru svoje mladosti, odvrati otvoreno: Predavanja na sveučilištu bijahu grob mojoj vjeri. Ugled sveučilišnih profesora, koji — na filozofskome fakultetu — gotovo bez izuzetka bijahu ateiste agnostici, oteo mi vjeru.

— Rektor: Pa zar je puki ugled tih ljudi bio dovoljan, da vam otme vjeru? Ugled protiv ugleda? Na kojoj je strani veći ugled, na strani onih, koji poriču vjeru ili na strani onih, koji vjeruju? Nemate li na strani onih, koji vjeruju ne samo najveće genije svih vremena: Platona, Aristotela, Augustina, Tomu Akvinskoga, Kopernika, Kepplera, Newtona, Kartezija, Leibnitza, Cuviera, Pasteura i bezbroj drugih — i Laplasa, kojega krivo broje među bezvjerce, nego i, što još više odlučuje, čitavi ljudski rod, koji je vazda držao živo vjeru Boga i plaču na drugome svijetu. Na drugoj strani naprotiv nekoliko učenjaka na našim sveučilištima, koji mogu biti oštroumni, kad se radi o iskustvenim znanostima, no koji su na polju logičnoga mišljenja u najviše slučajeva došljaci.

— Alfred: Ali vjera u Boga osniva se na antropomafismu, tako se uvijek dovikivalo slušačima.

— Rektor: To je jedna od onih mnogih krilatica, kojima se nastoji masu, koja ne misli zaludivati. Ja odgovaram na tu krilaticu lijepim riječima „Uberwegovim": Ako smo u Bogu i od njega, zašto ne bismo bili stvoreni na njegovu sliku, zašto ga ne bismo smjeli pomišljati po sličnosti s onim, što je najveće u nama? Ako je svaki učinak nalik na svoj uzrok, pa da nije čovjek, što je na sliku Božju stvoren, na svojega stvoritelja nalik?

Šta je nadalje antropomorfizam? Riječ hoće da kaže, neka predstavimo sebi Boga kao čovjeka. Je li Bog, u kojega vjeruju kršćani i svi monoteisti tako biće nalik na čovjeka? Pomislite: Čovjek je sastavljen od duše i tijela, Bog je jednostavan čisti duh; čovjek je vidljiv, Bog nevidljiv; čovjek je stvor, kojega je Bog stvorio, te ga mora uzdržavati svaki čas, Bog postoji od vijeka svojim bićem; čovjek je prolazan i smrtan, Bog besmrtan, u njemu nema ni sjenke prolaznosti; čovjek je bijedan i slab te ne može ni sijedi vlas učiniti crnim, Bog je svemogući, snažan i djeluje blago od jednoga kraja do drugoga; čovjek je samo na jednome mjestu, a Bog je svudašnji neizmjeran, nema mjesta, koje bi ga moglo obuhvatiti; čovjek je neznalica i znanje najvećega učenjaka je tužan posao, Bog je sveznajući, ništa nije njegovu svevidnome oku sakriveno, on proniče srce i bubrege; u kratko: čovjek je u svakome pogledu ograničen, on je bijedno ništa, te zahvaljuje sve milosrđu svoga stvoritelja, Bog nasuprot je sam po sebi u svakome pogledu neizmjeran, početak i sadržina svega bića, sve istine, sve dobrote, ljepote i savršenosti. Gdje je tuj Bog nalik na čovjeka? Znači li to predstaviti sebi Boga kao čovjeka?

— Alfred: To dakako ne. Ali ostane ipak istina, da vjernici sebi Boga predstavljaju kao osobno izvansvjetsko umno i slobodno biće, a takoga bića nije nitko vidio.

— Rektor: Jedno pitanje. Vjerujete li vi u svoj razum?

— Alfred: (se smijući) Dakako!

— Rektor: Vjerujete li u magnetizam, elektricitetu, težu?

— Alfred: Da.

— Rektor: A jeste li to sve vidjeli?

— Alfred: To ne, nego njihove učinke.

— Rektor: Dakle ipak vjerujete u stvari, koje nijeste sami vidjeli. Dakle nije istina, da treba samo ono vjerovati, što si vidio ili zamjetio. Još jedan primjer: Vi uzimate, da se nekada zemlja nahodila u plinovitu a kasnije u tekućem stanju. Jeste li je vi ili koji prirodoznanac vidjeli? Vi uzimate, da se zemlja neobičnom brzinom kreće oko svoje osi i osim toga još većom brzinom oko sunca. Jeste li to vidjeli?

— Alfred: Mi ne vidimo tih pojava, ali mi zaključujemo na pojave iz činjenica, koje možemo zapaziti.

— Rektor: Baš to isto vrijedi, kad govorimo o bivovanju Božjem. Mi ne možemo Boga, čisti duh vidjeti i čuti, ali zaključujemo na njegov bitak iz njegovih učinaka.

— Oprostite, gospodine rektore, povika Alfred živahno, taj je zaključak sofizam, to je metabasis eis allo genos.

— Rektor: Šta razumijevate pod metabasis eis allo genos.

— Alfred: Moram sa postiđenjem kazati, da mi smisao tih riječi nije nikada bio jasan. Toliko mi je vazda bilo jasno, da je to pogrješka u zaključivanju, kad se iz svijeta zaključuje na izvansvjetski uzrok i taj sofizam, da se zove metabasis eis allo genos, prijelaz k drugoj vrsti stvari.

— Rektor (smiješeći se): Tako se daju danas mnogi, pustim, ali što učeno zvone riječima zastrašiti i prevariti. S tom se rečenicom hoće označiti, da nije slobodno od učinka zaključiti na uzrok, koji pripada posve drugoj vrsti stvari. Pretpostavlja se dakle, da uzrok i učinak moraju vazda istoj vrsti pripadati. A sada vas pitam: smijem li od odijela zaključiti na krojača.

— Alfred: Dakako.

— Rektor: A od kruha na pekara? Od ure na urara? od slike na umjetnika, od knjige na pisca.

— Alfred: Da.

— Rektor: Pripadaju li kruh i pekar, knjiga i pisac istoj vrsti stvari?

— Alfred: Ne.

— Rektor: Dakle se krivo kaže, da se nikada ne može zaključivati iz učinka na uzrok posve druge vrste.

— Alfred: Ali se ne smije ipak na posve nepoznate uzroke zaključivati, koji se nahode izvan dohvata našega iskustva. Uopće profesor je G. vazda odvraćao od „tako zvanih“ dokaza za bitak Božji; ti dokazi veli imadu samo subjektivnu vrijednost.

— Rektor: Da današnji naturalizam i empirizam dokaze za bitak Božji omalovažuje, to je poznato, ali ja se nadam, da ću vam moći pokazati, kako to omalovažavanje nipošto nije znanstveno. S vašom tvrdnjom, da ne smije čovjek zaključivati na nepoznate uzroke, koji se nahode izvan našega iskustva, dolazite u opreku s postupanjem moderne znanosti. Da je znanost radila po vašim načelima, to danas ne bi bila otkrivena ni elektriciteta ni tlak zraka ili općenita privlačivost mase. Kako se otkrivaju nove sile u prirodi? Vidi se, da se opaženi učini ne mogu protumačiti iz uzroka, koji su do sada poznati, pa se zato s pravom zaključuje, da mora biti neki nepoznati uzrok, koji može proizvesti taj učinak. Daljnje istraživanje pokazuje nam, koja je priroda toga uzroka. Tako činimo s čitavim vidljivim svijetom. Sile, što se sadržavaju u svijetu i što ih dohvataju naša ćutila, nijesu podobne, da budu zadnji dovoljni uzrok svijetu, zato se mora taj uzrok tražiti izvan svijeta.

Kako iz lijepe slike zaključujemo na bitak slikara, iz krasne katedrale na bitak graditelja, iz valjano uređene tvornice na bitak tehničara i graditelja strojeva, tako zaključujemo iz ovako lijepo uređenoga svemira na bitak bića, što misli i hoće, koje ga je stvorilo i koje njim vlada. „Što je nevidljivo na njemu“, kaže, sv. Pavao, „to se može od postanja svijeta vidjeti i upoznati na stvore-

njima, na ime njegova vječita snaga i božanstvo, tako te (nevjerni neznabošci) nemaju isprike". (Rim. 1, 20).

— Alfred: Ali ipak bi se moglo prigovoriti ovako: Da se iz slike može zaključiti na umjetnika, to je istina, ali da se iz ovoga svemira može zaključiti na bitak misaonoga i slobodnoga stvoritelja, to se ne vidi.

— Rektor: Odgovaram: ako se s pravom iz slike zaključuje na umjetnika, tad se s puno više prava može zaključiti iz svemira na bitak stvoritelja. Ta šta su sve ljudske umjetnine i najljepše i najsavršenije prema prekrasnome svemiru? Šta su ljudske umjetnine? Ništa do slabih ponavljanja djela prirode. U kopiranju čudesa prirode slavi čovječja umjetnost najveće triumfe. Što tko umije savršenije nasljedovati prirodu kistom ili dljetom, to je savršeniji umjetnik. Pa kako su bijedna ta djela, ako se isporede s djelima prirode? Postavite naslikani hrast do hrasta, kako je on u prirodi s prekrasnom krunom, kojom se diže nebu pod oblake; postavite naslikanu pticu do ptice, kako ona u prirodi živi, te naše oko i uho perjem i pjevom naslađuje; postavite lijepu sliku prirodnog kraja do prirodnoga kraja, kaki je on u istinu, kako ga sjajno oslikavaju zraci sunca, što izlazi ili zalazi, ne morate li tada priznati, da su sva umijeća čovječje ruke tek bijedna krparenja prema djelima umjetnosti, koje priroda u bogatoj punini i vječitoj promjeni pred oči donosi? Ako mi dakle iz ljudskih djela smijemo zaključiti na umjetnika, koji ih je izumio i sačinio: ne smijemo li iz divnih djela prirode zaključiti na beskrajno mudrijega i moćnijega umjetnika, koji ih je zamislio i u bitak prizvao?

A sada uzmite još čovjeka. Pomislite najljepši portret ili najljepšu statuu čovjeka, a do nje čovjeka samoga. O kako malo može slika izraziti savršenost čovjeka, kaki je on u prirodi! Slika je mrtva i ukočena, ona nam daje slabo naslućivanje o onome, što je čovjek u istinu. Dalje: Fotografski aparat je jamačno divno iznašašće čovječje oštroumnosti. A sada postavite najsavršenijega fotografa do dva fotografa, što ih svaki čovjek pa i najsiromašnije dijete imade u svojim očima i kojima može svaki trenutak predočiti svaki predmet, bio on blizu ili daleko i to strjelovitom brzinom. Ne morate li priznati, da su kraj ovih umjetnina prirode i najsavršenija djela umjetnosti krparija i dječija igračka? Pa ipak moram iz najmanje dječije igračke zaključiti na umjetnika, a iz divnih umjetnina prirode ne smijem zaključiti na bitak mudroga i moćnoga duha? Znači li to nepristrano tražiti istinu.

Alfred: Priznajem, vaše mi riječi otvaraju nove vidike. Tako još nijesam promatrao pitanje o bitku Božjem. No tuj mi pada na pamet, što sam često čuo u predavanjima u sveučilištu, da po modernoj znanosti ne treba izvansvjetskog Boga; svijest se uzdržava i razvija po svojim imanentnim zakonima.

Rektor: Imanentni zakoni! To je dvoličan izraz, kojim se moderna znanost poslije Hegela i Schellinga rado igra i kojim misli izbjeći pitanju o postanju zakona. Dakako, sve je u prirodi uređeno zakonima i ti se zakoni mogu zvati imanentni, ako se baš hoćemo tim izražajem služiti, u toliko, koliko su utvrđeni u prirodi stvari. Prirodne znanosti istražuju upravo te zakone, koji su osnovani na

prirodi stvari. Mi možemo modernim prirodoslovcima samo zahvalni biti, što nas s pomoću sitnozora, dalekozora, zrcala i retorte sve dublje uvode u tajne prirode i dokazuju, da svima od najvećega pa do najmanjega vladaju sve proničući i čudnovati zakoni. Dakle zakoni su u prirodi, o tome nema sumnje. Ali sada se pita, otkle dolaze ti zakoni? Ja velim: zakoni pretpostavljaju zakonodavca. Zakoni su počelo reda, pa mogu kao takovi biti samo učinak misaonoga duha, duha što misli i uređuje. Slijepi slučaj ne pozna zakona i ne može izvesti zakon. Ako dakle vidimo, da je sve pa do najsitnije stanice uređeno po zakonima, nijesmo li ovlašteni zaključiti, da ti zakoni imadu zakonodavca, koji misli i uređuje.

— Alfred: I meni se čini tako.

— Rektor: Baš na tome su putu i takim zaključivanjem svi narodi svih vremena i svakog mjesta došli do spoznaje nadzemnih i duhovnih sila, koje su svijet stvorile i uredile. Makar su se u načinu, kako su sebi te sile predstavljali, u mnogome razilazili i u grube zablude pali, u tome su se ipak svi narodi složili, da ima sila umom snabdjevenih, koje su svijet uredile te ga udilj upravljaju. I u tome jednodušnom svjedočanstvu suda ljudskoga nahodimo sud razumne prirode, koji nas ne može varati. Ne čini li se i vama tako?

— Alfred: Ne vidim, što bi se s razlogom moglo tome prigovoriti.

— Rektor: Ja bih vam mogao i s druge strane pokazati, kako svaki čovjek mora priznati osobnoga izvansvjetskoga Boga, koji je svijet stvorio te ga uzdržava. No za danas ćemo prekinuti. Vam treba mira, pa mislim, da bih vas utrudio. U ostalom ja sam spreman, ako želite, doći sjutra, pa ćemo razgovor nastaviti.

— Alfred zahvali od srca svećeniku i zamoli ga usrdno, da ponovno sjutra dođe.

III.

Drugi dan dođe rektor u određeno vrijeme k bolesniku. Pošto je bolesnika pozdravio i upitao za njegovo zdravlje, sjede na stolac do postelje i poče:

Ja sam vam jučer obećao, da ću vam i na drugi način pokazati, kako je za svakoga razumnika nužno, da prizna osobnoga izvansvjetskoga Boga, koji je ovaj svijet stvorio i koji ga upravlja. Zato ćemo danas postaviti ovo pitanje: Kako je nastao svijet sa svojim redom i harmonijom, koja se ne može poreći?

Bilo je vrijeme, kad se zemlja i čitav planetski sustav nahodio u kaotičkom stanju, kad nije bio moguć nikaki organički život i kad nije postojalo nikako živuće biće na zemlji. To danas primaju općenito svi prirodoslovci. Duh što misli, hoće da zna, kako je nastao taj red, koji su mu bili uzroci.

Na to je pitanje trostruki odgovor: jedno daje materijalizam, drugo panteizam, treće teizam. Ta su tri sustava posve dosljedni nazori o svijetu, koji na gornje pitanje odgovaraju posve dosljedno. Ili je bio početak stvarima gruba bezživotna i besvijesna tvar (u početku bijaše tvar. Büchner), ili je na početku svakoga bivanja bila misao, barem kao princip, koji giblje, potiče i uređuje. U prvome slučaju imamo materijalizam. U drugome se slučaju može uzeti dvoje: ili je princip, što misli isto što i materija, tako se je materija poima kao ogromna supstancija, što misli i hoće, kako to čini panteizam ili je od materije

različit, izvansvjetsko, osobno biće, kako to uzima kršćanstvo i uopće teizam. — A sada velim: Niti materijalizam niti panteizam ne može da red, što je u svijetu, koji pred sobom vidimo, dovoljno istumači. Dakle je teizam, koji veli, da je svijet stvorenje izvansvjetskog Boga, jedino razuman i opravdan nazor o svijetu.

— Alfred: Ja priznajem, da mora čovjek biti ili materijalista ili panteista, ako hoće da bude dosljedan i da dođe stvari na dno. Ali zašto ne bi mogao čovjek biti materijalista ili panteista?

— Rektor: Ja ću vam pokazati po redu, da nije ni materijalizam ni panteizam podoban da riješi postavljeno pitanje, dapače da ni jedan ni drugi ne zaslužuje imena razboritoga nazora o svijetu.

Promatrajmo najprije materijalizam. On ne može najprije da protumači gibanje. Sve u svemiru je u postojanom gibanju. Svijetlo, toplina, zrak, boja, elektricitet i magnetizam su po nauci današnjih fizičara gibanje ili prilike gibanja, bilo sad da su nosioci toga gibanja atomi ili praatomi ili molekili ili zrak ili eter. A sada pitam: otkle gibanje zadnjim česticama vode? Od njih samih ne. Jer ako se one giblju same od sebe, to mora gibanje biti u njihovoj prirodi. A tome nije tako. Te su čestice po sebi indiferentne i prema gibanju i prema mirovanju. One mogu prestati gibati se i od sebe ostaju u onome stanju, u kojem se nahode, dok spoljašnji uzrok to stanje ne promijeni. Nemaju dakle gibanja od sebe, već moraju spolja dobiti gibanje. I to ne vrijedi samo za pojedinu česticu, već za sve zajedno. Ni jedna nema gibanja od sebe, ni jedna nije mogla dati poticaj na gibanje. Dakle treba tražiti prvi uzrok gibanju izvan tih čestica i tako se materijalizam ne može držati.

— Alfred: Ja ne vidim ipak za što se ne bi moglo pretpostaviti, da je materija od vijeka u gibanju?

— Rektor: Ja bih vam najprije mogao odvratiti, da je gibanje od vijeka protivurječje i da traži neizmjerni broj, to jest broj, koji se dade i ne dade brojiti ili broj, koji je nastao pridodavanjem jedinica a ipak ne može da nastane takovim pridavanjem, jer se to opire pojmu neizmjernosti. No to ćemo pitanje ostaviti sada na stranu. Ja odgovaram na vaš prigovor jednostavno ovako: Materija (tvar) ne može imati gibanja od sebe. Jer, kako rekoh, što ima materija od sebe, to se osniva na njenoj prirodi, to joj nužno pripada. A gibanje ne pripada nužno materiji, materija je po sebi indiferentna prema gibanju ili prema mirovanju, ona ne može u gibanje staviti i opet mirovati. Sama od sebe ne može se gibati, ona je po biti svojoj troma t. j. ostaje u prilikama u kojima se nahodi upravo sada. Na tome se osnivaju svi zakoni dinamike.

Ja se međutim mogu za svoje dokazivanje pozvati na jednoga našeg sveučilišnog profesora. Gospodin Du Bois Reymond priznaje: „Mi vidimo, gdje gibanje nastaje i prestaje; mi sebi možemo predstaviti materiju, gdje miruje, gibanje nam se pokazuje na materiji kao nešto prigodno. Potreba kauzaliteta smatra se onda zadovoljenom, ako sebi predstavimo, gdje prije neizmjernoga vremena materija miruje, te je jednako u neizmjernome prostoru razdijeljena. Budući da

u naš pojam o svijetu ne unilazi supranaturalistički poticaj, to nam fali dovoljan razlog, da protumačimo prvo gibanje. Ili: predstavimo sebi materiju u gibanju od vijeka. Tada se unaprijed odričemo shvatanja u toj točki. Ta mi se teškoća čini transcendentnom".[1]

Du Bois Reymond dakle priznaje, da se s materijalističnoga gledišta ne da protumačiti početak gibanja. Materijalist stoji pred nerazrješivom teškoćom. Tuj bi bio jedan put k riješenju to jest „supranaturalistički poticaj" t. j. priznati, da je Bog materiju stvorio i da joj je dao gibanje. Ali toga ne priznaje D. B. R. A zašto? Jer „ne pristaje u naš pojam o svijetu". Vidite takovim se razlozima zadovoljavaju zastupnici moderne znanosti u najdubljim problemima. Priznati Boga, to ne pristaje u naš pojam o svijetu.

— Alfred: To dakako ne pristaje u egzaktne znanosti, o kojima vazda govore.

— Rektor: Ja idem dalje i velim: Kako ne može materijalizam da protumači g i b a n j e, tako ne može da protumači jedinstvo i h a r m o n i j u i d j e l o v a n j e svih stvari. Prema nauci materijalista sastoji se svijet od bezbrojnih nezavisnih atoma ili dijelova materije, koji od vijeka po sebi bitišu te su između sebe i u pogledu bivstva i u pogledu bitka posve nezavisni. Svaki atom je biće za sebe, tako reći mali svijet za sebe bez obzira na druge. A sada pitam: kako je to, da se svi ti atomi bez izuzetka istim zakonima pokoravaju te tako jednoliki način pokazuju? Zakoni privlačivosti, gibanja, ravnoteže, kemičke srodnosti itd. vrijede za sva svjetska tjelesa na jednaki način. Na najudaljenijim planetima i na stajačicama vrijedi zakon održanja sile i entropije. Svijetlo što nam dolazi od planeta i stajaćica i od samih maglenih pjega upravlja se po istim zakonima brzine, odraza, prostiranja, upijanja kao svijetlo plina ili ulja na zemlji. Ta jednota i jednoličnost načina mora imati dovoljan razlog, a taj može biti jedino u tome, da svi atomi imadu jedan isti uzrok.

Materijalizam ne zna na to pitanje odgovoriti drugo nego slegnuti ramenima i reći: ne znam, otkle to dolazi.

Pitam drugo: Kako te milijarde i milijarde nezavisnih atoma, iz kojih se po mišljenju materijalista sastoji svemir, djeluju međusobno, da svaki od njih bude u svome načinu i potpunoma u skladu s drugima?

Prema učenju fizičara djeluju svi atomi zamjenično jedan na drugi tako, te cjelovitost svih događaja i gibanja sastavlja događaj, što sve obuhvata u neizmjerni jednoviti sustav. Već je Laplace izrekao misao, da bi samo umno biće i to više nego li je čovjek moglo položaj svakoga atoma na svakome mjestu i u svako vrijeme unaprijed odrediti i tako sastaviti potpuni i jednoviti mehanizam ovoga svemira.

Tu su Laplaceovu misao moderni naravoslovci jednoglasno poprimili. Tako n. pr. kaže Du Bois Reymond u svome predavanju: „O granicama prirodne spoznaje": Dade se pomisliti stupanj spoznaje, na kojem bi se čitavi raz-

[1] Du Bois Reymond „Die sieben Welträtsel" (1892.).

voj svijeta mogao predočiti matematičkom formulom, neizmjernim sustavom simultanih diferencijalnih jednadžbâ, iz kojega bi se pokazivalo mjesto, pravac gibanja i brzina svakog atoma u svemiru. Ja pitam: kako se to može protumačiti s materijalističkog stajališta? Kako je to, da atomi ne idu svaki svojim putem, da izolirani ne skaču amo i tamo i da se ne sastave u negibljivo neizmjerno klupko, nego unatoč svojemu velikome broju i raznoličnosti sastavljaju se u veliki sustav. Zašto ovi atomi potpadaju pod iste zakone teže, privlačivosti i odbojnosti tako, te se prilike energije među sobom proniču i vazda gledaju da budu u ravnovjesju?

To su sve pitanja, na koja ne može dati materijalizam nikaki odgovor, koji bi izdaleka zadovoljavao. Njegov je vazda odgovor: Slučaj, to jest: mi ne znamo, kako se to dogodilo.

Otkle dolazi dalje, da dođemo više u pojedinosti, taj r e d u s v i j e t u, koji se ne da poreći: redovni tečaj neizmjernoga zvjezdanoga svijeta od milijuna godina? Mirno idu te čete neizmjernih svjetovnih tjelesa svojim putem, a da se među sobom ne sprječavaju niti se bune. Otkle dolazi, te se godišnje dobe tako pravilno i svrsi shodno izmjenjuju, otkle odnos anorganskog svijeta prema bilinstvu, bilinstva prema životinjstvu, životinjstva prema čovjeku? Pomislite, da jedna ruka baci 10.000.000 opeka milijon ili milijardu puta u vis, bili te opeke tako padale na zemlju, da sastave potpunu kölnsku katedralu s njezinim lukovima, prozorima, stupovima, svodovima i tornjevima? Toga ne očekuje nitko. Pa ipak bismo imali ovdje jednu ruku, koja sve opeke jednako u vis baca. A u pogledu milijarda atoma nema take ruke, koja bi davala jednoviti pravac; oni se vrzu u pustom vrtlogu jedan preko drugoga i po jednostavnome pomicanju i dodiranju sastavljaju sjaj i harmoniju svemira: ovdje se sastavljaju u prekrasnu biljku, koja nas prekrasnim uresom boja i slatkim uresom razblažuje, tamo u sjeme, koje pada u zemlju i stostruki plod donosi te ili čovjeku hranu donosi ili bude ponovno sjeme, pa po stalnome zakonu počinje iznova istim krugom kretati se; drugdje pak sastavljaju se u ohola konja ili lava, šaroliku pticu kojoj daju svrsishodno perje, da se može slobodno dizati uvis.

A sada uzmite k tome čovjeka. Kako je u čovječjem organizmu sve u prekrasnoj umjetnosti i svrhovitosti uređeno! Pitamo materijaliste, kako se mogu slijepi i nezavisni atomi tako umjetno i tako svrhovito spajati, kako to vidimo u oku, uhu, plućima, u kratko u svim dijelovima tijela? U čovječjoj ruci n. pr. je sve tako umjetno udešeno, da jedan anatom prvoga reda pun zadivljenja klikće: Mi ne možemo pomisliti način, kojim bi mekanička sposobnost ruke mogla biti bolja i savršenija. Svaki dometak, bio on kaki mu drago, prije bi sprječavao nego li pospješivao.[1]

Pa kako ti dijelovi rade skladno i svrhovito za dobro čitavoga čovjeka! Oko gleda za čitavoga čovjeka, uho sluša za čitavoga čovjeka, srce dijeli krv u

[1] Hyrtl, Lehrbuch der Anatomie des Menschen (12 Aufl. 342).

*

sve dijelove, u kratko: svi sačinjavaju umjetni i svrhoviti sustav, u kojem se sve divno slaže.

Pa što ćemo još reći o duševnom životu o mišljenju i htijenju? Kako može kup ukočenih mrtvih atoma, kao što je kamenje na cesti, samo dodirom djelovati jedan na drugi tako, da dođu do samosvijesti, do jedinstvenoga ćućenja i mišljenja? Kako može misliti i htjeti, baviti se umjetnošću znanošću, politikom, religijom, postavljati Kepplerove zakone o planetima, izumljivati nove filozofske i narodno gospodarstvene sustave, parostroje i brzojave, pjevati Ilijadu, Božansku komediju i Shakespearove drame? Ne, materijalizam ne može razložito protumačiti ovaj svijet, to je bankrot svakoga razložnoga mišljenja.

— Alfred: Imate pravo. Još mi nije nikada nerazložnost materijalizma tako jasna bila kao sada. Hvala vam, gospodine rektore, za predavanje.

— Rektor: Želim vam još pokazati, da se p a n t e i z a m upravo tako ne može držati kao ni materijalizam.

— Alfred: Što pomišljate pod panteizmom?

— Rektor: Pod panteizmom pomišljam onaj sistem, koji uči, da sve što postoji, sastavlja jednu ogromnu supstanciju; pojedina bića, što ih vidimo, to su mu samo pojavi ili momenti te jedne supstancije, koja sve obuzima. Prema panteizmu su dakle čovjek, životinja, kamen, zemlja, planeti i stajačice jedna i ista supstancija ili bivstvo; oni se razlikuju tek kao momenti ili pojave te supstancije.

A sada pitam: Nije li to poimanje u protuslovlju s našom samosviješću? Zar ne, vi ste uvjereni, da ste vi nezavisno biće i različno od mene? da smo nas dva dvije supstancije a ne jedna. Kad vam je ruski đak, o kojem ste mi govorili, držao pest pred obrazom i izazivao vas na dvoboj, zar nijeste bili svijesni da ste vi i Rus dvije različne i nezavisne supstancije, a ne samo akcidenti jedne supstancije?

— Alfred: Dakako!

— Rektor: Dalje, ta supstancija panteista mora se ipak pomišljati kao nada sve mudra, umna i moćna. Jer sve, što lijepo i veliko u svijetu vidimo, njeno je djelo; ona je stvorila velika remek djela ljudska; ona stvara divne izume u znanosti i umjetnosti, s kojim se današnji naraštaj ponosi. Budhiste uzimaju samo zato jednu supstanciju, da protumače svrhovitost, ljepotu, jedinstvo i harmoniju svemira.

Možete li pomisliti, da ta umna supstancija tuj kao luđak u ludnici bijesni, kao nedotupavac u kutu zuri; tuj kao neuki helot najniže poslove obavlja, tamo kao veliki državnik ili vojskovođa savremeni i potonji svijet slavom svojih djela napunjuje, ovdje je veliki matematik kao Gauss i Cauchy, tamo i drugome nema ni najmanje smisla za matematiku, ovdje kao Kubanac i Filipinac se sam protiv sebe kao Španjolac bori ili sam sa sobom trgovačke ugovore sklapa; tuj je obožavatelj sunca, tamo vjerni kršćanin a u drugome, očiti bezbožnik, dakle sam se u najveća protivurječja zapleće i u jednome drži za sveto, što u drugome prezire. Možete li pomisliti, da isto biće kao konj hrže, kao vol muče, kao če-

tinjac u kalu se valja, ovdje kao lav ili tigar čovjeka, to jest sam sebe izjeda i takih nezgrapnosti više?

— Alfred: Ne treba da nastavljate, ja baš ne želim biti pristaša toga nezgrapnoga sustava. Jest i panteizam je budalast.

— Rektor: Još moram primetnuti važnu primjedbu o odnosu Boga prema svijetu. Panteiste se rado rugaju Bogu, što je izvan svijeta te ga turanjem i guranjem miče i upravlja. Da hoće time reći, da je Bog različit od stvorenih stvari, tad se u tome ništa ne bi dalo prigovoriti. Ali, kako se čini, oni uzimaju, da po vjerovanju kršćana Bog stoji posve izvan svijeta na nekoj stajaćici i odanle gura i upravlja svijet; u tome smislu odbijamo taj pomišljaj kao nedostojan. Prije svega ne giblje Bog stvari spoljašnim načinom, po prilici kao ručica kolo ili kao strijelac strjelicu, već preko nagnuća i nagona, koje je kod stvorenja svijeta unio prirodu stvari. Bog giblje stvari preko nagona i sila, što pripadaju njihovoj prirodi, kod čega dakako nije isključeno, da ih Bog i po spoljašnjem utjecaju ne stavlja u gibanje ne guranjem i turanjem već jednim aktom svoje svemoguće volje. Nadalje ne treba pomišljati Boga kao biće nama tuđe i od nas udaljeno. On je svudašnji. Gdje se god stvoreno biće nahodi, giblje i živi, tamo je također Bog te sa svojom svemogućom nazočnosti stvorenje svoje uzdržava i upravlja. Svakom je od nas reći bi nazočniji nego li smo sami sebi. On, kako reče Pavao Atenjanima, nije daleko od nas: u njemu živimo, mičemo se i jesmo.

— Alfred: Odista to je daleko dostojnije shvaćanje i više zadovoljava nego li shvaćanje panteista, koji Boga snizuju do materije.

— Rektor: Dakle, ako se ni materijalizam ni panteizam ne mogu držati, tada preostaje kao razboriti nazor o svijetu samo t e i z a m, t. j. pomišljaj osobnoga premudroga i svemogućega Boga, koji je svijet stvorio iz ničesa te ga upravlja, koji mu je gospodar i svrha, kako to uči kršćanstvo. Jedino kod toga pomišljaja tumači se dovoljno zamjećivanje, koje se svakome razboritome biću nameće, da svemir nije samo jedinstvo niti sama množina već jedinstvo u množini ili množina jedinstveno uređena.

Alfred bijaše zaduben u razmišljanje i šućaše. Rektor opazi, da je za sada dosta. On se dakle oprosti najuljudnije i obeća, da će sjutra ponovno doći.

Kad je bio opet Alfred sam, prohuji njegovom dušom silna nutarnja bura. Sad mu se tek otvoriše oči i zapazi dubinu i strahovitost ponora, na kojega rub ga dovela lakoumnost i puko pouzdavanje u auktoritet. Bez dovoljna razloga i samo radi ugleda bezbožnih učenjaka i njihovih krilatica odbacio je vjeru svoje mladosti.

A što ga je tako jako kao i razlozi rektorovi uvjerilo o tome, da se ateističko stanovište ne može držati, to je bilo uviđanje, koje mu je ponovno došlo živahno pred oči: Bez Boga nema auktoriteta. Ako mu je što bilo za njegova univerzitetskog boravka jasno, tad mu je bilo to nesumnjivo. Dakle, zaključi sada: ili s kršćanima vjerovati u Boga ili s anarhistima svaki auktoritet zabaciti i govoriti: Ni Dieu ni maître.

No anarhizam je nezgrapan, tako zaključi dalje. Kako bi moglo biti govora o društvenom životu, o miru, o redu, o napretku i kulturi, ako nema auktoriteta, ako svaki može, što hoće? Pusti kaos je posljedak anarhizma. To iskustvo pokazuje jasno, da i oni, koji u načelu zabacuju auktoritet, kao što su socijalni demokrati i anarhiste, ipak nastoje u praksi postaviti auktoritet. Tako se ne može biti bez auktoriteta!

Ako dakle ateizam vuče nužno k nezgrapnome anarhizmu, tad je on sam nezgrapan. Jer načelo, koje nužno dovodi do proturazumnih posljedaka, mora u sebi biti proturazumno.

Tako se njegovo srce, koje je iskreno tražilo istinu, vraćalo malo po malo k vjeri njegova djetinjstva. Jedini razlog njegovu bezvjerju bile su ateističke izjave njegovih profesora i drugova. Sada, kad je ništetnost toga razloga bila jasna pred njegovim duhom, probudila se u njegovu srcu punom snagom ona vjera, koju je s majčinim mlijekom usisao, u kojoj je bio uzgojen i u kojoj je uzrastao.

IV.

Kad je drugi dan došao rektor već se dogodio preokret u srcu Alfredovu. Već je on govorio u dnu srca svoga: Vjerujem Gospodine, pomozi nevjerju mojemu. S prijaznim smiješkom i srdačnim rukovanjem primi rektora. No nije priznao svoga preokreta; još je htio da predloži neke teškoće, koje je čuo u predavanjima, pa je htio da mu se riješe.

— Hvala vam, gospodine rektore, — poče — za prijateljsku pouku, hojom ste me pređašnjih dana usrećili i koja je godila srcu mome. Dozvolite, da vam kažem druge sumnje, koje mi još ostadoše.

Prva sumnja tiče se stvaranja. Svijet, kako je danas pred nama, nastao je. Priznajem rado, da on ne može biti rezultat atoma, što se jedan preko drugoga vrzaju, kako to tvrdi materijalizam i isto tako da ne može biti puka emanacija božanstva, kako to panteiste tumače. Tad ne preostaje nego stvaranje iz ničesa. No stvaranje iz ničesa je protivuriječje, jer, kako nam se ponovno naglašivalo: iz ničesa ne biva ništa. To mi se načelo čini neoborivo te je s pojmom stvaranja nerazdruženo.

— Rektor: Dragi prijatelju, naši si učenjaci izdaju svjedožbu siromaštva, kad nešto izdaju kao triumf protiv kršćanstva, što se u svakoj knjizi za početnike u kršćanskoj filozofiji kao „prigovor" navodi i objašnjuje.

Načelo: „Iz ništa ne biva ništa", kaže: „Ništa" ne može biti tvorni uzrok, ne može i nešto proizvesti; ništa ne može biti građa, iz koje se nešto sačinja. Jedno je i drugo neprijeporno istinito, ali sa stvaranjem nema nikaka posla. Bog postoji od vijeka sam od sebe. On stvara iz ništa; to znači: Njegova je moć tako velika, da ne treba stvari niti oruđa, da stvarima dade bitak. Dosta je, da on nešto upozna kao moguće i **hoće** da bivstvuje.

Čovjek može samo tako nešto novo proizvesti, da stvar, koja već postoji preradi ili s drugim stvarima spoji. Svemogući pak ne treba ni tvari ni oruđa. On treba samo da hoće, da upoznato biće stupi u stvarnost i ono stupi u bitak.

(počne bivovati). On reče i postade, on zapovjedi i bi stvoreno.[1] Je li u tome protivurječje?

— Alfred: Ja ga ne vidim.

— Rektor: Nitko ne će razlogom tuj naći protivurječja. Stvarajuća snaga može pripadati samo svemogućemu neizmjerno savršenome biću i zato je stvorenje siguran dokaz za neizmjernost Božju. Stvoriti reći će u proizvođenju stvari nezavisan biti od tvari i od oruđa; reći će stvari dati bitak jedino djelom volje. A tko može tako raditi, mora biti svemogući. Njegovo djelovanje nije ograničeno tvarju i oruđem na ovu ili onu vrst stvari, na određeno mjesto i vrijeme, već se proteže na sve, što on može pomisliti i htjeti. Tako stvorovi dokazuju svemogućnost i neizmjernu savršenost Božju, koja je s time u svezi. Nije li se vama, kad ste u mirnoj noći promatrali zvjezdano nebo porodila u duši neka neodređena slutnja i čeznuće?

— Alfred: O dakako! Često mi je taj pogled pobudio čeznuće za nekim dalekim svijetom, često mi se nametne pitanje, tko stanuje tamo iznad zvijezda, tko je te milijune sjajnih zvjezdica posijao po nebeskom svodu?

— Rektor: Take će utiske primiti svaka nepokvarena duša, koja misleći gleda s ovoga maljušnoga kopna naše zemlje u neizmjerni ocean zvjezdanoga svijeta. Kako nas fizika uči, provaljuje svjetlo u sekundi 300.000 kilometara ili 42.000 geografskih milja. To je udaljenost, za koju mi na zemlji nemamo mjere, Koliki put dakle provali svijetlo u jednoj jedincatoj uri. Te daljine ne možemo sebi ni predstaviti. Pa ipak vele nam zvjezdoznanci, da na osnovi veoma vjerojatnih računa svijetlo iz najudaljenijih maglenih pjega treba više tisuća godina, dok dođe do nas. Da je dakle Bog stvorio za rođenja Hristova koju stajaćicu, to ne bi njezino svjetlo poslije osamnaestogodišnjega leta još k nama došlo.

Pa te zvijezde u tim neizmjernim daljinama pokoravaju se posve istim zakonima kao mali planet, na kojem boravimo svoje kratke dane; ona ista ruka, koja nosi našu kuglu zemaljsku, stvorila je one daleke zvijezde i vodi ih zlatnom stazom, kako lijepo kaže prorok Baruh: „Bog pošilja svijetlo i ide, on ga zove i sluša ga drščući. Zvijezde zove i govore: Evo nas. I svijetle s veseljem pred stvoriteljem". Kad čovjek to promatra, obuzme ga sveti strah. Čovjeku dolazi misao, da klanjajući se padne u prah u čuvstvu svoje maljušnosti i bijede promatrajući neizmjernu veličinu i veličanstvo stvoritelja, kojemu je prijesto nebo, a podnožje zemlja. I mnogi od učenih profesora, koje ste ovdje u Berlinu slušali, ne mogu se otresti toga čuvstva svoje bijednosti i straha od počitanja pred sakrivenim veličanstvom. Jedan od njih priznao je sam, da nas dublje shvatanje prirode svagdje dovodi do vrtoglavičnoga ruba neizmjernoga bića. No oni vole ovaj svemir prevući svijetlom božanstva. Tad je čovjek sam pojava božanstva i ne treba pred drugim božanstvom prigibati koljeno i njemu žrtvu prinositi i bojati se njegove sudačke stolice. Luđaci, što ne znadu obrub kraljeva plašta razlikovati od samoga kralja. Mi pak volimo u poniznosti s kršćanima priznavati:

[1] Ps. 32, 9.

Gospodine, gospodine naš, koli je divno ime tvoje po svoj zemlji! Tvoja je slava uzvišena nad nebesa, djela prstiju tvojih, mjesec i zvijezde, koje si osnovao (tada pitam): šta je čovjek da ga se opominješ i sin čovječji, da ga pohađaš. (Ps. 8, 2. 4. 5.)

— Alfred: Gospodine rektore, što ste rekli o nazoru mnogih naših profesora o svijetu, to mogu iz svoga iskustva potvrditi. Površni materijalizam sa svojim pustim govorenjem o svemožnome slučaju, koji je u slijepoj igri s atomima proizveo taj svijet, ne može ni jedan duh, koji misli trajno zadovoljiti. S druge strane straše se ljudi kršćanstva, jer traži poniznost i samozataju i uči vječnu nagradu i kaznu. Zato se bacaju u naručaj panteizmu, veoma udobnoj religiji. Tada se govori o strahopočitanju prema svemiru, o čuvstvu naše maljušnosti i može sebi laskati, da ima religiju, a ipak može živjeti, kako hoće.

— Rektor: Posve pravo. Već je Goethe štovao ovu panteističku religiju čuvstva, koja dozvoljava na ćudorednom polju najveću slobodu. A profesor Ziegler u Strassburgu tvrdi, da ateiste imadu često više od „božanstvene iskre" religije u sebi, nego li mnogi, što strogo vjeruju. Dakako, ako se pod religijom ne razumijeva ništa nego čuvstvo ovisnosti o svemiru i samosvijest, da je momenat u neizmjernom procesu bivanja, tada nije teško imati mnogo od te „božanstvene iskre". Svakako je taka religija čuvstva udobna, udobna kao stari spavaći kaput.

— Alfred: Take pobožne rečenice o „pravoj religioznosti" modernih pristaša racionalizma čuo sam mnogo puta s katedra. Najprije sam ih držao za gotov novac, kasnije sam vidio, da je to igra s bezumnim rečenicama. To je smokvino lišće, kojim se pred publikom sakriva ateistička golotinja.

— Rektor: Dozvolite, da poprimim ponovno nit našega dokazivanja, pa sam vam rad pokazati, kako se sa stajališta teizma dade riješiti tisuću pitanja i zagonetaka tako lako i uspješno, i to odista nije mali dokaz za njegovu istinitost.

Ateista mi se pričinja kao putnik u gluhoj tami noćnoj. Gdje je? Otkle je? Kamo ide? Što ga okružuje? On ne zna. On izriče slutnje, dolazi najposlije na slučaj i misli, da je time našao kamen mudraca.

Vjera naprotiv u osobnoga izvansvjetovnoga Boga je kao sunce, koje raspršuje tamu noćnu i izljeva svjetlost nad sve stvari, tako da se čovjek može lako snaći.

Tek sa stajališta teizma razumijevamo svrhovitost, red, ljepotu i harmoniju svemira. O kako je dražestan pogled s visine brda na krasnu prirodu, kad zalazi sunce, kako u njegovim zlatnim tracima sjaju brda i doline, potoci i jezera, sela i gradovi, šume i livade daleko daleko do mora. I visoko nad svim tim stoji u grimizu večernjega žara nebeska katedrala, na koje svodovima svijetli večernjica prethodnica svjezdane vojske s blagim sjajem. To je samo mala slika, snimak od momenta, kaki pruža priroda u obilju u raznolikosti i vječitoj izmjeni. Materijalizam ne može protumačiti reda ni harmonije (sklada). On nema nego ogromni broj trulih opeka i nad time božanstvo slučaja. A panteizam ne može da protumači množinu i jedinstvenost.

Teizam naprotiv tumači sve najjednostavnijim i najprirodnijim načinom, koji veoma zadovoljava. Šta je zakon privlačivosti u materijalnom svijetu, to je u cjelovitosti svih stvari vječiti zakon i volja Božja, koji je sve stvorio od ničesa i upravlja k vječnome cilju. Taj najviši cilj svijeta je proslava Božja i usrećenje razumnih stvorova.

Jest, i usrećenje čovjeka i to je novi dokaz za istinitost teizma. To ćete mi dopustiti, da svaki čovjek nužno teži na potpunu sreću?

— Alfred: Molim rastumačite to pitanje pobliže.

— Rektor: Pod potpunom srećom razumijevamo stanje, gdje čovjek nema nikaka zla, a ima sve dobro, što može poželiti. Vi dozvoljavate, da svaki čovjek nuždom prirode i nehotice bježi od zla i teži na potpuno posjedovanje dobra.

— Alfred: Jest, dozvoljavam.

— Rektor: Jest, što čovjek uvijeke i svagdje nuždom prirode hoće, to jest, da bude sretan, da mu se zadovolje sve želje srca njegova. Jedan čovjek traži svoju sreću u ćutilnom veselju, drugi u velikom bogatstvu, treći u časti i vlasti: ali sretni hoće da budu svi. O kako je duboko ukorijenjena u srcu čovječjem težnja za besmrtnošću i srećom, koja nikad ne prestaje. Ta se težnja ne da ušutkati. Ona nagoni čovjeka, da radi bez odmora. Za sretnim ciljem vidjeti je, kako svi trče i hvataju. Zato čovjek još i na grobu postavlja znak nade.

Kaku sreću može ateizam dati čovjeku? Ništa, već kratko uživanje ovozemnoga života i onda poslije bitka bez svrhe, zijevajući bezdan ničesa. Ali ne: moram da se popravim, i ateizam vidi, da čovječje srce traži potpunu sreću. Ali kaku sreću! Premda ćemo jednoć pasti u vječitu noć od ništa, misli prof. Ziegler, ne treba da nas snalaze turobne misli. Mi se možemo za sada veseliti u duhu rad onoga lista u povijesti, na kojem će se jednoć zapisati i odmjeriti sudjelovanje naše generacije na razvoju kulture čovječanstva.

— Alfred: To će biti nekaka šala, humor osuđenika.

— Rektor: Šala? Nipošto, to je njemu gola zbilja; i take misli dolaze kod mnogih modernih naučenjaka, koji su okrenuli leđa kršćanstvu. Pa moraju tako govoriti, jer vječnoga života ne poznaju, pa su prinuždeni zvučnim frazama i pustim zavaravanjem mašte tješiti ili bolje gledati, da tješe srce.

A ipak svakom žilicom prosvjeduje srce protiv toga neutješnoga nazora o svijetu. Netko je nekada htio biti sretan. S pravom reče jednoć W. Humboldt: „Da nijesmo bili postavljeni u svijet s uvjerenjem o besmrtnosti, bili bismo odista bačeni u bijedu".

A hvala Bogu, mi možemo biti potpuno i uvijeke sretni, ako samo hoćemo. Taj pusti ovozemni život je tek vrijeme našega putovanja, našega kušanja, smrt je stražar pred vječnim gradom Božjim. S vrha toga grada svijetli nam krūna, koja ima jednoć resiti našu glavu, ako u službi Gospodinovoj ustrajemo do svršetka.

Ateizam naprotiv otima čovjeku svaku nadu na sretnu besmrtnost i potkopava time svaki ćudoredni red.

To baš poriču naši profesori s velikom odlučnošću. Ćudoredni red, reče nam nam profesor G., mora biti osnovan sam na sebi i ne treba „štaka straha i nade".

— Rektor: To dakako tvrde bezvjerski učenjaci, ali s lijepim i zvučnim frazama ne prolazi se kroz život. Obdržavanje ćudorednoga reda traži od svakoga čovjeka mnoge i teške žrtve. On mora svoje ćutilne nagone podrediti razumu i svoje sebične probitke dobru obitelji i države. To traži samozataje, žrtve i borbe, koja se tek zadnjim trenutkom svršava. „Život čovječji na zemlji je ratna borba. U toj borbi mora čovjek često sve svoje zemaljske probitke, ne rijetko i isti život prinijeti kao žrtvu.

Šta će dakle čovjeka osposobiti za take žrtve borbe i za te žrtve, ako nema vječnoga života, ako je vjera u vječnu nagradu i kaznu pusta tlapnja.

Paulsen piše: Često se raspravljalo pitanje: U čemu je životna snaga katoličke crkve, za koju se toliko puta mislilo i govorilo da je mrtva?" I odgovara: „Prava tajna je u tome, da se u njoj vazda nalazi muževa i žena, koje imadu snage, da dadu svoj život kao žrtvu. Ako su to i bili pojedini slučajevi, to je ipak ta žrtva tako dragocjena i uspješna, da je bila podobna nadmašiti upliv mnogih, koji su u crkvi tražili svoju udobnost".[1]

Što se ovdje veli o mnogima, koji u crkvi traže svoju udobnost, ostavimo protestantskome učenjaku. No da ima samo pojedinih slučajeva, koji svoj život daju kao žrtvu, to je sasvim sigurno neispravno. Ne ću ovdje pokazivati na veliko mnoštvo mučenika i svetaca, koje je crkva u svako doba rodila. Ne, ja pokazujem mnoge stotine hiljada redovnika i redovnica, koje u katoličkoj crkvi prinose svoj život u službi Božjoj kao nekrvnu žrtvu. Zavjetom siromaštva odriču se svakoga osobnoga posjeda i zasluzbe, zavjetom čistoće svih udobnosti, koje daje obiteljski život i zavjetom poslušnosti odriču se slobodnoga raspolaganja sa samim sobom, da se posvema dadu u službu siromašnih i ostavljenih, bolesnih, gubavih i neukih i to za čitavi život svoj. Prije nekoliko godina posvetio se P. Damjan Devenster posve službi gubavaca na Molokaju s gotovo sigurnim očekivanjem, da će i on naskoro biti plijen te užasne bolesti. I akatolički listovi osobito u Engleskoj i Americi izrekoše otvoreno svoje udivljenje nad tim heroizmom. Ali da! Zar je to nešto nečuveno u katoličkoj crkvi. Taki zavodi gubavaca postoje u svim dijelovima svijeta i svagdje se mnogi redovnici davaju u službu ovim nesretnicima. Pa tako je i s ostalima kužnim bolestima. U ostalom zar ostali redovnici, koji sve na svijetu davaju na to, da svoj život posvete službi bolesnika, zaslužuju manju hvalu? Njihov heroizam nije tako očit ali nije manje velik.

Gdje je dakle tajna za taj požrtvovni duh, koji se nikada ne iscrpljuje u katoličkoj crkvi? Čudno je, da Paulsen nije nikada postavio toga pitanja. A ipak je tako blizu. A odgovor? Vjera, ufanje, ljubav: te riječi vele sve. Vjera u Boga i ufanje u vječni život, kojemu je sadašnji tek pritvor, to je osnov požrtvovnoga duha, a ljubav k Bogu, k raspetome Spasitelju, to mu je korijen. Uzmi te tri kreposti i nestalo je duha požrtvovnosti.

[1] System der Ethik. I. 141—142.

Jest, bez nade na vječni život gubi velika masa ljudi svaku ćudorednu podlogu. Netko vidi, da mu poduzeće pada, prijeti mu bankrot. On bi se mogao dići, ali nepoštenim pomagalima prijevarom i laži. Zavađač mu dolazi i govori mu: čemu oklijevaš? Prioni, ta nitko te ne vidi! Sa smrću prestaje sve! Šta će ga nagoniti, da vjerno ispunjuje svoju dužnost, ako je vjera u plaću poslije smrti tlapnja?

Drugome stoji takmac na putu. On bi ga mogao maknuti s puta ali da ogriješi dušu: lažju, klevetanjem i još čim gorim. Što će ga potaći, da svoje zemaljske probitke zapostavi glasu savjesti, ako savjest nije nego čuvstvo izglađeno odgojem ili izričaj mojega razuma, bez odnosa na vječnoga zakonodavca i suca, koji proniče u najtanje kutove srca?

U takim časovima — a ti dolaze svakome često u životu — ne dostaju lijepe fraze o „slatkom zadovoljstvu s čestitosti" i „blaženom čuvstvu, što si dužnost ispunio". Što nas uče one velike lupeštine, na koje se vežu imena: Panama, banca romana, i druga, da šutimo o primjerima, koji su nam bliže. Junaci tih varanja su gotovo bez izuzetka ateiste ili pristaše nezavisnoga morala.

A sada pođite napolje u veliku masu naroda, kojega je život neprestana borba s bijedom, i koji si mora mučnim radom zaslužiti svagdašnji kruh. Recite mu: poštuj auktoritet državnih zakona, ne zaviđaj bogatima, budi radin i trijezan, čuvaj se varanja poslodavaca, a osobito čuvaj se pogibeljnih nastojanja i prevratnih stranaka. Šta će te fraze, ako nema vječnoga života, ako čovjek nije nego životinja dalje razvijena, koja je od mulja nastala, pa se neko vrijeme valja u mulju, da je opet u mulju nestane?

S pravom veli zato sv. Pavao: Ako sam se radi čovječjega suđenja borio sa zvjezdama u Efezu, kaka mi je korist, ako mrtvi ne ustaju? Da jedemo i pijemo, jer ćemo sutra umrijeti. (1 Kor. 15, 32.)

Ponavljam dakle ukratko: Nauk, koji potkopava čitavi ćudoredni red, ne može biti istinit. A ateizam potkopava čitavi ćudoredni red, kako pokazasmo; dakle ateizam ne može biti istinit.

S tim riječima ustane rektor da ode. Način, kako ga je Alfred poslušao uvjerio ga, da je milost djelovala.

U istinu, razlaganje rektorovo o ateističnomu moralu našlo je jaki odjek u Alfredovu srcu. To je bila samo potvrda onoga, što je sam svojim opažanjem upoznao, moral u ateističnim krugovima su ponajviše kićene riječi o kreposti i ćudoređu, pod kojima se krije golo i nisko sebeljublje, to je moderni grob vijencima okićen.

V.

Slijedeći dan nastaviše razgovor. Jedna od teškoća, koje se najviše u predavaonicama iznesoše protiv kršćanstva, ticaše se čudesa. Alfred je htio, da mu se ta teškoća temeljito riješi. Zato počne ovako:

Kršćanska je religija sagrađena na čudesima. No moderna se znanost gotovo jednoglasno izjavila protiv čudesa. Jedan profesor govorio nam ponovno, da se onaj, koji na čudesima gradi, odriče znanosti.

— Rektor: Poznato je, da naši profesori uvijek govore u ime znanosti. Kad se kreću unutar svoje znanstvene struke, nemam ništa prigovoriti; ali kad to područje ostave, pa u teološkim i filozofskim pitanjima uvijek u ime znanosti govore, tad se tome postupanju mora odlučno stati na put. Preuzetno govorenje o znanosti nije znanost. Inače bi socijalni demokrati bili najveći ljudi od znanosti, jer vazda riječ znanost u ustima imadu.

Pa koji su to razlozi, što su ih navodili protiv čudesa?

— Alfred: Čudesa, tako govorahu, nemoguća su, jer se protive zakonima prirode, pa su i sa teističnoga stajališta Bogu nedostojna.

— Rektor: Vi ste mi jučer dopustili, da zakoni prirode, kao što uopće svi zakoni pretpostavljaju zakonodavca. Je li u tome protivurječje, da zakonodavac učini katkada izuzetak od svojih zakona?

— Alfred: Čudesima čini se, da Bog sam sebi protuslovi, kad hoće, da se zakoni obdržavaju i ne obdržavaju.

— Rektor: Protuslovi li si kralj, kad hoće, da se općeno zakon obdržava, ali si pridržaje vlast, da u pojedinim slučajevima odustaje od zakona i daje oproštenje?

— Alfred: Ne protuslovi.

— Rektor: Pa zašto bi sebi Bog protuslovio, kad to čini sa svojim zakonima?

— Alfred: To su ipak čini Boga nedostojni i daje znak nepostojanosti, kad svoje zakone mijenja.

— Rektor: Čudo se ne smije pomišljati kao mijenjanje zakona. Kada kralj daje iz osobitih razloga u pojedinome slučaju oproštenje od zakona, tada on ne ukida i ne mijenja zakon, već ga dapače utvrđuje, jer daje znati, da mora imati posebno dopuštenje onaj, koji ne će da ovršuje zakon. Tako niti Bog ne ukida zakone, već ih potvrđuje. Čudo je po svojoj prirodi izuzetak od postojećega zakona; tekar po postojećem zakonu je čudo moguće.

— Alfred: Svakako pričinja se čudo kao naknadno popravljanje postojećega reda, pa se čini, da je Boga nedostojno, da on, neizmjerni, kao slabo izvježbani umjetnik i obrtnik svoje djelo popravlja.

— Rektor: Čudo nije popravljanje staroga reda. Od vijeka uzeo je Bog svoja čudesa u svjetovni plan i to za svrhu, da ljudima izkaže posebno dobročinstvo ili da svoje poslanike i svoju objavu ovjerovi pečatom božanstva. Kad bi svatko mogao jednostavnom vodom slijepca od rođenja iscijeliti, tad to ne bismo mogli uzeti kao dokaz, da je netko prorok ili miljenac Božji.

— Alfred: Ali čudesa se protive prirodnim zakonima.

— Rektor: Niti to ne. Prirodni zakoni su postojan način, kako stvari prema svojoj prirodi rade. Ali taj rad pretpostavlja, da je sve tuj, što je od potrebe za razvijanje radnje. Ako je sve potrebito tuj, tad oganj žeže, kamen pada prema dolje itd. Ne može li svemogući taj rad tako promijeniti, da ili uslove potrebite

za djelovanje zakrati ili da mu stavi zapreke ili opet, da sile prirodne popuni pa ih usposobi za izvođenje većega učinka. Je li tu protivuriječje, što je Bog tri čovjeka u zažarenoj peći sačuvao? Ili da jednostavnom vodom u jednome času iscijelio? Ili zar je protivuriječje, da Bog koji je dao čovjeku život, taj isti život, kad ga je od smrti oživio, vrati?

— Alfred: Ali ako se dozvole izuzeci od naravnih zakona, tada je odzvonilo sigurnosti prirodnih znanosti. Jer prirodne znanosti pretpostavljaju valjanost prirodnih zakona, koja nema prekida. Ja se živo opominjem, da je prof. Zeller s velikom sigurnošću tvrdio, da je Hrist samo zato vjerovao sa svojim suvrsnicima u čudesa, jer je tako malo imao pojma o nepokolebivosti prirodnih zakona kao i oni.

— Rektor: Čudesa ne obaraju nipošto prirodnih nauka. Fizik, koji znanstveno radi, ne postavlja svoje tvrdnje apsolutno, već uvjetno. On n. pr. ne kaže: Svako tijelo, koje se pusti da padne, provaljuje u svakoj sekundi toliko metara, nego: A k o tijelo b e z zapreke pada na zemlju, provaljuje u toliko sekunda put od toliko metara. To je apsolutni zakon i nema izuzetka; a i Bog ne može od toga činiti izuzetak, kao što ne može činiti, da u trokutu svi kutovi ne čine dva prava kuta. Ali ako dođe zapreka, n. pr. da Božja svemogućnost pad tijela zapriječi, to nije protiv tvrdnje fizike kao znanosti.

Tako je i s prirodnim znanostima. One postavljaju svoje znanstvene stavke uvjetno. — Kemik veli: Ako se dva atoma vodika s jednim atomom kisika spoje, tad nastane voda. Učinak, koji se po tečaju prirode očekuje, može se spriječiti ili zaprekom, koja se nije predvidjela ili Božjom svemogućnošću. To nije protiv znanosti.

— Alfred: Svakako se čini, da pripovijedanje o čudesima ne zaslužuje vjere. Ja ću vam kazati ukratko, što nas je prof. Zeller u tom pogledu učio. „Čudo je pojava, koja se opire analogiji svega drugoga iskustva, i to je priroda i pojam čuda . . . Kada se dakle radi o vjerodostojnosti pripovijedanja o čudesima, tad to znači drugim riječima: što je vjerojatnije, da se tu odista nešto dogodilo, što se protivi analogiji čitavoga našega iskustva ili da je predaja, koja dokazuje, da se to dogodilo, lažna? S tim pitanjem dan je također i odgovor. Vjerojatnost jedne tvrdnje dade se upoznati prema tome, da li se slaže s drugom, koju smo upoznali kao istinitu. A nama su poznati razni slučajevi netočnoga opažanja, lakovjernog prikazivanja, hotičnoga ili nehotičnoga izmišljanja, dok nam o čudu, koje bi bilo sigurno potvrđeno, nije ni jedan poznat. Zato se ne može pomišljati ni jedan slučaj, gdje ne bi historik morao naći, da je neprispodobivo vjerojatnije, e je tuj netočan izvještaj, nego li da je tuj čudnovata činjenica. Ako li dakle Strauss kaže, da su čudesa nehistorička, ta on čini ono, što kao kritičar, koji ne pretpostavlja ništa, mora da čini".[1]

— Rektor: Ja poštujem Zellera kao historičara, no u drugome je on zavisni poklonik tuđih teorija; osobito povodi se za Davidom Straussom gotovo

[1] Die Tübinger hist. Schule (Zeller 304—305).

slijepo. A David Strauss je kod sve svoje duhovitosti površni i jedljivi protivnik kršćanstva. Upravo u tom nazoru, koji ste vi naveli, ponestaje g. profesoru logike. On hoće da pokaže, kako prikazivanje čudesa ne zaslužuje vjere. Pa kako počinje? On tvrdi, da nema ni jednoga potvrđenog čuda, čudesa da su samo vjerojatna i pretpostavivši to umuje ovako: vjerojatnije je, da su opisivanja čudesa lažna, nego li da se nešto dogodilo, što se protivilo analogiji iskustva. Ovdje se to postavlja kao tvrdnja, što se ima tek dokazati, naime, da izvještaji o čudesima nijesu sigurni.

Ta tvrdnja je ne samo samovoljna, ona je upravo lažna. Pa zašto ne bismo mogli imati sigurnosti o čudesima? Ta čudo je događaj, koji se ćutilima može opaziti, koji se isto tako može promatrati kao svaki drugi događaj. Da je netko umro, četiri dana ležao u grobu i zaudarao, pa da je jednom riječi bio prizvan k životu, dade se upravo tako konstatirati, kao što činjenica, da je netko bio bolestan, pa da je sretnom operacijom ozdravio, ili da je Cezar bio ubijen ili da je Hanibal prešao preko Alpa u Italiju ili da je Napoleon bio zatvoren u Elbi i da je odanle pobjegao. Zašto ne bismo u jednome slučaju mogli imati veću sigurnost, što je imamo u drugome.

Ja sam međutim sretan te mogu pred auktoritet filozofa Zellera postaviti auktoritet historika prvoga reda, to jest A. Fr. Gfrörera. I tome velikome povjesničaru uzeše kao kandidatu protestantske teologije racionalistički profesori vjeru, pa bijaše toga mišljenja, da kršćanstvo nije nego smjesa židovske ortodoksije te grčke filozofije i mitologije. No on htjede da dođe do istine po svome studiju i postavi sebi pravilo, koje je jedino dostojno jednog historika: Dođem li svojim historičkim istraživanjima do svrhunaravskih činjenica, ja ću ih priznati i pred njima se pokloniti, slagale se one s mojim dosadašnjim nazorima ili ne. Eto vidite, ovaj je postavio razum nad strančarske obzire.

Gfrörer dade se na izučavanje vrela, koja govore o prakršćanstvu, i što se više zadubljivao u taj studij, to mu se jače nadavala misao: uskrsnuće Isusa iz Nazareta mora se priznati kao činjenica, koja je izvan svake sumnje. Listovi apostola Pavla, kojih pravost može samo luda poricati, čitava egzistencija toga apostola, od njegova obraćenja pred Damaskom, pa do njegova mučeništva, ispoređena sa svime, što prva dva stoljeća izvješćuju o vjeri, hrabrosti ispovijedanja, svetkovinama i životu kršćana, sve to svjedoči za historički karakter njihov takovom snagom, da je morao sebi reći: Ako ja tih svjedočanstva ne priznam, tad nemam prava da priznam nijedno svjedočanstvo starine kao dovoljno zajamčeno; jer što se tiče važnosti svjedočanstva, ne može se ništa mjeriti s uskrsnućem Isusovim.[1]

Tako govori istorik Gfrörer. Šta vrijedi ovim izjavama i dokazima naprotiv, ako se skeptički filozofi kao Hume, Strauss i Zeller usuđuju tvrditi, da mi nemamo potvrđenih čudesa.

— Alfred: Imate pravo gospodine rektore. I ja držim, da to nijesu histo-

[1] Stimmen aus Maria Laach XXI 123—125.

rijska razmatranja, koja sprečavaju Zellera, da ne vjeruje u čudesa, već filozofska mišljenja, koja si je unaprijed stvorio. Jer ja se spominjem dobro, da je rekao u svojim raspravama o uskrsnuću Hristovu: Istinitost takova događaja ne bismo mogli vjerovati, kad bi još tako bio potvrđen. (Zeller Vorträge und Abhandlungen I. 534).

— Rektor: Ta rečenica potječe od Humea te ju naši ateiste rado upotrebljuju. Ona je karakteristična za naše vrijeme, koje se rado hvali pozitivizmom i vazda se poziva na činjenice. Čim se činjenice ne slažu s njihovim mišljenjem, odmah ih poriču.

Ja bih ovdje spomenuo i drugoga učenjaka, koji se baš karakteristično izražuje o kritičnim načelima modernih povjesničara, kad se radi o svrhunaravskim stvarima. Prof. Ed. Meyer: (Halle) piše: Apsolutno mjerilo za ono, što je u ljudskim prilikama moguće, ostaje uvijek najposljednja i najsigurnija instancija historičke kritike. Kad čitamo o ljudima, da su bili 10 lakata dugi i da su živjeli 500 godina, tad zabacujemo te podatke, makar nam bili još tako zajamčeni. Ako upoznavamo, da su potvrđene činjenice „vrela" stvarno nemoguće, tad nam ostaje jedno od dvojega: ili je vrlo iskrivljeno, ili je pisac sljepar ili je nekritičan i lakovjeran čovjek. Tko Kornemanovu rečenicu (da se moderna kritika i najstalnije činjenice vrela usuđuje obarati) priznaje, da taj mora priznati i metodički izveden dokaz, da je sv. Bernhard čudesa tvorio, pa je u istinu bio od Boga nadahnuti (?) svetac.[1]

To su značajne riječi. Čim nešto prekoračuje mjeru onoga, što je „u čovječjim prilikama moguće", tad to „historička kritika" poriče. Neka dakle uskršenje Lazarovo, uskrsnuće Kristovo i slična čudesa budu još tako potvrđena, prof. ih Meyer poriče, jer nijesu moguća, to jest on ih ne drži, da su moguća. To se zove slobodno i nezavisno istraživanje!

— Alfred: Hvala vam, gospodine rektore. Vaša su me razlaganja potpuno zadovoljila. Ja bih još imao jednu teškoću, koju sam vam želio izložiti, ali bojim se da nijesam vaše vrijeme i vašu strpljivost preko mjere zloupotrebio.

— Rektor: A taj je strah neosnovan. No ja se bojim, da svojim razlaganjem vaše slabe sile ne umorim. Zato vam predlažem, da svoj razgovor sjutra nastavimo.

Alfred primi tu ponudu sa zahvalnošću. On je želio, da bude sam za sebe, da se nesmetan bavi s tisuću misli, koje navališe na njegovu dušu.

VI.

Kad je drugi dan došao rektor, poče

— Alfred: Zadnja teškoća, gospodine rektore, koja mi je još ostala i koje se nijesam usudio predložiti jučer, tiče se z l a u s v i j e t u. U mladim još danima prikazivala mi se ta teškoća ne samo u slušaonicama, već i izvan njih i moram vam priznati, da nijesam našao riješenja, koje bi zadovoljavalo.

[1] Jahrbücher für Nationalekonomie und Statistik von Conrad 3. folge XV. 59. Anm.

Kako je moguće pitam, da je Bog mogao stvoriti svijet tako pun zala, ta Bog je neizmjerno savršen i dobar. Ako je dakle on stvoritelj svijeta, nije li taj svijet morao biti čista slika njegove neizmjerne savršenosti, jasno zrcalo njegove ljubavi i dobrote? Neizmjerno dobri mora samo dobro htjeti i dati. Otkle dakle neizmjerno more zala i boli, bolesti i muka, grijeha i zločinstva, što sve čini postojanu kišu suza te ovaj svijet pretvara u dolinu suza?

— Rektor: Pitanje, koje postavljate, jedno je od najtežih u čitavoj religijoznoj nauci. Ono je tako staro, kako je staro čovječanstvo. Od iskona bavili su se poganski mudraci njime, a tek je kršćanstvo, dalo riješenje, što zadovoljava.

Da o tome teškome pitanju s većom jasnoćom raspravljamo moramo razlikovati dvije vrste zala: fizička i moralna. Bolest, bol, sljepota i tome slično, to su zla fizičkoga reda; grijeh naprotiv i ako hoćeš, i kazna su zla moralnoga reda.

Raspravljajmo najprije o fizičkim zlima. Nadam se, da će vas neka razmatranja lako uvjeriti, da se ta zla ne protive Božjoj dobroti.

Najprije trebamo se čuvati velikih pretjeravanja, kojima je kriv ovaj žučljivi naraštaj pesimista. Ako čujemo govoriti Hartmana i Schopenhauera i njihove pristaše, to bi čovjek mislio, da je čitavi svijet kukavna pasja rupa, u kojoj se ugnjezdilo samo zlo i nevolja i u koju ne sine nikada ni tračak miloga sunca. Je li tome odista tako?

Samo onaj, kome je život dodijao, može tako govoriti. Tko si je sačuvao malo vesele ćudi, taj drukčije gleda u taj svijet. Kako? Svaki dan podaju znanost i umjetnost nove vrste dobara i naslada, s jedne svetkovine ide se u drugu, pa još imamo smionosti postojano tužiti se na tužni bitak. Ne, mi smo nezahvalni naraštaj, nevrijedan nebrojenih dobročinstava, kojima nas Bog svaki dan opsipava. Nijesmo li mi bezobrazni prosjaci, koji nijesu nikad s darom zadovoljni, već se postojano tuže, kad milodar primaju?

Dakako da među mnogim dobrim i lijepim ima mnogo boli i križa. Tko će to poreći? No smijemo li za to Stvoritelja kriviti? Svakako moramo najprije oduzeti ona zla, kojima smo sami krivi. Ako ljudi neumjerenošću, raskalašenošću, lijenošću i srdžbom i drugim strastima padaju u bolesti i druga zla, zar će za to kriviti Stvoritelja? I ako jedan drugome škodi zavišću, mržnjom, nepravednošću, mržnjom, klevetanjem, krađom, ubijstvom, imadu li pravo zato kriviti Stvoritelja. Dakle prije nego li se tužimo na Stvoritelja, treba da okajemo, tučemo sebe u prsa. Velik dio zala moramo da napišemo na svoj račun. Što se drugih zala tiče, kojih ne možemo ukloniti, to treba opaziti, da mnoga zla izlaze iz prirode stvorova. A stvorovi ne mogu svestrano i apsolutno dobri biti. Stvorovi kao takvi isključuju apsolutnu dobrotu. Zato je apsolutno dobri svijet unutarnje protivurječje.

Čovjek je n. pr. biće sastavljeno od duše i tijela, pa je zato po prirodi svojoj podvržen gladi, žeđi, bolestima i smrti. Samo svrhunaravskim uticajem može Bog ta zla ili posve ili od česti odstraniti. Bog je od svoje slobodne dobrote

dao prvome čovjeku dar, da ne bude podvržen boli i smrti. No po grijehu izgubio je čovjek te darove, te mu priroda ostavljena svojoj slabosti i ništetnosti.

A osobito izlaze mnoga zla među nerazumnim stvorovima iz njihova odnosa prema čovjeku. Oni treba da daju čovjeku stan i hranu, odijelo, oruđe itd. A tu svrhu mogu samo tako postići, da ih se posvema ili od česti uništi. U čitavoj prirodi vidimo, da održanje jednoga pretpostavlja uništenje drugoga. Što se tiče boli u životinja i u ljudi, te su nužno sredstvo samoodržanja. Ona opominje živo biće na pogibao, koja prijeti i nagoni ga, da se opre uticajima, koji ga hoće uništiti i tako svoj bitak po mogućnosti osigura.

Sva ta fizička zla su napokon istina teška ali uspješna škola kreposti. Gdje bi bila ustrpljivost, samozataja, djelotvorna ljubav prema bližnjemu bez onih zala? Dakako mnogobrojna su zla, pod kojima stenje čovječanstvo, ali su isto tako divni cvjetovi kršćanske ustrpljivosti, milosrđa, heroičke požrtvovnosti, koja ostaje vjerna do smrti. Kraj rijeka boli i muka, teče i rijeka milosrđa, ljubavi i ustrpljivosti. Šta bi bila povijest čovječanstva bez divnih cvjetova požrtvovnosti i milosrđa, koji rastu na njihovim putovima i razveseljavaju oko Božje.

Križ i boli sprečavaju čovjeka te ne nahodi u zemaljskim dobrima svojega zadovoljstva i ne zaboravlja na svoju vječnu svrhu. Nužda uči čovjeka moliti i svraćati pogled pouzdano gore prema vječnim bregovima, otkle ima doći pomoć. A smrt napokon, najveće od fizičkih zala, opominje čovjeka neprestano na prolažljivost svega zemaljskoga i moćno ga nagoni, da bude vazda spreman na dolazak sina čovječjega i da u sreći i nesreći svoje ufanje upravlja prema nebu, gdje se brišu sve suze iz očiju odabranika.

— Alfred: To vidim: Iz fizičkih zala ne da se izvesti opravdani prigovor protiv Božje dobrote i mudrosti. No moram da odmah spomenem, da su upravo moralna zla, koja mi se čine te se teško dadu spojiti s dobrotom i svetošću Božjom. Kako može dobrostivi i sveti Bog dopustiti grijeh i toliko propadanje tolikih ljudi, kad je ipak u njegovoj vlasti, da to prepriječi?

— Rektor: Vi ste posve pravo govorili o „dopuštenju" grijeha. Dobro je, da si prije svega predstavimo, kako se Bog vlada prema grijehu. Bog ne će grijeha, on ga ne može odobriti niti uzrokovati. Naprotiv njemu se gadi volja stvora, što je sklona na grijeh; on je zabranjuje, on je ograđuje prijetnjama i obećanjima, ne bi li je privolio, da se čuva zla. No on ostavlja čovjeku slobodu, a time i mogućnost, da je zlo upotrebljava. To nije u protimbi s njegovom svetošću, mudrošću i dobrotom.

Mi moramo prije svega biti na čistu, da je sposobnost griješiti u biću razumnoga stvora osnovana, tako te Bog unatoč svojoj svemogućnosti ne može stvoriti razumno biće, koje po sebi i po svojim prirodnim sposobnostima ne bi moglo griješiti. Ja nahodim tu tvrdnju u jednog od najvećih mislilaca svih vremena, sv. Tome Akvinca, pa ću vam ukratko navesti, kako on to obrazlaže.

Svako djelovanje u svijetu mora se napokon nekako odnositi na Boga. Nerazumna bića slijede prirodnom nuždom za onim poticalom, koje je došlo od Boga, dok se razložna bića mogu tomu utjecaju opirati i tako se volji

Božjoj protiviti. To je u pojmu njihove slobode. Kad bi vazda morali slijediti Božje poticanje, bili bi determinovani na jedan određeni način djelovanja i ne bi više bili slobodni. Mogućnost da se stvorena volja protivi volji Božjoj jest u prirodi slobodne volje, te stvor, koji bi po prirodi bio nesposoban zlorabiti svoju slobodu i griješiti, čini se, da je protivuriječje.

— Alfred: Ali s pukom mogućnosti ne dokazuje se još zla poraba slobode. Unatoč njoj ima Bog tisuću sredstava i putova, da prepriječi grijeh. A za što ne čini toga?

— Rektor: Vi ne možete od mene tražiti, da vam sve tajne božanskoga plana otkrijem. Bilo bi ludo podizanje sama sebe, kad bi tko htio neistražene dubine božanstva mjeriti metrom našega maloga razuma. S Apostolom treba da vapimo pobožno: „O dubino bogatstva, mudrosti i spoznanja Božjega. Kako su nedokučljivi njegovi sudovi i neistraženi njegovi putovi. Ta tko je upoznao duh Božji? Ili tko je bio njima savjetnik?“

Unatoč svemu tome možemo upotrijebiti razloge, koje držimo, da su zgodni. Vi ste mi eto dopustili, da sposobnost griješiti pripada prirodi razumnoga bića i da se djelovanje te sposobnosti može tek spoljašnjim, tako reći umjetnim sredstvima spriječiti. Je li Bog dužan ta sredstva upotrebljavati? Mora li on stvorovima dobro reći bi narinuti ili upotrebljujući izvanredna sredstva, navoditi i siliti da čine dobro? Mi nemamo razloga da to tvrdimo. Ne odgovara li više Božjoj mudrosti, da ostavi stvorove neka rade prema svojim sposobnostima?

— Alfred: Ali ako čovjek drugoga vidi u nevolji, nije li njegova dužnost, da mu priteče u pomoć i da ga odvrati od nesreće. Nije li tako? Zašto dakle da ne obvezuje ljubav Boga, koji je neizmjerno dobar, da očuva ljude od grijeha i vječne smrti, kad on to i onako može?

— Rektor: Baš mi je drago, da ste tu prispodobu spomenuli. Već je sv. Toma spomenuo je kao teškoću protiv božje providnosti i riješio. Odavle vidite, da ima jedva koja teškoća, što je iznose današnji protivnici vjere, koju ne bi veliki učenjaci u prošlosti navodili i riješili.

Ako veleposjednik postavi pazitelja, da mu čuva vrtove, tad taj ne smije dopustiti, da tko uniđe i da štetu čini i plodove odnosi. Tako dugo dok može, mora da spriječi sve to. Ne čini li to, tad zanemaruje svoju dužnost i zaslužuje kazan. Vlasnik naprotiv može dopustiti, da se tat ušulja i odnese plodove. On je gospodar od vrta, pa može to dopustiti, ako mu se svidi i ako ima razborite razloge za to.

Tako je čovjek od Boga namješten, da čuva sebe i svoju braću, koliko po svojim slabim silama može. Ne čini li to, tad zanemaruje svoju dužnost i zaslužuje kazan. Bog je vlasnik od ljudi; oni su njegovo bilje. On njima ne duguje ništa, osim ono, što je dužan sebi, svojoj mudrosti. Zar ga sili njegova dobrota i mudrost da spriječi zlu porabu slobode sa svim sredstvima, koja su mu na raspolaganje? Mi smo eto vidjeli, da se to ne može dokazati. Njegova ga dakako mudrost sili, da sve upravi prema posljednjemu cilju ovoga svijeta, svojoj

vlastitoj proslavi. A u tome ga, kako ćemo odmah vidjeti, grijeh ne priječi ni malo. Njegova ga dobrota sili, da dade čovjeku sva sredstva, koja su potrebita za vječno spasenje, da tako u z m o g n e potpuno sretan biti, ako ozbiljno hoće. Ali je li onda dužan njega kojekakim sredstvima u nebo vabiti?

Nipošto ne. Bog nije sluga čovjekov, već njegov gospodar i posljednji uzrok ovome svijetu nije dobro čovječje, već proslava Božja. A toj svrsi mora služiti sve, pa i grijeh. Za to kaže tako lijepo sv. Augustin, da Bog ne bi zlo dopustio, kad ne bi znao iz zla dobro izvesti.

Kako divno objavljuje Bog n. pr. svoje m i l o s r đ e, b l a g o s t i d u g o t r p n o s t prema grješnicima, dok žive na zemlji! Kako je vazda spreman upotrebljavati milost mjesto pravde. Dobri pastir gleda za grješnicima, gleda ih nutarnjim i spoljašnjim nagovaranjima i milostima da navede na pokoru i vazda je spreman one, koji se vraćaju, prigrliti u svoj očinski naručaj. I premda ga toliko puta izazivlju, on im ipak ne oduzima potrebite milosti i daje im dio od svih dobročinstava, kojima svaki dan čovječanstvo opsipava.

Kako dalje pokazuje svoju moć i mudrost u tome, što namjere zlih znade upotrebiti na dobro odabranih i da provede svoje namjere. Često su bezbožnici protiv svoje volje sredstva mudrosti i moći. Kaka je napokon njegova svetost i pravednost u ovome životu u vječnosti! Nikada ne bismo imali taku ideju o strahoti grijeha, i neizmjernoj pravednosti Božjoj, kad ne bi tako ognjenim slovima bila napisana nad vratima vječnosti.

Gledajmo malo na d j e l o s p a s e n j a, kako se divno svijetli u njemu božanska ljubav i mudrost. Što nam propovijedaju jaslice, križ i svetohranište, ako ne smilovanje Božje. Odista, tako je Bog ljubio svijet, da je svoga jedinorođenoga sina dao, da svi, koji u nj vjeruju, ne propadnu, nego da imadu život vječni.

Ne moramo li tada diveći se kliktati s crkvom: „O sveta krivdo, koja si nam dala tako divnoga spasitelja“. Jest, što bi bio svijet bez svijetla i bez snage, koja je izašla iz križa, što bi bio bez svetohraništa, u kojemu Sin Božji kao drug našega zatočenja boravi dan i noć među nama, te nas k sebi priziva slatkim riječima: „Dođite svi k meni, koji ste umorni i oterećeni, ja ću vas utješiti“.

Pitam vas, ne mogoše li to sve biti dovoljni dokazi, da se grijeh dopusti? Kako se tek u tamnoj noći opaža sjaj zvjezdanog neba, tako nam tek noć grijeha pokazuje zvjezdano nebo božjih svojstava u njegovoj potpunoj ljepoti.

Još više. Bog je tako neizmjerno mudar i dobar, da je u njegovim rukama i isti grijeh izvor blagoslova za čovjeka, jer mu daje prilike za najljepše ćudoredne triumfe.

Kako neponjatnu mjeru ljubavi, krotkosti i trpljivosti doziva nam u pamet riječ: „mučenik“. Koji se heroizam spaja s tim imenom! A ovo ne bi bilo moguće bez grijeha. A sada uzmite ne samo milijune i milijune mučenika, nego još veći broj onih, koji u tišini nepoznati i bez sućuti u svijetu trpe progonstvo, zapostavljanje, obeščašćenje, otimanje imutka, ustrpljivo i iz ljubavi k Bogu, koji

*

svojim dušmanima velikodušno opraštaju i još ih dobročinstvima opsipavaju. — Grijeh je odista nešto strašno, ali divne su i dragocjene suze pokornice koje izviru iz srdaca ljudskih ! Koja poniznost, koje pokajanje, koja ljubav ne prosijeva jednu jedinu suzu pokornicu? A sada uzmite suze pokornice čitavog pokorničkog života. Pomislite na jednu Mariju Magdalenu, jednoga sv. Petra, jednoga sv. Augustina. Predstavite sebi nepregledno mnoštvo pokornika od Adama pa kroz tisućljeća do zadnjega pokornika na ovoj zemlji, koji će proliti posljednju suzu okajnicu u ovoj dolini suza.

Grijeh je strašan ; ali kojim plamenima ljubavi bližnjega ne daje povoda. Kako je vječni sin božji sam sišao sa prijestolja svoje slave u ovu dolinu jada, da kao milosrdni Samaritanac izbavi čovječanstvo, koje krvari iz tisuću rana grijehova, tako su po njegovim tragovima nebrojeni pošli za grješnicima, kao apostoli preko krajeva i mora, preko rijeka i bregova, preko pustinja i prašuma, da ih privedu na put spasenja. Kako bi nam dirljivu povijest znala pripovijedati ispovjedaonica, kad bi znala govoriti ! Koliko puta su tamo slavile triumfe ne jednoj strani ljubav i revnost, ustrpljivost i milosrđe, a na drugoj poniznost i velikodušna samozataja. A sada predstavite sebi čitavi apostolski požrtvovni život jednoga sv. Pavla, jednoga sv. Bonifacija, jednoga sv. Franje Asiškoga, jednoga sv. Franje Ksaverija, jednoga sv. Petra Klavera, toga svojevoljnoga roba svih robova i sve milijune požrtvovnih muževa i žena, koji su Hristu za ljubav ostavili domovinu i sve, da križem u ruci donose čovječanstvu, koje je čamilo u tami grijeha i zablude, svijetlo i milost otkupljenja.

Grijeh je strašan, velika je bijeda, koju je donio na čovječanstvu, ali kako su divna djela milosrđa, koja su išla za njime ! Vi možda pokazujete na dubine opačine ili na bolnice ili na kaznionice, koje su pune žrtava grijeha ; a ja vam pokazujem anđele milosrđa, koji dan na dan na tim mjestima izvode najveći heroizam ljubavi, ustrpljivosti i odricanja. Koliki anđeli nevinosti dadu se zatvoriti sa siromašnim propalicama za sav život svoj u kaku tamnicu ili asil, da ih ponovno dovedu na put kreposti i spasa.

Grijeh je strašan ; tko će to poricati ? Ali kolike rijeke svijetla i milosti polaze od nogu križa, koji je usađen u tu zemlju. Kako dubokoumne nauke podaje ljudima, koji su grijehom zaslijepljeni ! Koliko se puta ne zapali ljubav čovječja na plamenu ljubavi Raspetoga ! Kako su sv. Pavao i Franjo Asiski obuzeti serafskom ljubavi prema Hristu na križu, povikali : „Ljubio me i predao se za me“, tako je od iskona more plamena ljubavi Hristove napunilo svijet.

A ta ljubav nije bila pusta i neplodna ; ona je rodila najkrasnije rodove. Jednoć je klečala sv. Elisabeta u skupocjenoj odori sa sjajnom krunom u crkvi u Eisenachu pred velikim raspelom. Kad joj je pogled pao na umirućega Spasitelja, uze krunu s glave i baci se na tla, te obrne ruke i lice k zemlji. Landgrofica je ukori oštrim riječima. A Elisabeta joj odgovori milo : „Draga gospođo, nemojte mi zamjeriti. Ovdje preda mnom stoji tako tužno slika Hristova, kako je dragi Spasitelj trnovom krunom okrunjen. Moja bi ga kruna obružila, kad bi ja tuj stajala okrunjena vijencem od zlata, bisera i dragulja“. Tada stane gorko pla-

kati zaradi muka Isusovih, koje su je se do srca dojmile. Stari neki Životi svetih primjećuju k tome: „Ljubav Isusa Hrista ranila je sada njeno srce i mač njegove muke probo je njenu dušu žalošću". Ona nije htjela, da joj bude bolje nego li Spasitelju, pa je htjela s njime da trpi siromaštvo, sramotu, poniženje, muku i križ svake vrsti.

A ta se slika ponavlja u životu svakoga sveca i u nekoj mjeri u životu svakoga pobožnoga kršćanina. O kako divnu i nepreglednu procesiju vidim ja gdje ide preda mnom iz svih vremena iz svih mjesta, iz svih krajeva i naroda, iz svakoga staleža i svakoga doba! Svi slijede Spasitelja, što nosi križ preko brda Kalvarije, sve tamo do vrata nebeskoga Jerusalema, gdje se tužaljke prognanika promjenjuju u vječnu slavnu pjesmu došljaka.

Pitam vas ponovno, nijesu li mogli ti krasni rodovi biti dovoljan razlog za Boga, da dopusti zlu porabu, koju čovjek čini u svojoj zloći?

O priznajmo, tako zaključi rektor, koji se u svetoj revnosti razgovorio; tajna dopuštenja grijeha spojena je usko s tajnom križa. Osjetnome čovjeku, koji ostaje na površini, obje su tajne sablazan i ludost, a kršćaninu, koji se u pustoj nadutosti usuđuje mjeriti planove neizmjernoga svojim malim razumom, objava su mudrosti, snage i dobrote božje.

Tuj stane rektor i pogleda pitajući na Alfreda. No ovaj je šutio. Samo suza, što je sjala na njegovu oku, odade njegovo nutarnje ganuće. Zato prekine rektor razgovor. Prijateljski rastane se s bolesnikom i obeća mu, da će mu poslati još neke knjige, koje bi mogle njegove sumnje raspršiti. Za neko vrijeme potom, da će se ponovno vratiti. Preporuči mu, da se međutim marljivo moli; Božja milost i rasvjetljenje ne će mu manjkati, ako ne bude on dao, da mu pofali na poniznoj i odanoj molitvi.

VII.

Tisuću misli nahrupi na dušu Alfredovu, kad je opet bio sam. Činilo mu se, kao da čuje tajinstveni glas, koji ga zvao natrag na put, s kojega je sašao. Bijaše to bez sumnje glas dobroga pastira, koji je kucao na njegovo srce i tražio ulaz.

Onda se opet pokazala pred njegovom dušom slika njegovih roditelja i braće, osobito dobre majke i dojmila ga se u dubini srca. Opomenuo se i svoje nedužnosti, što ju je proživio u očinskoj kući i u gimnaziji. Kako je bio tada sretan i veseo, kada je djetinjska vjera i pobožnost kao blago sunašce obasjavala i preobražavala njegov život. Kako se sada sve promijenilo! Sreće nestade. Mir i veselje odoše iz njegova srca i ostaviše ga pusto i bezutješno i puno tužnih sumnja. Tihe suze padahu kod te pomisli niz lice njegovo i prvi put poslije dugoga vremena sklopi ruke na molitvu. Iz dubine duše svoje vapio je ka gospodu: „Iz dubine, gospodine, vapim k tebi, smiluj se na izgubljenoga sina. Pomozi mi tvojom moćnom milosti, da se dignem iz ponora, u koji sam pao".

Dok je on tako razmišljavajući i moleći se ležao, dopirali su zvuci pjesme: „Zdravo kraljice" do njegova uha, koja se uz pratnju orgulja razlijegala amo iz

bolničke crkve i dirala ga živo u srce. Kao na zlatnim krilima dizala jednostavna ali mila melodija te prekrasne pjesme njegovu dušu prema nebu. Opet se pokaza slika nebeske kraljice umiljato pred njegovom dušom. On je bio nekada dijete Marijino, te je često ustima i srcem pjevao „Salve regina" njoj na čast! A sada?

Ponovno digne ruke i moljaše iz dna srca: „Zdravo kraljice, majko milosrđa; živote, slasti i ufanje naše, zdravo! K tebi vapimo prognani sinovi Evini, k tebi uzdišemo tugujući i plačući u ovoj suznoj dolini".

Potok od suza tekao je niz njegove obraze; no to su bile slatke, blage suze, koje su padale na njegovu dušu kao blaga rosa. Mir i utjeha vratiše se u njegovo razderano srce. Stalna je bila u njega odluka: obratiti se i početi novi život.

Idućega dana donese mu sestra Agata knjige, koje mu posla rektor. Bijahu to spisi P. L. Hammersteina: „Edgar ili od ateizma k potpunoj istini", „Dokazi za bitak Božji", „Kršćanstvo". S velikom marljivošću dade se Alfred na čitanje tih spisova, ne da dođe do vjere, jer ju je već našao, već da je utvrdi i da se oboruža protiv budućih navala.

Kod čitanja tih spisova bude mu jasno, kako je lakoumno radi pukog ugleda nevjernih profesora izgubio dragocjeno dobro kršćanske vjere. To ga napuni stidom, ali ujedno i čuvstvom najdublje hvale prema Bogu, koji se tako ljubazno smilovao na nj, te ga ponovno doveo na put spasenja.

Kad je ponovno rektor došao, približio se Alfred u poniznosti i iskrenom kajanju i sudištu pokore. Kako se sada ćutio proniknut riječima, koje je božanski Spasitelj rekao apostolima i njihovim zakonitim nasljednicima: „Primite duha svetoga, kojima oprostite grijehe, oprostit će im se, kojima zadržite, zadržat će se". Neizrečeni mir vrati se poslije odriješenja u njegovu dušu, nešto od onoga mira, koji je Spasitelj obećao učenicima kao svoj mir i kojega svijet ne može dati.

Sa živom vjerom, iskrenom poniznošću i ljubaznim pouzdanjem primi Alfred Spasitelja u sv. pričesti i time se upotpuni njegovo obraćenje i potvrdi se zavjet vječne ljubavi sa Spasiteljem. Sada se tek ćuti potpuno kao kršćanin.

VIII.

Ozdravljenje je međutim napredovalo. Naskoro se Alfred oporavi posvema te je mogao izaći iz bolnice. Odluči da će se potpunoga ozdravljenja radi vratiti u svoj zavičaj.

Već je prije javio s nekoliko riječi roditeljima svoje tužne doživljaje i svoju nesreću i molio ih za oproštenje za svoje pogrješke. On im obeća, da će se ne samo popraviti, nego da će pobožnošću i marljivošću popraviti svoje pogrješke.

Nedjelju dana iza toga bio je Alfred u naručaju svojih roditelja. Njegovi su potezi blijedi, upali, no uz njegu dobre majke oporavi se doskora posvema. Sada tek saznaše roditelji od sina samog, kako je duboko pao u dvije godine svoga života u sveučilištu, i u kakoj su pogibli bili, da ljubimca svoga izgube

i po tijelu i po duši. Zato su hvalili to više dobrotu Božju, koja im ga zdrava vratila u krilo obitelji i u naručaj roditeljski.

Alfred je u krugu obitelji i rođaka postao opet kao i prije što je bio. Mir i veselje unišlo opet u njegovo srce, veselje prosijevalo je opet na njegovu licu. Svima je bio izgled sa svojega uzornog vladanja i nehinjene pobožnosti.

Na jednome brežuljku u blizini njegova rođenog gradića diže se malena, Žalosnoj majci posvećena kapelica, lijepo, krasnim bukvama okruženo svetište. Odavle se prostire prekrasan vidik na ubavi gradić, na prostranu dolinu, kojom teče potočić i na šumovite brežuljke, koji su kao zelenim vijencima obrubljeni.

Tamo je običavao Alfred ići u šetnju. Tamo u sjeni svetišta pod nogama Žalosne majke, koja je držala na svome krilu lješinu božanskoga sina, klečao je dugo u usrdnoj molitvi. Zaštiti djevičanske majke držao je, da ima najviše zahvaliti, da je unatoč otpada od vjere i raznih zavođenja gotovo kao čudom sačuvao svoju nevinost i dobio opet vjeru.

On bi prisiljen iza nekoga vremena ponovno ostaviti roditeljski dom, da se dade na sveučilišne nauke. Sad ne pođe u Berlin, već u jedno sveučilište u južnoj Njemačkoj, i to ne više na filozofski, već na juridički fakultet. Nije to bio više nejaki mladić, kojega bi rugalice i sarkazmi o religiji i o čudesima iznenadili. Sad je u povodu svojih nauka i iskustva bio oboružan i imao stalnu volju slušati svoju majku te često primati sakramente pokore i pričesti.

On je održao riječ. Sada, kad je već svršio nauke, Alfred je uzorni jurist, koji je svojim kršćanskim vladanjem oborio rečenicu: „Juristen sind schlechte Christen“. Kada mladi odvjetnik u javnim zborovima govori, najradije govori o temi: Bez Boga nema autoriteta.

Veoma zgodno znade na različite načine pokazati pravost te rečenice. A onda zaključuje obično ovako:

„Zato držimo se čvrsto svoje svete katoličke vjere, a ne brinimo se za cehovsku znanost i njezine cehovske pristaše u našim sveučilištima“.

Ovdje ondje nadovezuje i poziv: Brinimo se za katoličke škole, i to ne samo za pučke, već i za gimnazije i ne prestajmo tražiti i katoličke visoke škole, da ne bude za našu djecu, kako je za mnoge naše savremenike **sveučilište grob vjere.**

PRIPOMENAK.

Kad je knjižica s natpisom „Durch Atheismus zum Anarchismus“ prvi put ugledala svijet, primiše je katolici objeručke. Tada je auktor sakrio svoje ime (Siegfried). A kad je izašao sa svojim imenom na javu, dobila je još veću vrijednost tako, te je u kratko vrijeme doživjela pet izdanja.

Danas se odasvuda vapi za publikacijama apologetskog sadržaja. Držeći, da je ovo djelo jedno od najznatnijih u apologetskoj literaturi, primio sam se prevođenja njegova i prijevod sam objelodanio u „Kršćanskoj školi“, a na želju mnogih prijatelja dalo ga evo „Hrvatsko katoličko katehetsko društvo“ s dozvolom vlasnika (Herderova knjižara Freiburg i B) i duhovne oblasti zagrebačke preštampati u posebnu brošuru.

Reviziju obavio je na moju molbu moj ravnatelj g. M. Divković, pa mu za njegov trud ovime najsmjernije hvalim.

U Zagrebu, 1. ožujka 1908.

Dr. **L. J.**

Br. 677.

Imprimatur.

U Zagrebu, 7. veljače 1908.

Generalni vikar
I. Krapac,
posveć. biskup.

SADRŽAJ.

Strana

Prvo poglavlje:
Od vjere k bezvjerju ili kako je postao bezbožnik 3

Drugo poglavije:
Od ateizma k socijalnoj demokraciji 22

Treće poglavlje:
Kod anarhista 33

Četvrto poglavlje:
Milosrđe Božje 43

Pripomenak 72

U nakladi „Hrvatskoga katoličkoga katehetskoga društva“ izašlo je:

HRVATSKO-SLOVENSKI KATEHETSKI TEČAJ

obdržavan od 9.—13. srpnja 1907.

Cijena 60 fil.

Pod tiskom se nalazi:

VJERA KAO TEMELJ MORALA.

Napisao JOSIP MARIĆ.

S dozvolom nadb. duhovne oblasti u Zagrebu.